

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Open Access, Peer Reviewed Journal

Scientific Journal

www.inno-world.uz

+998 33 0178868

INNOVATIVE WORLD

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Volume 2, Issue 4

May 2024

Journal has been listed in different indexings

The official website of the journal:

www.inno-world.uz

Andijon-2024

TAHRIRIYAT

	<p>Bosh muharrir Odilov Furkat Umarbekovich Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti O'quv-uslubiy bo'lim boshlig'i, PhD</p> <p>Mas'ul kotib Axmadjonov Sarvarbek Sodikovich Andijon mashinasozlik instituti Transport va logistika fakulteti o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari, PhD.</p> <p>Nashrga tayyorlovchi Xomidov Anvarbek Ahmadjon o'g'li – Tahrirlovchi Raxmonov Akmaljon Axmadjonovich – Texnik muharrir</p>
---	--

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

<p>Rakhimov Akmal Alisherovich Andijon mashinasozlik instituti Transport va logistika fakulteti dekani, PhD.</p> <p>Djalilova Turgunoy Abduljalilovna Andijon mashinasozlik instituti Oliy matematika kafedrasida dotsenti, fizika-matematika fanlari nomzodi dotsent</p> <p>Zaripova Dilnoza Yashinovna Buxoro davlat tibbiyot instituti Akusherlik va ginekologiya kafedrasida dotsenti, t.f.n.</p> <p>Maxsudova Xolisxon Ummatovna Andijon mashinasozlik instituti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida mudiri</p>	
--	--

ALTERNATIVE ENERGY: PROBLEMS AND PROSPECTS OF USE

Nasirov Ilham Zakirovich-Professor of the Department
Abbasov Saidolimhon Jaloliddin ugli-Doctoral student
Qozibolayeva Dilnoza Toxtasinovna-Doctoral student
*Andijan Engineering Institute
of the Republic of Uzbekistan, Andijan*

KEY WORDS

Power plants, hydropower, evaporation, hydrogen, internal combustion engine, exhaust gases, environment, hydrogen-air mixture, gasoline, octane number, detonation, fuel consumption, carbon monoxide, unburned hydrocarbon

ABSTRACT

The world needs more energy, and, if possible, for less money. To meet the growing global demands, the energy sector needs qualitative changes. The use of renewable energy sources (RES), the decentralization of generation and the widespread introduction of smart grids will lead to a radical reduction in the cost of electricity.

Why alternative energy is needed

The growth of energy consumption in the world

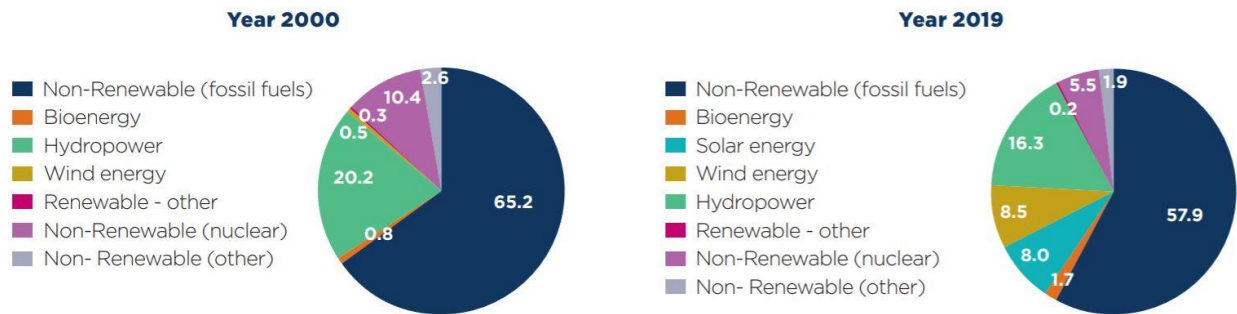
Global energy consumption is growing. Although traditional industries and services are becoming more energy efficient, the growth of the world's population and the emergence of new services leads to an increase in total energy consumption. In 2015, global energy consumption amounted to 20.76 trillion kWh, according to the International Energy Agency, the forecast for 2030 is 33.4 trillion kWh, and by 2050 — up to 41.3 trillion kWh.

The digital economy accounts for about a tenth of global energy consumption, but this share is increasing. For example, a couple of years ago, cryptocurrency mining was the domain of geeks, and now this area consumes more energy on a global scale than many countries. For example, Bitcoin mining "eats up" 14.6 TWh per year, and Tajikistan's consumption per year is only 13 TWh, according to DigiEconomist, but there are also other cryptocurrencies, for example, Ethereum mining takes about 5 TWh per year.

The world needs more energy, and, if possible, for less money. To meet the growing global demands, the energy sector needs qualitative changes. The use of renewable energy sources (RES), the decentralization of generation and the widespread introduction of smart grids will lead to a radical reduction in the cost of electricity.

The place of alternative sources in power generation

Global electricity matrix – Installed capacity (percentage of total)

Source: Irena - International Renewable Energy Agency, Coface

Directions of alternative energy

The use of renewable energy sources (RES) is most often considered by public opinion in the context of "green energy", which has a minimal impact on the environment in the process of operation, and considers this a very innovative direction that has appeared quite recently. However, this is not entirely true.

A classic example of generating capacities using renewable energy sources are hydroelectric power plants, which have been built around the world for more than a century. Wind, tidal, solar, geothermal and other renewable energy power plants were also developed many decades ago, and such solutions can be based on a variety of technological approaches. For example, solar panels can be equipped with semiconductor panels that directly "convert" light into electricity, or they can be a system of mirrors that focus light on a tank and heat the liquid contained there, which turns the turbine. There are also many variations of tidal power plants.

A classic example of generating capacities using renewable energy sources are hydroelectric power plants, which have been built around the world for more than a century. Wind, tidal, solar, geothermal and other renewable energy power plants were also developed many decades ago, and such solutions can be based on a variety of technological approaches. For example, solar panels can be equipped with semiconductor panels that directly "convert" light into electricity, or they can be a system of mirrors that focus light on a tank and heat the liquid contained there, which turns the turbine. There are also many variations of tidal power plants.

Renewable energy power plants are unstable. For obvious reason, solar power plants do not generate electricity at night, and "green" solutions built on other principles in most cases also strongly depend on the vagaries of the weather: for example, calm comes — wind farms stand idle, and wave power drops by orders of magnitude.

Seasonal phenomena can also significantly change the effectiveness of VI-stations for reasons known from the school course of natural sciences and physical geography. In winter, daylight hours decrease, there are fewer clear

days and the sun is lower above the horizon — and electricity generation by solar panels decreases not by percentages, but at times.

This means that the "green power plants" will be operated in parallel with the generating facilities of traditional energy. The resulting synthesis provides a reduction in the price of electricity while maintaining the stability of the energy supply. But other solutions are increasingly being used to mitigate the situation caused by the instability of renewable energy power plants. The situation may be somewhat mitigated by energy accumulators.

Hydropower

The world's most reliable renewable energy source is not wind or sunlight, but water. In 2019, global hydropower capacity reached a record 1,308 gigawatts. Hydropower is cheap, easy to store and ship, produced without burning fuel, and therefore environmentally friendly. Water power was in high demand during the Covid-19 pandemic, as electricity production was little affected due to the degree of automation of modern facilities. However, as with other energy sources, hydropower is not without environmental costs and can damage local aquatic ecosystems.

Electricity by evaporation of water

Evaporation is the process by which a substance passes from a liquid state to a gaseous one. As a rule, evaporation is a consequence of heating a substance to a certain temperature. It is thanks to evaporation that the water cycle is maintained on Earth, and in this case the Sun acts as the evaporator. The scale of energy that is spent on the evaporation process throughout the planet is actually very large, although we do not notice it in everyday life.

According to Ozgur Sahin and his colleagues from Columbia University, the water that evaporates from all rivers, lakes and dams in the territory of the modern United States (with the exception of the Great Lakes) It can provide up to 2.85 million megawatt hours of electricity per year. For comparison, this is equivalent to two thirds of the electricity produced in all US states in 2015! And this is despite the fact that in 15 of the 47 states, the potential capacity of power plants exceeds the real demand for energy.

Engines of the future: it's all about water

The researchers propose to install engines in freshwater reservoirs, which would not only generate electricity, but also halve the intensity of evaporation itself, which in many situations would save huge reserves of drinking water. However, such technology assumes that the water body will be covered with absorbing panels — which is highly undesirable. To begin with, however, it is necessary to build the evaporation engine itself, but here scientists have already demonstrated the full power of science and created several miniature, but quite working prototypes of the installation.

Test engines are based on materials that shrink when dried — for example, a tape covered with bacterial spores is involved in the design. Losing water, the spores shrink and shrink, while reducing the ribbon. Sahin

compares the principle of operation of this structure with the muscular system, explaining that microscopic spores can pull the tape with quite a lot of force. To avoid soil contamination due to repeated soaking and an abundance of chemicals, the prototypes adjust their operation depending on changes in the overall humidity level. For example, in one version of the engine, the "muscle" is located just above the water layer. When the evaporating moisture rises, the tapes stretched according to the principle of blinds are straightened and create cracks, thanks to which air enters them and helps the tapes to dry again and avoid waterlogging.

Advantages and disadvantages of the invention

The scientific community agrees that the potential of this invention is huge. To date, the main problems lie in its use. Ken Caldeira of the Carnegie Institution for Science in Stanford, California, doubts that it is possible to efficiently convert evaporation energy into electrical energy. In his opinion, the industrial development of engines to the extent that their production becomes widespread and their use is widespread is an extremely time-consuming task.

The main competitor of the new engines are the well-known solar panels, since it is increasingly common for floating solar farms to place them on reservoirs. However, evaporative engines can be made from cheap biomaterials, which are easier to recycle than solar panels — and this is important.

If the technology becomes widespread, its use will also affect the local climate by changing the degree of evaporation of water. But this will make at least some difference only if the area of the closed surface is 250,000 km² or more. However, when it comes to such a scale, any power plant, no matter how environmentally friendly it is, will have an impact on the environment. Moreover, in rainy areas, where frequent precipitation causes many problems, reducing the intensity of water evaporation will be extremely useful.

"Rain batteries"

Not only solar, but also "rain batteries" will appear in the world. In February 2020, it became known about the development of a method for generating electricity due to the fall of rainwater, which allows increasing the energy efficiency of the process by thousands of times. The first electric generator based on the new technology can be created in five years.

A group of scientists from several scientific organizations in China and the United States has developed a fundamentally new way to generate electricity by dropping rainwater on the surface. RIA Novosti writes about this with reference to a scientific article in the journal Nature. This method allows you to increase the capacity of such installations by thousands of times compared to existing prototypes.

"Our study shows that a drop of 100 microliters of water falling from a height of 15 centimeters can generate a voltage of over 140 volts. And due to

its power, 100 small LED lamps can be powered," the head of the research group Wang Tsuankai from the City University of Hong Kong is quoted in a press release.

An abrupt increase in the power of such generators was achieved thanks to the idea of covering them with a special polytetrafluoroethylene (PTFE) film. It is capable of accumulating a surface charge with continuous ingress of water droplets until it reaches saturation. In such a device, the droplets act as resistors, and the surface coating acts as a capacitor, the agency's publication notes.

The first prototype of a "rain" electric generator for practical use will be created in the next five years, according to the scientific group. If its tests are successful, analogues of solar panels may appear in the world for use in heavy rain conditions. For example, innovative umbrellas with the function of charging phones. Or "rain batteries" designed for use in certain regions during the heavy rainy season.

Interestingly, 13 scientists from five scientific organizations were involved in a unique scientific study at once. In addition to the City University of Hong Kong, these are the University of Nebraska-Lincoln in the USA, the University of Science and Technology of the People's Republic of China, the University of Electronic Sciences and Technology of China, as well as the Institute of Nanoenergy and Nanosystems of the Beijing branch of the Chinese Academy of Sciences.

LITERATURES

1. Дадабоев Р.М., Аббасов С.Ж. Перспективы использования водородного топлива в автомобилях // Universum: технические науки: электрон. научн. журн. 2021. 3(84). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11348> (дата обращения: 25.03.2021).
2. Насиров И.З., Аббасов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // Интернаука: электрон. научн. журн. 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).
3. Насиров, И. З. Влияние использования водородного биогаза на показатели автомобиля / И. З. Насиров, С. Ж. Аббасов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 43 (385). — С. 35-38. — URL: <https://moluch.ru/archive/385/84831/> (дата обращения: 03.12.2021).
4. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббасов С.Ж. Результаты испытания электролизера // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2021. 6(87). URL:

- <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).
5. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 99–103. Retrieved from <https://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>
 6. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббасов С.Ж. РЕЗУЛЬТАТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДОРОДА В КАЧЕСТВЕ ТОПЛИВА В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО ТОПЛИВА // Интернаука: электрон. научн. журн. 2022. № 12(235). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/235> (дата обращения: 07.12.2022). DOI:10.32743/26870142.2022.12.235.336448
 7. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббасов С.Ж. **“ВЛИЯНИЕ ВОДОРОДА НА ПОКАЗАТЕЛИ ДВИГАТЕЛЯ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ”**//“International Scientific and Practical conference “Topical Issues of Science” Part 4, 10.04.2022, URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6439206>
 8. Насиров И.З., Тешабоев У.М., Рахмонов Х.Н., Аббасов С.Ж. **“ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНТЕЗ ГАЗА НА БОРТУ АВТОМОБИЛЯ”** // МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ» Том 3 URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6426218>
 9. Насиров, И. З. (2022). ИЧКИ ЁНУВ ДВИГАТЕЛЛАРИДА ВОДОРОД ДАН ЁНИЛҒИ СИФАТИДА ФОЙДАЛАНИШ НАТИЖАЛАРИ. *БАРҚАРОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ*, 2(4), 86-89. <http://www.sciencebox.uz/index.php/jars/article/view/1992>
 10. Nasirov Ilham Zakirovich, Rakhmonov Khurshidbek Nurmuhammad ugli, & Abbasov Saidolimkhon Jaloliddin coals. (2022). Adding Hydrogen to the Fuel-Air Mixture in Engines. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 8, 75–77. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/1440>
 11. Аббасов Саидолимхон Жалолиддин угли, Шодмонов Сайидбек Абдувайитович, & Хомидов Анварбек Ахмаджон угли. (2022). ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДОРОДСОДЕРЖАЩИХ СОСТАВНЫХ ТОПЛИВ В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 9(1), 101–108. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1972>
 12. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich, Abbasov Saidolimxon Jaloliddin o'g'li, & Xomidov Anvarbek Axmadjon o'g'li. (2022). RESPUBLIKAMIZDA YUKLARNI TASHISHDA LOGISTIK XIZMATLARNI QO'SHNI RESPUBLIKALARDAN OLIV CHIQISH VA RIVOJLANTIRISH

- OMILLARI . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 9(1), 83–90.
Retrieved from
<http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1970>
13. Anvarbek Ahmadjon o'g'li Xomidov, Saidolimxon Jaloliddin o'g'li Abbasov, & Sayidbek Abduvayitovich Shodmonov. (2022). GLOBAL ELEKTR AVTOMOBILLARINI ISHLAB CHIQISH VA ELEKTR MASHINA ASOSLARI . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 9(1), 76–82.
Retrieved from
<http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1969>
14. Nasirov Ilham Zakirovich , Rakhmonov Khurshidbek Nurmuhammad ugli , Abbasov Saidolimkhon Jaloliddin ugli. (2022). Tests Of The Braun Gas Device. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1545–1550. <https://doi.org/10.47750/pnr.2022.13.S08.185>
15. Muxtoraliyevich, T. U. (2022). BIOGAS IS AN ALTERNATIVE ENERGY SOURCE. *Journal of new century innovations*, 18(5), 157-165.
16. Закирович, Н. И. ., Жалолиддин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(7), 345–351. извлечено от
<https://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>
17. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 16, 37–40. Retrieved from
<https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>
18. Насиров Ильхам Закирович, Гойматова Дилафруз Гофужоновна, & Аббосов Саидолимхон Жалолиддин угли. (2023). ВЛИЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДОРОДНОГО БИОГАЗА НА ПОКАЗАТЕЛИ АВТОМОБИЛЯ: IMPACT OF THE USE OF HYDROGEN BIOGAS ON VEHICLE PERFORMANCE. *Молодой специалист*, 2(11), 31–37. Retrieved from
<https://mspedes.kz/index.php/ms/article/view/53>
19. Аббасов Саидолимхон Жалолиддин ўғли, & Кузиболаева Дилноза Тухтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. *MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS*, 2(2), 131–137. Retrieved from
<https://esiconf.com/index.php/mes/article/view/181>
20. Ilkham Z. Nasirov, Dilnoza T. Kozibolaeva, & Saidolimkhon Z. Abbasov. (2023). New Approaches To Cleaning Exhaust Gases Of Internal Combustion Engines. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 21, 46–49. Retrieved from
<https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>

COMMON FAILURES OF ELECTRIC BUS TRIALS AND WHAT WE CAN LEARN

Zulfikarova G.A.,

PhD student zulfikarova@gmail.com

Bahrom Kayumov

PhD, Professor of Automotive department

kayumov.bahrom74@gmail.com

Andijan Mechane Building Institute

KEY WORDS

electric buses, BEB trial, engine vehicles, Climate Issues, Terrain issues, Breakdowns, Discussion and advice

ABSTRACT

This article provides information about the potential of electric buses and the results of experiments. The potential of battery electric buses (BEB) has been proven time and time again in successful trials the world over and has led to incredible growth in the industry over the past five years. Pilots with favourable results have been conducted in many challenging conditions. BEBs in Auckland negotiate steep slopes up to a 12% grade (2), Proterra's Catalyst E2 Max has travelled in excess of 1750km on a single charge (3) and commuters travelling between Electric busses continue to exceed expectations and prove their benefits over internal combustion engine vehicles.

As to be expected with any new technology however, there have been many issues and unfavourable pilot performances covering most use cases and operational characteristics around the world. This article discusses some of the most common reasons for unsuccessful BEB trials. An unsuccessful trial or failure is defined in this article as one in which the technology behaved significantly differently to that expected by operators and promised by manufacturers. This excludes cases where costs were higher than expected or operators weren't convinced at the end. These issues will be discussed in future articles.

Rather than a critique of this promising new technology, the purpose of this article is to communicate lessons which have been learnt from less successful trials.

After studying many pilot projects around the world it became clear that most issues with BEBs fall into the following categories:

- Climate issues: the vehicle is negatively affected by extreme temperatures
- Terrain issues: the vehicle is negatively affected by topography of the route

- Breakdowns: vehicle component failure above predicted level

We'll start with examples of these failures in the category most applicable, followed by a discussion of the issues, and conclude with lessons which can be learnt from these case studies and advice on conducting a trial.

Climate Issues

Extreme temperatures, both hot and cold, commonly affect BEBs, and was a common theme in issues observed in trials. The cooling and heating of the interior of the bus to maintain a comfortable environment for passengers can be a large drain on batteries, and therefore range. Hot weather can also cause batteries to overheat, and it's understood that temperature extremes can impact the life of batteries (5).

Henning, Thomas and Smyth (2019) studied the effect of temperature on vehicle range and found that for temperature drops from 50 - 60 deg to 22 - 32 deg Fahrenheit (10 - 16 deg to -5 - 0 deg C) BEBs lost around 32.1% efficiency (6). The study also noted "The Study Team was unable to identify previous studies examining the issue of diminishing fuel efficiency for battery-electric bus fleets operating in near- or sub-freezing temperatures", which goes some way in explaining the unexpectedness of temperature issues in the pilots described below, and the importance of these discoveries.

Among the many problems that plagued the LA Metro electric bus project, the LA Times in their investigation on the trial reported that the unpredictable driving ranges were impaired by both heat and cold (7). A similarly unsuccessful trial, with multiple problems, was that of the City of Albuquerque. Amongst other issues which eventually led to the return of the twenty buses ordered, batteries overheating in the summer was reported as a major concern (8). Indianapolis also found their range greatly affected by the cold (9) as did Zhengzhou, whose BEB range are significantly limited by the cold, and demand an extra hour of charging in the winter. In Izmir it was reported that the necessity of maintaining thirteen hours of air conditioning while travelling over 150km was a difficulty for manufacturers and an electric bus trialled in Phoenix in 2019 could only achieve two thirds of its advertised range in the summer owing to the drain on the battery that the air conditioning posed (9).

In addition to temperature, rain, snow and ice can impact the range and behaviour of BEBs. In Shenzhen for example, battery charge was observed to drop during heavy summer rains (9). Regenerative braking is often turned off in slippery conditions and as such when it's icy or wet the performance of BEBs can be significantly affected (6).

Battery performance variability and its associated impact on BEB ranges needs to be properly understood if vehicles are to be optimally sized (and not oversized), and range anxiety not to be a limiting factor. Oversizing batteries can have a large impact on the economics of a project as they are the single

greatest cost component of the BEB, while range anxiety can severely impact decision makers' willingness to adopt BEBs.

Terrain issues

Owing to their large batteries, BEBs are significantly heavier than their diesel or hybrid equivalents. Steep terrain requires more power from their batteries to provide the torque to fight the increased gravity. As such hilly routes will drain their batteries far more rapidly than those with flatter terrains. The extra power required to navigate steep topographies has posed a challenge to multiple projects studied.

In Cape Town, South Africa, the country's first electric bus project has faced significant challenges owing to terrain. The eleven buses part of the trial were unable to make it up many of the hills in the city (11). The aforementioned LA Metro trial also had trouble with terrain, with reports of stalling on steep hills and the incapacity of the BEBs to make it up the slopes on some parts of the routes. In Campinas, Brazil, the slow speeds BEBs were limited to up hills resulted in scheduling delays (9). Sclar et al. (2019) in their comprehensive study of barriers to the adoption of electric buses around the world state that power limitations, and thus the capacity of the BEBs to handle steep terrain, remains a key barrier. They stated topography as a barrier to BEBs performance in many case studies, particularly in South American cities with hilly terrain (9).

Breakdowns

One of the main failures observed in unsuccessful pilots involved component failure, often of many components. As Sclar et al. (2019) observe "battery banks and technological components of e-buses often require different designs than the engine components of conventional buses, and these designs have not fully been standardized and real-world tested for global use." It is worth noting that much of the time the components failing in pilots had little to do with electric nature of the buses and were instead typical components of buses in general.

A three bus trial in Canberra, Australia, missed over 35% of scheduled peak services due to unscheduled technical issues, breakdowns and increased servicing requirements compared with 1.7% downtime of diesel buses (12). Germany's first long-distance BEB route between Frankfurt and Mannheim was so plagued by breakdowns and issues, with delays of up to several days resulting in cancelled trips, the BEB route was closed a year later (13). The issue plagued LA Metro project breakdowns and vehicle issues required emergency service or a return to the garage ten times worse than the rest of the fleet (7) while the Albuquerque project had many issues with vehicles, including brake malfunctions and lack of undercarriage protection (8). In Bogota and Campinas the electric buses were prototypes as they needed to be specialized to meet the requirements of the transit system. Unsurprisingly these prototype vehicles, with their lack of real-world testing and design

iterations, housed defects such as ruptured air suspension valves, broken doors, structural damage to the frame etc.. To make matters worse, many of the parts which needed replacement had to be specially shipped from China, reducing the availability of the BEBs. Electric buses in Hong Kong were recalled three times in nine months owing to tyre slippage and other issues while similar buses were recalled in Shandong before ever taking the road (14).

Discussion and advice

The widely differing topographical, climactic and operational characteristics that buses are subjected to means the appropriate design specifications, operation and behaviour will differ from location to location. What worked in one location will not in somewhere else and the unsatisfactory behaviour of a bus on one route will be a resounding success on another. We can learn key lessons from the failures of trials such as those discussed earlier in this article, to ensure the success of pilot projects, and quickly progress to more extensive rollouts.

In the cases of climate extremes and terrain, much of this can be anticipated and addressed through:

- Modelling and simulation
- Analysis of data and experience of operators from similar locations
- Procurement from manufacturers who've operated in similar conditions
- Testing of vehicles before purchase

Modelling and simulation is a good way to get an idea of the energy consumption of electric buses over a route, and can determine the minimum power and battery capacity requirements of buses. Manufacturers such as Proterra and third parties such as INIT, a supplier of IT solutions for the public transport industry, will perform detailed simulations of bus routes to determine heating and cooling demands, terrain demands, temperature, passengers idle times, driver behaviour etc. (15 and 16). These insights can go a long way to providing the right vehicle for the route. It is worth noting this kind of modelling will inform other parts of the decision making and procurement process, taking into account charging options, energy tariffs, and other operational constraints, to allow planners to converge on an economically and technically optimal solution for all infrastructure. In some cases, route redesign could be a good solution.

Conclusion

Battery electric buses have many advantages over traditional internal combustion vehicles, and their huge growth around the world over the last five years and the large commitments being made for their rollout in the future are testament to their potential. None of the issues observed in this review of unsuccessful BEB trials are insurmountable, and can be avoided in the future through careful planning and design, modelling and simulation,

strategic partnerships and risk management in contract formulation. By learning from both successful and unsuccessful trials and pilot projects we can ensure the ongoing success of the electrification of our bus fleets and look forward to cleaner air, quieter streets and lower carbon emissions.

References

1. *Electric Bus and Coach Travel*. (2020). *Ember.to*. Retrieved 12 March 2020, from <https://www.ember.to/>
2. Top 4 Factors That Influence Battery Degradation In Electric Buses & How To avoid them - ViriCiti. (2019). ViriCiti. Retrieved 13 March 2020, from <https://viriciti.com/blog/top-4-factors-that-influence-battery-degradation-in-electric-buses-how-to-avoid-them/>
3. Henning, Mark, Andrew R. Thomas, and Alison Smyth. "An Analysis of the Association between Changes in Ambient Temperature, Fuel Economy, and Vehicle Range for Battery Electric and Fuel Cell Electric Buses." (2019).
4. Implementing electric vehicles. (2020). *Initse.com*. Retrieved 13 March 2020, from <https://www.initse.com/us/news-resources/blog-podcast/implementing-electric-vehicles.html>
5. Feature: Chinese pure electric buses help optimize green transportation in Finland - Xinhua | <https://www.linkedin.com/redirect/general-malware-page?url=English%2enews%2ecn> . (2020). *Xinhuanet.com*. Retrieved 13 March 2020, from http://www.xinhuanet.com/english/2019-10/22/c_138491275.htm
6. Paguio, J. (2019). *Volgren begins its electric vehicle charge* | *Volgren*. *Volgren*. Retrieved 13 March 2020, from <http://volgren.com.au/volgren-begins-electric-vehicle-charge/>

ОМУЪЗИШИ БАЪЗЕ МАНБАЪҲОИ ТАЪРИХӢ ДОИР БА ШАХСИЯТИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Мирзоев Хайём Тошқулович

Дотсенти донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф
Рашидов

Асророва Зуҳал

Донишҷӯи донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи
Шароф Рашидов

АННОТАТСИЯ.

Мазкур мақолада XV асрнинг буюк шоири Нуриддин Абдурахмон Жомийнинг шахсияти, комил инсонга хос хислатлари давр адабий манбалари тадқиқи асосида ёритилган. Жумладан, Жомийнинг замондош адиблари, яқин алоқада бўлган шогирдлари Алишер Навоий, Абдулғафур Лорий, Восифий, Али Сафийларнинг мавзу ҳақидаги маълумотлари таҳлилга тортилган.

Вожаҳои калидӣ

Дар илми дирӯзаю имрӯзай адабиётшиносии тоҷику форс ва адабиётшиносии ҷаҳон нисбати арзиши фаъолияти эҷодӣ, шахсият ва мавқеи як адиб чӣ қадар суҳанҳо, мулоҳизаҳои кофие гуфта шуда бошад, нисбати Абдурахмони Ҷомӣ зиёда аз он гуфтаву шунидаву зикр карда шудааст. Агар мову шумо дар бораи эҷодиёти ин адиби забардасти адабиёт номгӯи асарҳои илмиро аз қабилӣ китобҳо ва мақолаҳои илмӣ рӯи қоғаз оварданӣ бошем, бароямон муддатҳои тӯлонӣ ва дафтарҳои зиёде лозим мешавад. Зеро ҷараёни омӯзиш ва тадқиқи фаъолияти эҷодии ин адиб аз замони зиндагӣ то ба имрӯз идома дорад.

Дарвоқеъ, имрӯзҳо пандҳои ин пири бузурги тариқат аҷиб нест, ки ба қалбҳои ҳар яки мову шумо ҳаяҷон бахшида бошад. Воқеан, 6 аср инҷониб ба қавли ҷомишиносон гӯем «оромгоҳи шоири бузург кошонаи дили халқҳои ҷаҳон аст.» Ҳар кас мехоҳад дар бораи ин шахси таърихӣ лаб ба суҳан кушояду суҳани пурмағзе фароҳам орад ва поре аз забони ширини Устоди Ҷом хонад. Дар бораи Ҷомӣ ва эҷодиёти ӯ то он дараҷа суҳанҳои пурқиммат ва тозае гуфта шудааст, ки баъди мутолиаи онҳо боз барои ҳарфи нава гуфтан суҳанамон очизӣ мекунад. Бинобар ин, гуфтаниҳоеро аз зиндони қалб озод мефармоем ва ба рӯи қоғаз меорем, ки шояд онро шумо аз касе шунидаву аз ҷое хонда бошед, магар муваффақ будед, зиёне надорад, ки бори дигар ёдовар шавед!

Инак бо азми тамоми ва бо умеди мадади рӯҳи поки пири бузурги адабиёт чанд ҷумлаи кӯтоҳе дар бораи шахсияти А. Ҷомӣ, ки новобаста аз бузургии шӯҳрати ҷаҳониаш ба хоксорӣ ва фурӯтанӣ осос ёфтааст, собит намуданӣ ҳастем. Албатта, шахсияту фардияти адибро дар асоси тадқиқу таҳлили эҷодиёти ӯ шинохтан мебошад ва ба матлаб мувофиқ меояд, ки аз ин ҷиҳат хонандагон Ҷомиро хуби хуб мешиносанд. Аз

ҳамин сабаб ҳам, мо сирату симои Ҷомиро, хислату фазилати инсонии ўро аз нуқтаи назари зиндагии маишӣ, тарзи ҳаёти воқеии ў, муносибаташ бо атрофиён ва ғайра бори дигар шинохтанӣ ҳастем. Дар сари ин ҳадаф мо ба зикру баёноти адабию таърихӣ, санаду ҳуҷҷатҳои мўътамади илмӣ, ки аз ҷониби шахсони наздики Ҷомӣ, аз ҷумла, Навоӣ, Абдулғафури Лорӣ, Восифӣ, Алӣ Сафӣ ва дигарон собит шудааст, тақия хоҳем намуд.

Ҷомӣ дар чорсолагӣ хонданро омўхт ва ба мактаб рафт, забони арабӣ ва «Қуръон»-ро аз бар кард. Вақте ки ба Ҳирот омад, дар мадрасаи «Низомия» таҳсили илм намуд. Зайниддини Восифӣ дар китоби «Бадоеъ-ул-вақоеъ» «Достони хамсаи мутаҳайира»-ро меорад, ки бузургтарин олими замон Муҳаммади Ҷочармӣ аз ўҳдаи дарсдодани Ҷомӣ намебарояд ва мегўяд: «Ҳеч аҳаде сабақи шуморо дар ҳеч илме наметавонад гуфт. Равед ва дар ҳар кучое, ки хоҳед ва ҳар чӣ хотири шумо хоҳад, дарс гўед».

Абдурахмони Ҷомӣ дар натиҷаи ақли гиро, зеҳни тез, заковати расо, ҳофизаи тавоно ва ҷиддияти омўзиш дар синни 20 солагӣ ба қатори бузургтарин олимони замон ҷой мегирад. Ҷомӣ соли 1436 ба Самарқанд меояд. Ў дар мадрасаи «Улуғбек» аз Қозизодаи Румӣ ва Фазлуллоҳи Абўлайс таълим мегирад. Донишманди бузург Қозизодаи Румӣ дар яке аз маҷлиси олимони нисбати бузургии Ҷомӣ чунин гуфта буд: «То бинои Самарқанд аст, ҳаргиз ба ин қадар зиракии табъ ва қуввати донишҷўӣ мисли ин ҷавон – Ҷомӣ ҳеч кас аз оби Омӯя ба ин ҷониб нагузаштааст...»

Ҷомӣ, ки ба зудӣ машҳури хосу ом гашта буд, бузургони илму адаби бисёр кишварҳо ўро чун пешвои донишмандон ва адибони замон эътироф мекарданд ва донишу биниши ўро дар масъалаҳои гуногуни илму адаб ва ирфон меъёру маҳак доништа, худи ўро беҳтарин ҳакам мешумориданд. Подшоҳи замон Султон Ҳусайн Бойқаро ва авлодони ў, вазири ў Алишер Навоӣ Ҷомиро пир ва худро мурид медонистанд. Подшоҳ Ҳусайн Бойқаро ва Навоӣ бузург ба Ҷомӣ эътироми беандоза доштанд.

Ў аз худ мероси гаронбаҳои адабӣ боқӣ гузошт, ки ҳазинаи тамомнашавандаи маънавӣ мебошад. Е.Э.Бертелс менависад: «Ҷомӣ дар осори худ соҳирона: такомули панҷсадсолаи адабиёти гузаштаро ҷамъбаст мекунад. Аз рӯи осори Ҷомӣ бо камоли боварӣ метавон ҳукм кард, ки дар қарни XV аз мероси гузашта чӣ чиз боқӣ монда ва чӣ аз байн рафта будааст.» Дар ҳақиқат, он корхое, ки дар ҷодаи илму адаб ин устоди бузурги илму ирфон ба анҷом пазируфта буд, ифтихори беинтиҳои дирўзу имрўз ва ояндаинаи мардуми чи шарқу чи ғарб мебошад.

Мухтасаран, бори дигар мушоҳида намудем, ки А.Ҷомӣ чӣ андоза шахси бузург будааст. Аммо бо ин ҳама шўҳраю шони ҷаҳонӣ, бо ин ҳама сарвати маониву моддӣ дар шахсияти ин шайхи бузург ҳолати тамоман

ғайриоддие ба мушоҳидаи умум мерасидааст. Яъне Ҷомӣ шахси ниҳоят хоксор ва фурутан будааст. Тарҷимаиҳолнависи Ҷомӣ Абдулғафури Лорӣ зикр мекунад, ки ӯ як зиндагонии хеле содда ва бетакаллуфонаеро ба сар бурдааст: «Аксари авқот ба рӯи хок менишастанд ва ғолибан қабои остинкушода мепӯшиданд. Гоҳе, ки қабо ба дӯши муборакашон мебуд, бардошта ба зери пой меандохтанд. Мефармуданд, ки ҳам палос асту ҳам либос. Дар зеби либос мутафаррид буданд, бар ҳар сурат, ки бар меоманд, дилкаш буд. Гоҳ қабо пӯшидандӣ ва гоҳ ҷубба, гоҳ алоқа аммома гузоштандӣ ва гоҳ не ва гоҳе якгӯша гузоштандӣ ва гоҳ гирд ва гоҳе бар қафо гузоштандӣ. Ҷамеи ҳаракот ва саканоти ҳазрати эшон хушоянда ва писандида буд.» Ҷомӣ шахсони мағрур ва зоҳирпарастро наменписандид. Бинобар ин, дар нишасту хест ва дар пӯшидани либос хеле хоксору камтар буд. Дар ин бора гуфтаҳои Лориро Восифӣ низ дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» тақвият додааст: «Ҷомӣ дар тобистону зимистон ҷомаи оддии пахтадор мепӯшид ва бар сар тоқияи убайдӣ (як хел каллапӯши сафед, ки пештар дар Самарқанд медӯхтанд) ниҳода, бар вай ду-се печ дасторчаи хурде мепечонид. Миёни худро бо фўтаи ҳаммомиён мебаст ва ду нўги фўтаро аз пеш овезон мегузошт. Бар даст асои ҷавбедӣ мегирифт, ки аз қоматаш як вачаб баландтар буд...» Аз фазилатҳои дигари Ҷомӣ камсухан ва бомаврид ҳарф задани ӯ будааст. Алишер Навоӣ дар «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин» ин хислатҳои шоистаи Ҷомиро хеле равшан тасвир кардааст: «Касоне, ки овозаи камоли он касро шунида роҳҳои дурро тай намуда, барои ба сўҳбати муборакашон мушарраф шудан меоманд, он касро аз ғояти ноаёнӣ дар байни асҳоб мутлақо шинохта наметавонистанд, дар нишасту хез, гуфту шунид ва хўроку пӯшок дар байни худашон ва соири мулозимон тафовуте набуд. То ягон кас аз илмои зоҳирӣ ва маънавӣ масъалаеро илқо накунад, ҳаргиз сафедро аз сиёҳ фарқ карда тавонистани он кас маълум намешуд. Аммо баъди илқои масъала дар ҳамаи илмҳо маҳорат ва истехзори он кас ба дараҷае зоҳир мегашт, ки ҳаргиз ба дидани ҳеҷ китобе эҳтиёҷашон набуд.»

Хоксорӣ, фурутанӣ ва ботавозӯӣ будани Ҷомиро Восифӣ дар ҳикояти «Мулоқоти писари қозии Сиистон бо Ҷомӣ» басо шавқангез ва ибратнок тасвир кардааст, ки маълуми ҳамагон мебошад. Дар ҳикояти мазкур муаллиф манзараи ҳаёти воқеии Ҷомиро то ба хурдтарин деталҳояш нишон додааст, ки баъди мутолиаи он аз тарзи зиндагии фақиронаву хоксоронаи ӯ бори дигар огоҳ мешавем. Он хислати фазилатҳоеро, ки Восифӣ дар симои Ҷомӣ тасвир карда буд, дар суханони зерин низ акси худро ёфтааст: «Ҳар кас, - мегӯяд Абдулғафури Лорӣ, - ба мулозимати эшон меомад, хоҳ вазеъ ва хоҳ шариф, бо вай менишастанд ва таваққуф менамуданд, ки то аввал вай бархезад...малоҳати тақаллум бар эшон бағоят ғолиб буд, латоиф ва суханони шавқангез бисёр мефармуданд ва мутоиба бисёр

мекарданд...баъй медоштанд дар маҷлис фурӯтар нишинанд ва бо фурӯтарин мардум дар таомхӯрдан шарик мегаштанд, дар хӯрданиҳо бағоят бетакаллуф буданд...ва амале, ки дар вай тоибаи риё буд, аз ҳазрати эшон содир намешуд...»

А.Ҷомӣ соли 1453 аз Самарқанд ба Ҳирот меояд ва бо яке аз бузургони ҷараёни Нақшбандия Саъдиддини Қошғарӣ шиносӣ пайдо карда, ин фирқаро қабул мекунад. Аз рӯи гуфтаи А.Лорӣ ва Алӣ Сафӣ Ҷомӣ дар ибтидои ба фирқаи нақшбандия дохил шуданаш, тақрибан дар давоми шаш моҳ тамоми талаботи онро аз сари шавқ баҷо меорад ва аз ҳамин сабаб баъди вафоти Қошғарӣ дар 42-43 солагӣ ӯ муршиди тариқати Нақшбандия шинохта мешавад. Баъд аз вафоти Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор, ки дар соли 1489 иттифоқ афтод, Ҷомиро раҳбари силсилаи Нақшбандия шинохтаанд. Аммо Абдулғафури Лорӣ нақл мекунад, ки Ҷомӣ аз рӯи хоксорӣ ва фурӯтанӣ мурид намечустааст, бо кашфу каромат машғул намешудааст, ҳар касе, ки аз ин амали ӯ тааҷҷуб кунад, дар ҷавоб «таҳаммули бори шайхӣ надорем» мегуфтааст. Ҳақ асту рост, зеро дар зиндагии воқеии Ҷомӣ аз он бузургию шаҳомоти шайхӣ асаре набуд. Ӯ мӯҳтоҷи дигарон шуданро намехост, аз ҳеҷ кас тамаъ намечуст, аз хурдӣ ба мустақилона кор кардан одат карда, ҳамеша аз бори миннати дигарон худро канор мегирифт ва иззати нафси хеле баланде дошт. Ӯ, ки марди диндору сӯфимашраб буд, аз ҳамин мавқеъ истода хоксорӣ, фурӯтанӣ, қаноатпешагӣ, инсондӯстӣ, хайрхоҳӣ ва ин гуна фазилатҳои ҳамидаи инсониро дар зиндагии худ пеша намуд, роҳи дурусти зиндагии хеш пиндошт, ки бо ин шахсияти пургунҷоиш ӯ то ба имрӯз чун тимсоли инсонии комил аст.

Адабиёт:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Рисолаи қофия. Осор: Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷ.8. – Душанбе: Адиб, 1990. – С. 135-150.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Рисолаи арӯз. Осор: Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷ.8. – Душанбе: Адиб, 1990. – С. 151-204.
3. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 167.
4. Абдурахмони Ҷомӣ. Осори мунтахаб. Ҷ. 1-5. – Душанбе: Ирфон, 1964.
5. Алишер Навоӣ. Мажолис ун-нафоис. МАТ. 20 ҷилдлик. – Тошкент: Фан, 1997.
6. Восифий Зайниддин. Бадоеъ-ул-вақоъ – Нодир воқеалар / Форсӣдан Н.Норқулов таржимаси. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979.
7. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. – Техрон, 1338.– 449 с.

ЖАНРҲОИ СУННАТӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР АШӢОРИ БОЗОР СОБИР

Акмал Шерназаров

дотсенти донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф
Рашидов,

Марат Облоқулов

донишҷӯи курси чоруми факултети филологияи
донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов

Вожаҳои калидӣ

Бозор Собир, адабиёти навини
тоҷик, ғазал, рубой, жанрҳои
адабӣ, анъана, навоарӣ

АННОТАТСИЯ.

Бозор Собир яке аз шоирони намоёни
адабиёти навини тоҷик ба ҳисоб рафта, ҳам дар
жанрҳои суннатӣ ва ҳам дар шеърӣ нав эҷод
намудааст. Дар мақолаи мазкур жанрҳои
анъанавии ғазал ва рубой дар эҷодиёти Бозор
Собир мавриди баррасӣ қарор ёфтааст.

Бозор Собир яке аз шоирони пешқадам дар таърихи адабиёти
навини тоҷик ҳамчун эҳғари жанрҳои анъанавии назм – ғазал, рубой ва
дубайтӣ маъруфияти тамом дорад. Зеро ӯ аз нахустин қадамҳои
эҷодиаш дар баробари таълифи шеърӣ нав, шеърӣ нимой ба осори
бегазанди классикони адабиёти тоҷику форс, хоса, эҷодиёти Румӣ,
Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил ва дигарон таваҷҷӯҳи хос дошт ва аз
мактаби нодири адабии ин суҳанварони бузург асрори суҳан ва дарси
маҳорат омӯхтааст.

Дар натиҷаи таъсири адабиёти классикӣ ва ҷустуҷӯҳои эҷодиаш
шоир дар жанрҳои гуногуни анъанавӣ аз қабилӣ ғазал, рубой, дубайтӣ,
мусаммат шеър эҷод намудааст. Қариб дар ҳамаи маҷмӯаҳои ӯ жанрҳои
мазкур ба мушоҳида мерасанд. Дар эҷодиёти шоир ғазал мавқеи асосӣ ва
мақоми хоса дорад. Ҳар шоири тавоно, ки дар ин жанр доди суҳанро
додааст, бегумон дар таърихи адабиёти беш аз ҳазорсолаи мо шӯҳрат
ёфтааст.

Масъалаи пайдоиш ва инкишофи ғазал аз тарафи
адабиётшиносон: С. Айнӣ, И. С. Брагинский, А. Мирзоев, Ш. Ҳусейнзода, Р.
Ҳодизода ва нафарони дигар низ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор
гирифта бар он ақидаанд, ки пайдоиши ғазал дар асри IX-X тааллуқ
дорад. Ин масъала дар мақолаи олими адабиётшинос Абдулғанӣ
Мирзоев «Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV» мавриди баррасӣ
қарор гирифтааст. Ӯ дар оғози мақолааш чунин мегӯяд:

«Масъалаи дар инкишофи ғазал ва сайри таърихии ғазалсароӣ
таъин кардани мақоми Абуабдулло Ҷаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакӣ

назар ба дигар қисматҳои назми давраи адабиёти классики форс тоҷик то як дараҷа мураккаб аст»¹

Ғазал дар эҷоди Бозор Собир аз пуркорбурдатарин жанри адабиёт аст ва дар доираи ин шакли анъанавии шеър, ки қолаби устувор дорад, мазмунҳо ва суварии ҳаёлии шоир, маҳдуд нашудааст. Баръакс ҳаёлотии шоир рангин ва маҳорати эҷодӣ имкон додааст, ки дар қолаби ин жанри куҳан эҷод карда, андешаро парвози баланд диҳад, аз як ғазал ба дигаре таҷрибаи шеъриашро такомул бахшад.

Лаби ман аз ду лабат бӯса-бӯса хотира дорад,
Ду гӯшам аз даҳанат қисса-қисса хотира дорад.
Ҳазор коса, ки чашм об додам аз чашмат,
Аз он ду чашми тирам коса-коса хотира дорад.
Туро агар начашидам чу шахд бо ангушт,
Чаро, ки мегазамаш ғӯсса-ғӯсса хотира дорад.
Шикаста лавҳаи ёдам, ки қаднамоят буд
Ба ҳар шикаста вале ҳиса-ҳиса хотира дорад.
Ту дар тамоми вучудам ҳанӯз мавҷудӣ,
Ки аз ту рӯи ба рӯ хоса-хоса хотира дорад.

Ғазалҳои ӯ чӣ аз ҷиҳати мазмун ва чӣ аз ҷиҳати баён дорои аҳамият ва қимати баланд, корбасти моҳиронаи санъатҳои бадеӣ дар онҳо арзишманд ҳастанд. Баробари пайравӣ ба анъанаҳои пешгузаштагон дар корбасти образ ва мазмунҳои тоза ба инкишофи он мусоидат намудааст.

Дар ташаккули сохтмони шеър шоир таъсири ғазалиёти Ҳофизу Бедил беасар набудааст. Масалан, дар ғазали зерин, ки бо васоити тасвири бадеӣ, амсоли маҷозу истиора, тавсиф, таҷнис, тазод, таркибу ибораҳои рехтаи халқӣ, бартарии ҳиҷоҳи кушода ва дигар унсурҳои шеърият оҳангнокии ва мавзунияти байту мисраъҳоро таъмин намуда, барои барҷаставу муассир ифода ёфтани мазмун хидмат кардаанд.

Ба ғазали "Афсонаи Боқӣ"-и шоир таваҷҷӯҳ зоҳир менамоем:

Ба мисли субҳи содиқ менамуд пешонаи Боқӣ,
Ту гӯӣ, мебаромад офтоб аз шонаи Боқӣ.
Ба ҷуфти ошиқон медод ӯ паймонаи паймон,
Ки умре нашканад дар дасташон паймонаи Боқӣ.
Нарафт аз ёди Боқӣ соате шукронаи мардум,
Нарафт аз ёди мардум соате шукронаи Боқӣ.
Яке дар хонааш буд, дигаре дар хонаи чашмаш,
Надидам ҳеҷ касро дар ҷаҳон бегонаи Боқӣ.
Ҳикоятҳои ӯ чун шарфаҳои оби Сурхобаш,
Расидӣ то ба гӯши ғармии фарғонаи Боқӣ.
Худаш як дам намехандиду механдонд мардумро,

¹ А. Мирзоев. Сенздаҳ мақола. (аз таърихи адабиёти форсу тоҷик) Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV. - Душанбе: «Ирфон», 1977, саҳ. 5.

Наомад аз касе ин санъати фарзонаи Боқӣ.
Маро чашми тарам ҳар лаҳза бо исрор мегӯяд,
Нахушқад дар замини одамият донаи Боқӣ.
Бимон аз дафтари сармашқи ман чун сарнавишт умре
Нагардад кӯр таҳрироту устодонаи Боқӣ.
Азизон чун раванд аз дори дунё, зиндатар гарданд.
Самарқанду Бухоро меравад афсонаи Боқӣ.

Пайрави анъана дар кори эҷодии шоир гоҳо дар тасвир, гоҳ дар мазмун ва усули баёни классикӣ сурат гирифта, ба ташаккули сабку нигориши шоир низ мусоидат намудааст. Ӯ анъанаҳои образофарии классикиро дар ғазалҳои худ пайгирӣ намуда, онҳоро гоҳо бо мазмунҳои аслиашон ниғаҳ дошта, гоҳи дигар бо тобишҳои нав ҷилва додааст.

Аз хоки ватан гӯри падар дар дили ман монд,
Модар чу мазори лаби ҷар дар дили ман монд.
Дар оташи ғам коғази рӯи ман агар сӯхт,
Аз хоҳари ман коғази сар дар дили ман монд.
Дар баставу фарзанди падар дар паси дар рост,
Фарзанди падар дар паси дар дар дили ман монд.
Ман рафтаму сад хешу табор аз сари ман рафт,
Аз рафтанишон турбати тар дар дили ман монд.

Рӯбой ҳам дар эҷодиёти Бозор мавқеи хеле баланд дорад ва рӯбойҳои аз ҳар ҷиҳат таваҷҷӯҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Рӯбойеташ ҳам мисли ғазалиёташ ба мавзӯҳои мухталифи ҳаётӣ, ишқу муҳаббат, марду мардонагӣ, фалсафаи зиндагӣ, рози ҳастӣ, одобу ахлоқ, танқиди кирдорҳои ношоиста бахшида шудааст. Чанд рӯбойи ишқие, ки дар поён овардаем, хеле хоно ва фаҳмост, ба мисоли он аст, ки ҳамдигарашро пурра мекунад.

Чашмам ба касе назора дорад, ки туй,
Дастам ба касе ишора дорад, ки туй.
Аз чашми худам ман осмоне дорам,
Шабҳо ҳама як ситора дорам, ки туй.

◆□◆□◆□

Маҳтоби нави ман он сари нохунат,
Гулзори шукуфтаам лаби гулгунат.
Дар хушкии об чашми оби ту бас,
Дар қахтии нон ду рӯи гандумгунат.

◆□◆□◆□

Он дил, ки нигоҳат ошкораш кардаст,
Аз роҳи муҳаббати ту раҳовард ҳаст.
Оганда зи розҳои огандаи ман,
Олудаи шавқу олупарвард аст.

Дар рӯбойи дубайтиҳои Бозор Собир талмеҳи як қатор шоирон ва шахсиятҳои маъруфи адабаёту фарҳанги тоҷик чун ба мисли Фирдавсӣ,

Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, М.Турсунзода, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Чумъаи Одина шеърҳо бахшидааст.

Яке аз адибе, ки бештар мавриди талмеҳи Б.Собир қарор гирифтааст, ин устод Садриддин Айнӣ мебошад, ки умри худро сарфи хомаи халқи худ кардааст.

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хона шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад.

Бозор дар банди зер фарзанди халқи тоҷик будани Абӯали ибни Синоро бо ифтихор қайд карда, баъд бо воситаи талмеҳҳои Искандар, Қутайба Луқмони Ҳаким, Чингиз, Султон Маҳмуд таваҷҷӯҳи хонандаро ба таърихи ҷоҷабори халқи худ ҷалб менамояд:

Аз азал доруи тоҷик решаи хор асту лек,
Бӯи Сино мекунад халқ аз даври қадим
Метавонӣ аз забони пиру кампираш шунид
Дасти ман не, дасти ман не, дасти Луқмони Ҳаким.

Аз ин талмеҳотҳо ба назар мерасад, ки шоир аз гузаштаи пурифтихору ниёғони худ, аз фарҳангу тамаддуни бостонии он ифтихор дорад. Бештарин талмеҳоташ аз шоиру адибони бузурги форсу –тоҷик мебошад.

Хулоса, дар ашъори шоир жанрҳои суннатии ғазал, рубой, дубайтӣ мавқеи ҷудогона дорад. Бозор Собир, ки дар шеърҳои суннатиаш ба зиндагӣ, назари тозаеро нишон додааст ва эҷодиёташ пурбардошту истеъдоди шоирона аз воқеият нисбати навиштаҷотҳои дигари халқамон фарқ дошт ва аз маҳорати волои як шоири тасвиргари нуқтасанҷ мужда меорад. Бозор Собир дар қорбурди санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла санъати талмеҳ дар жанрҳои ғазалу рубой ва дубайтӣ маҳорати бузург дорад ва дар тараққиёти адабиёти мо саҳми беандоза гузоштааст.

Адабиёт:

1. Абдуманнонов Абдурахмон. Нуқтаи назар. – Душанбе: Адиб, 1990.
2. Акбаров Ю. Қисмати инсон ва қисмати шеър. - Душанбе: Дониш, 1980.
3. Акбаров Ю. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва ахлоқӣ. – Душанбе: Адиб, 1990
4. Акбаров Ю. Меҳри Ватан. – Душанбе: Маориф, 1989.
5. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. – Душанбе: Маориф, 1999.
6. Бозор Собир. Гули хор. – Душанбе: Ирфон, 1978.
7. Бозор Собир. Мижғони шаб. Душанбе, 1981
8. Бозор Собир. Офтобниҳол. – Душанбе: Ирфон, 1982.
9. Бозор Собир. Бо чамидан, бо чашидан. Душанбе, 1987
10. Бозор Собир. Чашми сафедор. – Душанбе: Адолат, 1991.

11. Мирзоев А. Сенздаҳ мақола. (аз таърихи адабиёти форсу тоҷик) Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV. - Душанбе: «Ирфон», 1977.
11. Шерназаров А. Устод Лоиқ шоири ватандӯст ва ватанпарвар. “Машғалдори шеър” Ҳалқаро конференсия материаллари. - Душанбе, 2021. 295-300 б.

INNOVATIVE
WORLD

КОРБАСТИ ҲИССАЧАҲО ДАР МАЧМУАИ "АСПИ ОБЇ"-И БАҲМАНЁР

РАХМОНҚУЛОВ АМИР АБДУАҲАТОВИЧ,
хатмкунандаи факултети Филологияи Донишгоҳи
давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов

Вожаҳои калидӣ

сарф, ҳиссаҳои нутқ, ҳиссаҳои
ёридиҳандаи нутқ, ҳиссаҷа, сохт,
вазифаи услубӣ.

АННОТАТСИЯ.

Дар мақола оиди таснифоти ҳиссаҷаҳо аз рӯи
ифодаи маъно ва сохту таркиби сарфӣ,
корбасти он дар забони адабии тоҷик ибрози
ақида шудааст. Барои гузаронидани таҳлили
сарфӣ ҳиссаҷаҳо мисолҳо аз маҷмуаи ҳикояҳои
"Аспи обӣ"-и Баҳманёр интихоб шудаанд.

МУҚАДДИМА

Калимаҳои мансуби ҳиссаҳои номустақили нутқ барои ифодаи
муносибати наҳвӣ байни калимаҳо, калимаҳоро ба калимаҳо,
ҷумлаҳоро ба ҷумлаҳо алоқаманд кардан, инчунин ба ҷумла ё аъзоҳои
ҷудогонаи он тобишҳои иловагии маъноӣ ва эҳсосӣ бахшидан кор
фармуда мешаванд. Ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ азбаски вазифаи
номинативӣ надоранд, аъзои мустақили ҷумла шуда наметавонанд.

Ҳиссаҷаҳо ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ мебошанд, ки ҳамчун
элементҳои услубии гуфтор, чигунагии муносибати гӯяндаро нисбат ба
фикри гуфташуда таъкид мекунанд ва барои ифодаи тобишҳои
иловагии калима, таркибу ибораҳои алоҳида ва ё ҷумлаҳои том хизмат
мекунанд. Ин ҳиссаи нутқ элементҳои мустақили **ана, мана, бале, оре,
ҳа, ҳо, не, на, фақат, ҳатто, навод, наводки, на ин ки, ҳам, боз ва
унсурҳои шаклсози - а, - я, - е, - э, - ку, - куя, - да, - дия, - о (- ё)** ва
ғайраро дар бар мегирад. Аз рӯи шарҳи академик В.В. Виноградов
«Ҳиссаҷаҳо одатан маъноӣ пурраи мустақили реалӣ ё материалӣ
надоранд, балки пеш аз ҳама ба маъноҳои калимаҳо, гурӯҳи калимаҳо,
ҷумлаҳо тобишҳои иловагӣ мебахшанд ва ё барои ифодаи муносибатҳои
гуногуни грамматикӣ (инчунин мантиқӣ ва экспрессивӣ) хизмат
мекунанд. Маъноӣ лексикӣ ин қабил калимаҳо бо вазифаҳои
грамматикӣ, мантиқӣ ё экспрессивӣ-услубӣ онҳо мувофиқат мекунад».

Ба ҳамин тариқ, онҳо «...барои қувват додан ва ба таври махсус қайд
кардани чизе, ки дар калима, ибора ва ё ҷумлаи муайян ифода мешавад,
хизмат мекунанд». Аз ин ҷиҳат ин хусусиятҳо вобаста ба завқ, тарз ва
услуби истеъмолии нависанда, вобаста ба характери гуфтори
персонажҳои асар ва баёни тобишҳои гуногуни маъно буда, дар тарзи
баён муайянкунандаи як хислати забони нависанда ба шумор мераванд.

ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ба омӯхтан ва таҳлилу тадқиқи ҳиссачаҳо олимони тоҷик, асосан, аз солҳои 1940 сар кардаанд, ки то он замон ин гурӯҳи калимаҳоро ҳиссаҳои гуногуни нутқ мешумориданд. Оид ба ҳиссачаҳо, бори аввал, соли 1940 дар китоби дарсии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» маълумоте дарҷ гардид, ки аз қоидаҳои хеле мухтасари умумӣ иборат аст: **«Ҳиссачаҳо ҳиссаи номустақили нутқ аст, ки барои ба ҷумла ва ё ба аъзоҳои вай додани маънои камтар дигар кор фармуда мешаванд. Мисол: ҳатто, наҳод, магар, фақат, не, на, охир, -ки, -мӣ, -а, -чӣ ва ғайра».**

Дар ин китоб пайвандаки тобеъкунандаи «ки» ҳам ҳиссача шуморида шудааст. Аз ҷиҳати вазифа онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим намуда, ба гурӯҳи якум, ҳиссачаҳоеро, ки ба ҷузъҳои ҷумла чигунагии муносибати гӯяндаро таъкид мекунанд (наҳодки, фақат) ва ба гурӯҳи дуюм, ҳиссачаҳоеро, ки барои сохтани калимаҳои нав хизмат мекунанд, дохил кардаанд.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Ёридиҳандаҳои мазкур элементҳои лексикӣ ифодаи муносибатҳои субъективии нутқ мебошанд, ки якҷоя бо воситаҳои грамматикӣ (сиғаҳои феълӣ) ва оҳанги гуфтор кор фармуда мешаванд.

Ҳиссачаҳо, ки як қисми таркиби луғавии забон ҳисоб меёбанд, ҳарчанд микдоран каманд, ҳамчун воситаҳои ифодакунандаи рӯҳи забон, суратдиҳандаи ҳусну таровати он барои саҳеҳу мӯъҷаз ва амиқ инъикос намудани фикр ва умуман ҳаёти маънавии халқ роли муҳим мебозанд. Муносибати гӯянда ё нависанда нисбат ба ин ганҷинаи забон ва тарзи интихоби истеъмоли онҳо дар нутқ равияҳои гуногуни услубиро ба миён меоварад. Аз ин ҷиҳат ҳар як гӯянда ва ё адиб майлу услуби ба худ ҳосе дорад ва интихоби ҳиссачаҳо ва мавқеи истифодаи онҳо дар нутқ пеш аз ҳама ба ҳуди ӯ вобаста мебошад. Истеъмоли ҳиссачаҳо дар гуфтор аз ду ҷиҳат қобили қайд мебошанд: «аввалан аз он ҷиҳат, ки онҳо ба ҷумла ва қисмҳои алоҳидаи он тобишҳои гуногуни модалӣ ё худ маъноӣ бахшида, дар ифодаи айнияти мақсад зиёд шудани таъсири нутқ ёрӣ мерасонанд. Сониян, нависанда дар истифодабарии ҳиссачаҳо низ унсурҳои китобӣ ва гуфтугӯиро ба ҳам омехта бо роҳи муносиб кор фармудани бисёртар ҳиссачаҳои махсуси услуби гуфтугӯӣ сайъ мекунад, ки дар натиҷа онҳо ҳамчун воситаҳои услубии муҳимми забон хусусияти умумӣ пайдо мекунанд.

Садриддин Айни барои тозагии забони адабӣ ва инкишофи он мубориза бурда, боигарии забони классикӣ ва забони зиндаи тоҷикро устодона ба ҳам омехт. Саъю кӯшишҳои ӯ дар ин бора ҳам дар асарҳои бадеии оламшумулаш ва ҳам дар асарҳои тадқиқотиаш, ки ба таҳлили забон ва услуби классикони адабиёти тоҷик бахшида шудааст, мушоҳида мешаванд. Ин анъанаи устод С.Айноро олимони муътабари тоҷик

Б.Ниёзмуҳаммадов, А.Мирзоев, Н.Маъсумӣ ва як қатор олимони ҷавон давом дода меоянд.

Ҳиссаҷаҳо ҳамчун як қисми ҳиссаҳои нутқ ба грамматика ва ҳамчун воситаҳои муҳимми тобиши маъноӣ ба услуб тааллуқ доранд ва аз ин ҷиҳат бо хусусиятҳои грамматикӣ ва услубии худ барои нормаи забони адабӣ бетараф буда наметавонанд. Ҳамон навъе, ки таҳлилу тадқиқи мисолҳо нишон медиҳад, ҳиссаҷаҳо асосан дар контекст, дар суҳанронӣ суҳанорӣ роли бисёр муҳимми услубиро бозида, чун эзоҳдиҳандаи мафҳумҳои нутқ, ҳам дар забони адабӣ-китобӣ ва ҳам дар забони гуфтугӯӣ, серистеъмол мебошанд.

Чунончӣ:

- *Қиссаи кӯтоҳ аспе буд, ки аз тамошояш сер намешуд, гӯё ҷонвар не духтар бошад [1, 29].*

НЕ – ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи инкорӣ, умумиистеъмоли, сода;

- *Ҳо метобид об аз гулӯи ин ҳайвони фалакиву самакиву ғалатӣ, метобид. [1, 29]*

ҲО - ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи тасдиқӣ, умумиистеъмоли, сода;

- *Агар рафтӯ Ҳашак аз ҷиғдевор ба ҳотаашон дарояд, онҳо дигар калтак гирифта, вайро зада пеш намекарданд, балки бо хоҳишу илтимос ба қавли Холдори Чилдурӯғ, бароварда гусел мекарданд.*

Рафтӯ – ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи модаливу иродавӣ, умумиистеъмоли, сохта;

- *Агар рафтӯ говгум бузак дар ягон тола ё ҷар дармонад, - чунин ҳодиса бо Ҳашак қаблан ҳам рӯй медоду вале касе парво намекард, ҳатто кампири Марям низ, зеро медонист, ки шаб дармонад рӯз ягон бало карда халос шуда меояд - ҳоло бошад нисфи Сармаддоҳ ба ҷусту ҷӯяш мебаронад. [1, 161]*

Рафтӯ – ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи модаливу иродавӣ, умумиистеъмоли, сохта;

- *Танҳо аз рӯйи хоктӯда неву дар тунукобаҳо ғел зада хобидани курра хавф мебурд ва боз сад таассуфи дигар меҳурд, ки ин ҳайвони гаштхавиф ва ҷинси заиф аст. [1, 36]*

Танҳо -

- *Чашм меҷӯшиду об аспро медид, ки қатраҳои об аз баданаш шорида ба замин меафтанд, қатра не, балки ситораҳои фирӯзон аз осмон бар остон мерехтанд... [1, 37].*

Не - ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи инкорӣ, умумиистеъмоли, сода;

Тобишҳои маъноӣ ҳар як калима, таркиб ва ибора, аз ҷумла, ҳиссаҷаҳо дар нутқ ба оҳанги гуфтор, ба воҳидҳои иловагии эзоҳии баёни фикр—интонация, задаи калима, задаи мантиқӣ, ист(пауза), вазни овоз ва ба мавқею тартиби калимаҳо вобастагӣ доранд. Оҳанги гуфтор ва имову ишорат (ҳаракати мушакҳои рӯй ва даст дар вақти фикрронӣ) мазмуни калимаҳоро тағир медиҳанд ва ба нутқ ин ё он тобишҳои маъноӣ мебахшанд, ки бештар бар хилофи мафҳуми аслии он мебошанд. Ин хусусиятҳои забон, ки дар мавриди ифодаи фикр ё тарзи

суханронӣ мушоҳида карда мешаванд, барои аниқ ва муайян намудани тобиши асосии калима роли муҳимро бозид меоянд. Дар матн бошад, ин вазифаро то андозае аломатҳои китобатӣ адо мекунад. Вале, ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки аломатҳои китобатӣ ҳамаи он тобишҳое, ки воҳидҳои иловагии эзоҳии сухан доранд, дар матн ифода карда наметавонанд. Доираи шарҳу эзоҳи воҳидҳои иловагии нутқ нисбат ба аломатҳои китобатӣ бисе васеътаранд. Бинобарин дар мавриди таҳлили ҳар як калима ҳамаи ин хусусиятҳоро дар ҳолати алоқамандӣ бо ҳамдигар дар назар бояд дошта бошем.

Воҳидҳои иловагии нутқ барои пурра намудани мундариҷаи гуфтор ислоҳи ифода, эзоҳу маънидоди калимаю ибораҳои алоҳида, ва ё шарту тарзи иҷрои амали субъект, амалу ҳолат кор фармуда мешаванд, онҳо муносибати худӣ гӯяндаро нисбат ба объект ё амали баёншуда маънидод менамоянд. Воҳидҳои иловагӣ дар рафти сухан баъди шакл гирифтани мақсади асосӣ истеъмол меёбанд, ки ин хусусияти онҳоро дар ҷумла ва ё дар ҷузъҳои алоҳидаи он мушоҳида кардан мумкин мешавад.

Ҳиссаҷаҳо хусусиятҳои муҳими услубӣ-грамматикӣ ҳам доранд, ки барои ифодаи тобишҳои маъноии гуногуни нутқ, барои суханорӣ, барои ифодаи нозукии мақсад ва барои обуранг додани фикр хизмат мекунад. Оид ба ин масъала А.Т.Кайдаров мегӯяд: «Как показывает анализ, эти «микрэлементы» языка, если так можно выразиться, как и другие грамматические разряды, играют исключительно большую роль в языковой экспрессии служат в руках мастеров художественного слова и в живом общении представителей языка важным стилистическим средством, с помощью которого можно передать весьма утонченные оттенки мысли, разнообразные нюансы эмоциональных и модальных значения, которые в полном объеме доступны только лицам, в совершенстве владеющим данным языком ...» [7, 20].

- **Аҷаб** — калимаи арабӣ, шакли дигараш «**аҷабо**» буда, мафҳумоти ҳайронӣ, ҳайратовар, ҳайратангез, тааҷҷубовар, шигифтро дорад;
- **Бале** — калимаи арабӣ, ҳиссаҷаи тасдиқӣ ва маъноии сахеъ, дуруст аст. Дар забони имрӯзаи тоҷик низ барои ифодаи тасдиқ — **ҳа, ҳо, оре** кор фармуда мешавад;
- *Ҳа, сабил! Гӯгирд ҳамеша бо ман буд, имрӯз бо ман нест...* [1, 153]
- *Ҳо, беҳуда намегӯянд, ки ту ин гунбази ақлу хирадро давоми гардан гуфта, қадрамекуни!* [1, 110]
- *Ҳо мо ин занҳоро хуб медонем! – нарм-нарм лабҳанда карданд.* [1, 48]
- **Боз** — калимаи тоҷикӣ. Дар маъноҳои бисёр буда, дар асл асоси феъли замони ҳозираи «**бохтан**» мебошад. Ҳамчун морфемаи исмсоз — машғулияти касеро бо коре низ ифода мекунад. Дар баробари ин калимаи «боз» дар айнаи ҳол ба сифати ҳиссаҷа барои

ифодаи такрори амал ва давомияти замон (*бори дигар, аз нав, такроран*) ба кор бурда мешавад;

- *Боз ин борону нам ба дарди ревматизми миёнаш созиш намекарданд, чунон ки худро дар коре аз дигарон кам дидан ба кибраш созиш намекард.* [1,154]

ХУЛОСА

Ҳамаи ин хусусиятҳои ҳиссаҷаҳо дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ ҷой доранд.

Имлои ҳиссаҷа риояи қоидаҳои зеро тақозо дорад:

А) Ҷузъҳои ҳиссаҷа ва калимаҳои рехтаи навъи зер якҷо навишта мешаванд: *кошки, бигузор (бигзор), мабодо* ва ғайра.

Б) Ҷудо навишта мешаванд: - ҳиссаҷаҳои *ҳа (ҳо), оре, бале, на, на ... на, чи ... чи, не, фақат, танҳо, гӯё, магар, ҳатто, ҳаргиз, асло, оё, ҳам, низ* аз калимаҳои дигар:

- *На омадед ва на пайғом фиристодед.*
- *Ин гапро танҳо (фақат) як кас медонист.*
- *Ҳатто баъд аз ҷаласа баҳс идома дошт.*
- *Оё (магар) ин кор барои Шумо душвор нест?*
- *Меҳмон ҳам (низ) бо мо меравад.*
- *Ҳаргиз ба роҳи бад наравед.*
- *Ўро асло надидам ва ғайра; - ҳиссаҷаҳои таркибии биё мон, гӯё ки, шояд ки, равад ки, на фақат, на танҳо ва ғайра.*

В) Ҳиссаҷаҳои *-чӣ, -ку, -а* пас аз калима бо нимтире навишта мешаванд: *равем-чӣ, баргардем-чӣ, рафтед-ку, нагуфтед-ку, наовардед-а* ва ғайра.

Аз таҳлил ва таҳқиқи ҳиссаҷаҳо дар маҷмӯаи «Аспи обӣ»- и Баҳманёр мо дар асоси қайдҳои болоӣ амал намуда, дар омӯхтан ва тадқиқи мавзӯи ҳиссаҷаҳо то ҳадди имкон, кӯшидем. Ин тарзи тадқиқот таҳлили ҳаматарафаи вазифаҳои грамматикӣ ва услубии ин гурӯҳи ҳиссаи нутқ - унсурҳои ёридиҳандаи забонро дар бар мегирад, ки онҳо ниҳоят серистеъмоланд.

Мувофиқи ақидаи яке аз услубшиносони Ўзбекистон дотсент И.А. Киссен - *дар матн ҷои аввалро аз ҷиҳати серистеъмолӣ калимаҳои ёридиҳанда, сониян, ҷонишинҳо ва феълҳои ёридиҳанда, баъд зарфу исму сифату шумораҳо ишғол менамоянд.*

КИТОБНОМА:

1. Баҳманёр "Аспи обӣ". Ҳикояҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – 192 саҳ.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе: Дониш, 1986.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Душанбе, 1987.

4. Кабиров М., Воҳидов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик, Самарқанд, 2010;
5. Кабиров М., Чориев Т. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Тошкент, 2017;
6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2013.
7. Халилов А. Ҳиссачаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. –118 саҳ.
8. Ҳусейнов Ҳ., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. Душанбе: Маориф, 1983.

INNOVATIVE
WORLD

ЖАНРИ ҲИКОЯ ДАР ЭҶОДИЁТИ РАВШАН МАХСУМЗОД**РАСУЛОВ ҶАВОҶИР ХУШВАҚТОВИЧ**

Донишҷӯи факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов

Вожаҳои калидӣ

ҳикоя, мазмуну мундариҷа, забону услуб, санъатҳои бадеӣ.

АННОТАТСИЯ.

Дар мақола оиди мазмуну мундариҷа, забону услуби ҳикояҳои Равшан Махсумзод маълумот дода мешавад. Барои навиштани ин мақола ҳикояҳои китобҳои «Духтари кӯҳистон», «Соҷаи ишқ», «Кафан киса надорад», «Пули Сирот», «Дили модар» ва «Ишқи зистан» истифода бурда шуд.

МУҚАДДИМА

Ҳикоя яке аз жанрҳои деринаи адабиёти мумтози форсу тоҷик ва халқҳои дигари Машриқзамин ба шумор меравад. Дар байни осори насри жанри мазкур яке аз жанрҳои қадимтарин ва муҳимтарин аст. Истилоҳи ҳикоя (арабӣ – нақл, ривоят, сухан) як навъи асарҳои таърихи он ҷамосӣ мебошад. Ҳикоя асари хурди бадеӣ буда, як воқеаро, як лаҳзаи муҳимиеро аз зиндагӣ ва ҳаёти инсон дар бар мегирад. Муҳимтарин хусусияти ҳикоя ин аст, ки дар он воқеа аз ҷиҳати замону макон ва ҳаҷм маҳдуд ва фишурда мебошад. Нависанда ягон ҳодисаро аз ҳаёти ин ё он шахс ба тасвир гирифта, хусусиятҳои муҳими зиндагии ӯро ба воситаи ҳамин лавҳа тасвир менамояд. Солҳои навадуми садаи гузашта ва баъди он ки замони истиқлолияти кишварро низ дарбар мегирад, марҳилаи нави ташаккул ва таҳаввули ҳикояи тоҷикӣ аст. Дар ин давра, дар ҳикоя фарогирӣ ва бозофаринии розу ниёзи миллӣ инсонӣ, ки заминагузораш истиқлолияти кишвар аст, нуфуз пайдо карда, омили тақвиятҳои махсусиятҳои миллии адабиёт гардид. Ба ифодаи дақиқтар, дар ҳикояи ин давра тамоили худогоҳию худшиносии қаҳрамон ривоҷ ёфта, сарнавишти таърихиву имрӯзӣ ва фардоии миллат мавриди тавачҷуҳи нависандагонӣ ҳикоянавис қарор гирифт. Дар инкишофи жанри ҳикоя Равшан Махсумзод хизматҳои арзанда кардааст. Бо маҷмӯаи ҳикояҳои баландмазмунаш ба адабиёти тоҷик бо як салобат даромада омадааст. Ҳикояҳои ӯ дорои мазмуну мундариҷаи гуногун буда дар бораи камбудиву беҳбудӣҳои замона, воқеотҳои ҷолиби давр, зулму ситам, маккориву қаллобии баъзе мардумон, қадру қиммати инсон, воқеотҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ, ҳалли баъзе масъалаҳои ҷамъиятӣ ва ғайраҳо маълумотҳои ҷолибу диққатпазир медиҳад. Равшан

Махсумзод бо ҳикояҳои баландмазмуну сершумори худ ҳикоянависи адабиёти тоҷикро ривоч дода сатҳи ҳикоянависиро дар адабиётмон боло бардоштааст.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Равшан Махсумзод яке аз нависандагони хушсалиқаи муосири тоҷик мебошад, ки бо ҳикояву қиссаҳои дилнишину баландмазмун ва пуробутоби худ дар таърихи адабиёти муосири тоҷик ҷои махсусро соҳиб гардидааст.

Дар асарҳои Равшан Махсумзод низоъҳои ботинӣ, маънавию ахлоқӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи бадеии маънавияти инсон ҳамеша дар мадди назари Равшан Махсумзод қарор доштааст.

Нависанда дар асарҳои калонҳаҷми худ масъалаи имрӯз барои тамоми инсоният муҳимро оид ба чигунагии вичдону шараф, зебоию зиштӣ, улвияту қабохат, баландию пастии хулқи инсонӣ бо эҳтиросу эҳсосоти чуқур бо қувваю боварии комил ба миён мегузорад. Аз бозе ки адабиёт ба масъалаҳои ахлоқи иҷтимоӣ ба таври ҷиддӣ рӯ оварда, симои маънавии афроди ҷамъиятро аз ҳар тараф ба тадқиқ гирифт, масъалаи меъёрҳои арзиши одам то рафт бештар диққати нависандаро ба худ кашидааст. Равшан Махсумзод ин масъаларо дар ҳикояҳои худ гоҳо ба муносибате ва гоҳо махсусан мавриди омӯзиш ва таҳлили бадеӣ қарор додааст. Нависанда дар чанд ҳикоя рафтору кирдор ва фикру ақидаи одамони гуногунро бо камали диққат ба мулоҳиза гирифта, як-як аз маҳаки одамият гузаронидааст ва арзиши инсонии онҳоро муайян кардааст.

Равшани Махсумзод нависандаи пурқору сермаҳсул аст. Дар даҳ соли охир 56 ҳикояаш дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо чоп шудааст, ки зикри он ҳама ин ҷо ғунҷоиш надорад. Ин, албатта, аз ҷиҳати миқдор хеле хуб аст. Аммо ин нуқтаро бояд таъкид кард, ки бартарии миқдорӣ на ҳамеша тағйироти сифатӣ ба вучуд меорад. Ман бо ин таъкид карданиам, ки образҳои офаридаи Равшани Махсумзод аз ҷиҳати қувваи таъсири бадеӣ яқсон ва дар як поя нестанд. Дар ҳикояҳои ӯ суҷаҳои пурмоҷаро ба назар намерасад. Тарҷрибаи қаламкашӣ ва мушоҳидаҳои амиқи нависанда ба ӯ имкон додааст, ки характеру образҳои мушаххас биофарад.

ХУЛОСА

Метавон гуфт, ки мавзӯи марказии ҳикояҳои Равшан Махсумзод ахлоқи ҳамидаи инсонист. Дар ҳамин замина силсилаи ҳикояҳои ӯ - «Арзи дил» (1997), «Қалами шинос» (1998), «Духтари кӯҳистон» (2003), «Соияи ишқ» (2007), «Кафан киса надорад» (2009), «Пули Сирот» (2012), «Дили модар» (2016) ва «Ишқи зистан» (2020) ба вучуд омадаанд.

Ба ин тариқ ҳама диққат ба тақдири инсон, ба олами маънавии он мутамарказ гаштааст. Нависанда аксаран бо эҳтироси тамом қалам меронад ва мо аз оҳанги сухани ӯ ҳиссиёти гуногунро пай мебарем. Ин

ҳиссиёт гоҳ аз меҳру муҳаббат ва мафтуни нисбат ба як персонаж гоҳ аз безътиной ва кароҳат баъзан аз ҳамдardӣ ва меҳру шавқат ва мисли инҳо иборат аст. Ин эҳтироси пурқуввати нависанда ҳамеша муносибати вай, назари ӯ ва ҷаҳонбинияшро ифода мекунад. Ин муносибати ошкоро яке аз шаклҳои муҳими зоҳир шудани гуманизми фаъолонаи нависанда аст. Гуманизми Равшан Махсумзод на бо ним сухан, на бо ишорае, балки ҳамеша пурраву комил, бо овози баланд, бо эҳтироси тамом ифода меёбад. Гуманизми фаъолона ба мазмуни иҷтимоии тадқиқи бадеӣ қувваи махсус бахшидааст.

КИТОБНОМА:

1. Равшан Махсумзод. Ишқи зистан (Қисса ва ҳикояҳо) – Душанбе: “Русская литература”, 2020, 192 саҳ.
2. Равшан Махсумзод. Соҷаи ишқ (Повест ва ҳикояҳо) – Душанбе: “Адиб”, 2007.
3. Равшан Махсумзод. Пули сирот (Ҳикояҳо, повестҳо, андешаҳо) – Душанбе: “Адиб”, 2010, 258 саҳ.
4. Маҳмудов, М. А. Марҳилаҳои асосии ташаккули ҳикояи муосири тоҷикӣ. – Душанбе, 2020. – № 1/3 (77). – С.28-33.
5. Адибони Тоҷикистон (маълумотномаи мухтасари шарҳиҳолӣ)./Таҳия ва танзими Асрори Сомонӣ ва Маҷид Салим. – Душанбе, “Адиб”, 2014, 122 саҳ.
6. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: “Маориф”, 1990, 336 саҳ.
7. 13.Самадов А. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. – Самарқанд: нашри “Университети давлатии Самарқанд”, 2000, 106 саҳ.
8. Маҳмудов Муҳаммадҷон Абдулаҳадович.

Ona degan issiq jondi - ya ...

Maxmudjonova Nargizaxon Muxammadjon qizi Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi 3- bosqich talabasi

KALIT SO'ZLAR

hikoya, kelishik, ko'plik shakllari, fe'l so'z turkumi, yasovchi affikslar, emotsional ekspressiv shakllar.

Elbek – 20 - asr boshlarida faoliyat ko'rsatgan ko'p qirrali ijodkor: shoir yozuvchi, folklorshunos, tilshunos, mohir pedagog. Uning asli ism - sharifi Mashriq Yunusov bo'lib, „Elbek“ adabiy taxallusidir. U qisqa umri davomida ko'plab badiiy, ilmiy - pedagogik, filologik mazmundagi asarlar yozib qoldirdi². Xususan, uning bir qator hikoyalari adabiyotimizda o'z o'rnini egallagan. Ayniqsa, Elbekning „Ona“ nomli hikoyasi alohida ahamiyatga egadir. Quyida biz asarni to'laqonli ravishda tahlil qilishga harakat qilamiz.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Elbekning „Ona “ nomli hikoyasi til xususiyatlari jihatidan tahlil qilish orqali yozuvchining o'ziga xos uslubi ko'rsatib beriladi.

So'z	Ma'nosi	Asarda qay tarzda qo'llangani	Qo'shimchasi	O'zgarish bor yoki yo'qligi
Tovush	ovoz, sado, sas	tovish		asosda, u//i fonetik hodisasi kuzatilgan
Jonivor	joni bor, tirik. Mavjudot (o'simlikdan tashqari)	jonvor		Asosda bir I qisqa unlisi tushirilgan. Izohli lug'atda ham shu tarzda yozilgan. جانور.
Yolg'izlik	O'zi bilan o'zi bo'lishlik, yakkalik, tanholik.	Yolg'uzlik.	- lik(mavhum ot yasovchi qo'shimcha	I//u fonetik hodisasi kuzatilgan
Ko'p	Son, miqdor jihatidan, me'yordan yoki nisbatan ortiq.	Ko'b		P//b fonetik hodisasi kuzatilgan

² Ne'matova D. O'zbek ilmiy tilshunosligi. T, 2020. 116 b.

Yarogʻ	Hujum yoki himoya qilish uchun ishlatiladigan asbob: qurol, aslaha .	yarogʻ(yoʻl yarogʻi- yoʻlda kerak boʻladigan narsalar		
boyaqish	toʻgʻrisi: boyoqish-achinish uygʻotuvchi holatli, bechora, shoʻrlik ³	boyaqish ona tarzida qoʻllangan		Aslida izohli lugʻatda ham bu soʻzning boyaqish va boyoqish kabi shakllari keltirilgan
Erksizcha	erk- ixtiyor, mayl	Erksizcha	Erk asos+siz (sifat yasovchi qoʻshimcha biror narsaga ega emaslik)+ cha (ravish yasovchi qoʻshimcha).	

Asarda yana kelishik qoʻshimchalarining ham xilma-xil shakllaridan foydalanilgan: ertagʻa, tebrasigʻa, koʻngliga, yostiqa, (joʻnalish kelishigi); joʻnashin, oʻqushin, boshin, bolasini (tushum kelishigi). Yozuvchi koʻplik qoʻshimchasining ham xilma-xil maʼnolarini ham qoʻllagan. *Kunduzgʻi tovishlar ham quyosh soʻngidan sekin - sekin yoʻqola boshladilar* . Ushbu gapda - lar qoʻshimchasi sof koʻplik maʼnosini bildirgan boʻlib, kunduzda boʻladigan tovushlar, eshitiladigan tovushlar maʼnosida qoʻllangan. ... *Koʻzlariga yosh keltirmay qoʻymadi* - juft aʼzolarga (koʻz bir juft yaʼni ikkita boʻladi, koʻz deb aytilganda ham aynan ikki koʻz tushuniladi) qoʻshilganda esa kuchaytirish - taʼkid maʼnosini yuzaga keltirgan. *Uning koʻngli endi sevinchlar bilan toʻlgan edi* - mavhum ot (sevinch) ga qoʻshilib, kuchaytirish - taʼkid maʼnosi bildirib kelgan - lar koʻplik qoʻshimchasi. Kungʻi, kunduzgʻi kabi soʻzlar esa sifat soʻz turkumiga mansub boʻlib, sifatning makon - zamon turiga kiradi (-qi / - ki // - gʻi/ - gi affiksi payt va oʻrin bildiruvchi soʻzlarga qoʻshilib, paytga, oʻringa munosabatni, xoslikni koʻrsatadi). Olmoshning ham koʻrsatish turiga mansub oʻshal soʻzi qoʻllangan boʻlib, *oʻshal olmoshi ush (osh) taʼkid yuklamasi va ul (ol) koʻrsatish olmoshining birikuvidan tashkil topgan tarkibli olmoshdir: osh (oʻsh) + ol > osh (oʻsh) + al > oshal (oʻshal)*⁴. Feʼl soʻz turkumiga oid eng

³ Ўзбек тилининг изохли лугати биринчи жилд. - Т.: „Ўзбекистон миллий энциклопедияси “ Давлат илмий нашриёти, 347 б.

⁴ Abdurahmonov Gʻ, Shukurov Sh, Mahmudov Q. Oʻzbek tilining tarixiy grammatikasi. - Т.: Oʻzbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati Nashriyoti, 2008. 150 б.

xarakterli soʻz shakllari sifatida yotgʻon, ketkaninda turgʻonin, minadurgan, koʻmaklashguvchi, qovurilgʻon, sogʻintirmagʻil, ezguvchi, tugatgʻach, oshiqqanicha, sevintirmak, biladir kabi shakllarni olishimiz mumkin boʻladi.

Endi esa hikoyada eʻtibor qaratilishi kerak boʻlgan oʻrinlarni koʻrib chiqish oʻrinlidir:

- hayqiriq gʻavgʻosi

- hayqiriq soʻzi shodlik, hayajon, gʻazab, azob kabi kuchli tuygʻularni, shuningdek, chaqiriq, haydash kabilarni ifodalaydigan qattiq ovoz, nido demakdir.

Bu soʻzning gʻavgʻo soʻzi bilan birgalikda moslashuv munosabatli soʻz birikmasiga kirishuvi taʻkif maʼnosini kuchaytirib bergan. Gʻavgʻo soʻzi esa betartib ovozlarda degan maʼnoni bildirib, aynan matnda betartib qattiq ovozlarda maʼnosini bildirgan desak adashmagan boʻlamiz: ... hayqiriq gʻavgʻosi uning koʻngliga boshqacha taʻsir bera boshladi. Bu gapda tasir bera boshladi soʻzi ham odatdan tashqari qoʻllangan, yaʼni taʻsir qila boshladi shaklidan farqli ravishda avval unchalik taʻsir qilmagan, endi esa dalaning yoqimli havosi, qushlarning mungli tovishi, kishilarning hayqiriq gʻavgʻosi qahramonga oʻzgacha taʻsir bera boshladi, chunki qahramon ertaga oʻqishga ketishi kerak.

- Ertadan beri uning xayoli bir masala ustida bogʻlangan, yuragi esa allanarsadan inglagan edi. Ing - chaqaloqning yigʻisiga oʻxshash ovoz. Bu gapda inglagan soʻzini oʻzi bilmagan holda yuragi yigʻlashga moyil hamda siqilgan deya olishimiz mumkin boʻladi.

- Kunning kech boʻlib borishi Yoʻldosh bilan basma - bas oʻynashgan kabi koʻrinardi: kunning kech boʻlishi, kunduz vaqtning oʻtib borishi goʻyoki qahramon bilan, qahramon harakatlari bilan tengma - teng oʻynashayotgandek koʻrinadi.

- yapaloq qush - boyoʻgʻli, boyqush.

-Yolgʻuzlikda oʻqushin oʻylardi. Yolgʻizlikda oʻzi yolgʻiz qolib oʻqishini emas, balki oʻqishda oʻzi yakka boʻlishini oʻylardi.

-Ul yoshlikdagi hollaridan tortib,... Yoʻldosh yoshlik holi (hayotdagi muayyan bir holat, vaziyat ahvol) dan boshlab oʻylab chiqdi.

- tebrasigʻa qaradi - tevarak - atrofiga qaradi.

- Yoʻldosh yoʻlga tayyorlana boshladi. Qoʻliga bir tayoq oldi. Qahramon oʻqishgacha ancha yoʻl bosishini bilib, qoʻliga tayoq oladi, oʻnqir - choʻnqir yoʻllarda tayoq unga biroz boʻlsa-da yordam beradi. Qadimda ham ota - bobolarimiz uzoq safarga chiqishdan oldin qoʻllariga uzun tayoq olishgan yoʻlda qiynalib qolmasliklari uchun.

- Belbogʻiga ikki - uch non soldi - da beliga bogʻladi. Endi ul bu ikki yoʻl yarogʻi bilan uzoq safarni chogʻladi. Ikki yoʻl yarogʻi nima. Birinchi yoʻl yarogʻi bu tayoq boʻlsa, ikkinchisi sifatida non nazarda tutilgan. Yarogʻ esa yoʻlga kerak boʻladigan narsalardir.

- Kishi degan issiq jondi - ya... Kishi degan issiq jon (issiq tana qachon sovib qolishini bilmaymiz) boʻladi maʼnosida.

- Uzoq vaqt o'tmas, men sening bag'ringda o'ynarman... O'qish vaqti, albatta nisbiy tushuncha, u uch yoki to'rt yildan keyin yakunlanadi. Va Yo'ldosh nutqida uzoq vaqt emas, balki yana bag'ringa qaytishimga oz fursat qoldi degan ma'no nazarda tutilgan.

- ... Yaproqlar ichra qizarib ko'ringan tuproq to'plami - muallif ona vafot etganini ayni shu so'zni ishlatgan holda o'z qayg'usini bildirgan go'yo. Chunki tuproq to'plami bu qabr deganidir va muallif hattoki shu so'zni mushtipar onaga nisbatan qo'llay olmagan. Bundan oldin ifoda etilgan *onang o'ldi* degan so'z esa Yo'ldoshning otasi tomonidan bayon etilgan va bunda hissiy bo'yoq deyarli sezilmagan. Muallif nutqida esa achinish hissi yuqori darajada bildirilgan. Bu holat esa yozuvchining ulkan mahoratidan darak beradi. Ushbu hikoyada qaysidir ma'noda muallif o'zi yuqorida qo'llab o'tgan iborasini ham izohlab bergandek. Ona o'g'lining visolidan bahramand bo'lishni xohlaydi, ona uchun ayriliq azobi juda qiyin kechishi bu tabiiy holdek farzandiga: „ Hozir issiq turgan tanim, hijroningda sovushi hech gap emas, sensiz ado bo'laman degandek ". Va issiq taft berib turgan tana ham tez fursatda tuproq to'plamidagi (qabr tan tuproqqa qo'yiladi va ustiga tuproq tortiladi. Tuproq uyib qo'yilgani uchun ham tuproq to'plami deyilgan) sovuq tanga aylanib qoldi. Biz Elbekning birgina „ Ona " hikoyasi orqali ijodkor qo'llagan poetik til unsurlarining va ular orqali ifodalangan mazmunning betakrorligini tahlil qilish asnosida ijodkorning leksik so'z boyligiga, so'z qo'llay olish mahoratiga guvoh bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Ne'matova D. O'zbek ilmiy tilshunosligi. - T, 2020.
2. Ўзбек тилининг изохли лугати. 4 жилдли.
3. Abdurahmonov G', Shukurov Sh, Mahmudov Q. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati Nashriyoti, 2008.
4. Элбек. Танланган асарлар. Т.: „ Шарк" Нашриёт - Матбаа Концерни Бош Тахририяти, 1990. 180 - 182 б.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Раъно Каримова Музаффаровна
УзГУМЯ.Международная журналистика

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Профессиональные
преимущества журналиста,
важнейшие изменения в
профессии журналиста,

АННОТАЦИЯ

Журналистика полностью изменилась в ответ на требования сегодняшнего дня. Причина – журналистика и информация, предназначенная для того, чтобы поставить общественные интересы превыше всего использует специальные методы сбора и оценки. Благодаря сегодняшней научной работе развитие журналистики как профессии, современная профессия журналиста характеристики и их виды, причины популярности профессии сегодня, ее место в мировой политике, ее значение как профессии это итог нашей научной работы это аннотация.

В Новом Узбекистане, который сейчас претерпевает фундаментальные реформы, СМИ, выступление Уважаемого Президента Ш.М.Мирзиёева особое внимание свободе и роли журналистики в развитии нашего общества смотрит.

Массовая информация с момента появления журналистики в мировом масштабе критические, аналитические, общественно-политические и экономические статьи, телепередачи и радиопередачи доводятся до сведения аудитории. Действительно, человекно. ценность, его права и свободы не признают границ времени и пространства фокус, который важен как никогда, не теряя своей важности в эпоху СМИ верны своим принципам продолжает свою деятельность в обществе, следовательно, эти принципы. и научных в вопросах дальнейшего развития средств массовой информации исследования ведутся уже много лет. Конечно, мы работники СМИ, журналисты нам необходимо проявить энтузиазм в осуществлении реформ.

Изменения в журналистских принципах и их информировании в новую эпоху влияние на эффективность, особенно правдивость журналистики в нашей прессе отражающие принципы беспристрастности, государственные реформы в Новом Узбекистане научное исследование влияния на деятельность СМИ, их обширный анализ и научно-исследовательская деятельность имеет большое значение, особенно деятельность печатных изданий. насущные вопросы

улучшения всей мировой проблемы Поэтому сегодняшние исследователи раскрыли тему более глубоко задача дать.

Профессия журналиста – это не только знания, но и креативное мышление и необычные идеи. и предполагает наличие смелых решений. В основе любой творческой профессии талант лежит, его отсутствие не заменить. В журналистике – вокальное искусство как есть: звука нет и ничего не помогает ни знание нот, ни микрофон. Журналистика, хотя и является второй старейшей профессией, по-прежнему остается не имеет последовательной и общепринятой теории. Даже сегодня мы не знаем, что такое журналистика. Форма общественного сознания и инструмент, меняющий жизнь? Какое искусство похоже на литературу, живопись, музыку, архитектуру, театр и кино? Или уникальная концепция литературы, такой как поэзия, драматургия, проза и художественный перевод как? Теория журналистики многих влиятельных ученых его работы посвящены проблемам во всей их важности и глубине однако оно содержит противоречия и, к сожалению, установлено не дает полного ответа на вопросы. Другими словами, журналистика – это информация. это искусство подготовки. Но в отличие от кухонных принадлежностей, достаточно вооружиться кулинарной книгой и полуфабрикатами это не. Нам нужны свежие продукты, то есть информация, если только вы не свежие если использовать – блюдо получится неприятным. Помимо новизны информации, необходимо также позаботиться о его справедливости и объективности. Ты сейчас вы не сможете обмануть читателя. Ведь открытие газеты, журналистские расследования, горькие всегда приятно читать новости или подборку последних новостей.

«Сеть» журналистики по-прежнему условна: да, общественная однако не менее 50 процентов медиапотребления связано с Интернетом. значительная часть этого потребления использует сеть в качестве метода доставки производство контента, его брендинг, упаковка традиционная, офлайн реализуются в рамках протоколов и процедур.

В июне 2007 года датская неправительственная организация «Международная поддержка СМИ» совместно с Национальным союзом сомалийских журналистов свои профессиональные навыки сомалийским журналистам, отобранным в рамках сотрудничества продвигать и разрешить конфликт в Сомали провели тренинги по конфликтночувствительной журналистике. Подготовка Кения Восточный Ренессанс: Инновационный, образовательные, естественные и социальные науки СМИ находятся под давлением, конфликт в Сомали утих и произошло 19-25 июня в период потенциальной стабильности. 17 в учебной программе

В мероприятии принял участие сомалийский журналист. В течение следующих нескольких месяцев по окончании программы Благодаря

совместной практике отчетности, известной как «командная отчетность». было предложено продолжить обучение. Позже в Сомали полномасштабное от этого плана отказались из-за возобновления насильственного конфликта.

С 1991 года в Сомали, одной из беднейших стран мира. нет функционирующей центральной администрации. Объединенные Нации Управление по координации гуманитарных вопросов (УКГВ, 2007 г.) По данным мая, город покинули более 400 тысяч человек и 800 погибло более 1000 человек. Вопрос о журналистике и роль журналиста в жизни современного человека кажется очень важным. Журналист – это, конечно, создатель текста для СМИ, точнее, медиатекста, но сегодня медиатекст – это художественный фильм, рекламный ролик, это может быть демо-версия игрового процесса или составная фотография. Вот почему Что сегодня отличает журналистику от других писательских профессий? мы должны понять. На мой взгляд, главное в журналистике стоит полагаться на правду, на реальные события действительности. Журналист всегда правдив также работает с существующим «сырьем», то есть с событиями литературный офицер.

Во всем мире из уважения и почтения средства массовой информации часто называют «четвертой властью» — абстрактным и лирическим понятием. Потому что у СМИ нет командного механизма и полномочий исправлять чьи-то ошибки. Например, если организация не выплачивает людям ежемесячную заработную плату, отклоняется от трудового кодекса или кто-то нарушает закон, она не может его наказать или издать предписание об исправлении ошибки. Но пресса имеет право привлекать внимание законодательной власти, исполнительной власти и судебной власти к проблеме, вопросу или событию.

Хотя термин «четвертая власть» считается абстрактным и лирическим термином, выражающим степень влияния прессы на общественное мнение в обществе, средства массовой информации способны привлечь внимание общественности к политическим и социальным процессам, происходящим в нашем обществе. и вызвать чувство причастности к нему, что является его задачей и его права также является достаточным. В обмен на это право и право он требует, чтобы три органа в системе государственного управления работали в зависимой от него ситуации, то есть пресса.

Если же, наоборот, пресса будет зависеть от трех властей, то никакого развития в государстве не будет. В этой ситуации государственная система не сможет выбраться из болота коррупции и может оказаться в разладе. Примеров этому в истории немало.

Есть и тонкая сторона вопроса. Фактически независимой прессы никогда не было. Во всех странах мира средства массовой информации

работают в состоянии зависимости от сложившихся политических или экономических сил. По крайней мере, он действует и интерпретирует дело в соответствии с мировоззрением владельца или в соответствии с пожеланиями спонсора.

В настоящее время, в этот день и ночь, даже несмотря на то, что Президент Узбекистана настаивает на проведении стольких разъяснительных работ, одного из наших соотечественников, вернувшегося на родину из-за границы, насильно увозят из аэропорта или из дома сотрудники ГИБДД, система допроса, или полицейский избивает фермера или унижает подозреваемую женщину, новость о том, что его заставили раздеться, мы знаем изначально не из сайтов, действующих в Узбекистане, а из социальных сетей или зарубежных информационных агентств. В свою очередь, такая ситуация может вызвать недоверие общественности к национальной прессе Узбекистана.

Конечно, журналистика должна опираться на правду. Факт для журналистского материала. Выбор - первый журналист, выразивший свое мнение по этому факту это шаг. Но, с другой стороны, сегодня это было не по-журналистски. аудитория, которая может выбрать один и тот же факт из источников, теперь является правдой не интересен журналист, который пересказывает историю. Кроме того, русские традиции необходимо учитывать не только обезличенное сообщение факта, но и по отношению к нему Это также означает передать определенное отношение, дать определенную оценку этому факту. держит Поэтому в море фактов, соответствующих духу журналиста, его журналистика некоторые из них позволят вам найти правильные факты, на которых можно будет основывать свой материал должны быть механизмы.

Использованная литература:

1. Журналисты находятся в состоянии стресса. Какое решение? Назим С. Миллер. 28 мая, 2021. URL: journalistsresource.org/home/journalism-stress-solutions/
2. Иброхимов А.А.О., Корёгдиев Б.У.О. и Тожибоев С.З. (2022). Концепция Снятия Корпоративных Масок И Ее Совершенствование Корпоративного Права Узбекистана Проблемы. Восточный ренессанс: инновационный, образовательный, природный и социальный наук, 2(1), 1068-1082.
3. Йигиталиев, О.Х.О.Г.Л. (2022). Защита Информации Понятие, Его Виды И Признаки. Восточный Ренессанс: Инновационные, образовательные, естественные и социальные науки, 2(2), 211-219.
4. Яндекс.ру
5. www.proforienter.uz

Shaxs insoniy munosabatlar sistemasida muomala va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi

To'xtasinov Xabibullo Yoqubjon o'g'li

Andijon viloyat Bo'ston tuman

7-umumta'lim maktab o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

KALIT SO'ZLAR

Sotsial psixologiya, ijtimoiy-psixologik yondashish, yondashuv sotsializatsiyasi, shaxslararo munosabatlar, shaxslararo muomalaning shaxs taraqqiyotidagi o'mi.

Ushbu maqolada psixologiyada inson shaxsini o'rganish muammosi, shaxs ijtimoiy ta'sirlar mahsuli sifatida, ijtimoiy normalar, sanksiyalar va shaxs, shaxs dunyoqarashi va e'tiqodini o'zgartiruvchi omillar, shaxs taraqqiyotidagi ijtimoiy va genotipik omillar shuning bilan birgalikda Psixologiyada inson shaxsini o'rganish muammosi, shaxs ijtimoiy ta'sirlar mahsuli sifatida, ijtimoiy normalar, sanksiyalar va shaxs, shaxs dunyoqarashi va e'tiqodini o'zgartiruvchi omillar, shaxs taraqqiyotidagi ijtimoiy va genotipik omillar haqida so'z boradi.

Prezidentimiz aytganlaridek har bir individ tug'ilganidan boshlab to umrining oxiriga qadar «yer-u ko'kdagi o'zgarishlarni sezib, his qilib, ulardan saboq chiqarib» yashaydi degan fikrni ilgari surgan. Aytish mumkinki, aynan mana shunday jarayonlarni boshidan kechirgan individgina shaxs bo'lib shakllanadi va jamiyat hayotiga qo'shila oladi. Buning uchun undan hamisha «o'zining yon-atrofiga uyg'oq nigoh, qalb ko'zi bilan qarash» talab etiladi. Shundagina u yetuk inson bo'lib ulg'ayishi va jamiyat uchun kerakli shaxs bo'la olishi mumkin. Ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifasi va predmeti — shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanish qonuniyatlari ekanligini ko'pgina ijtimoiy psixologlar ta'kidlab o'tganligi ma'lum.

Inson shaxsini o'rganish masalasi bilan falsafa, psixologiya, pedagogika kabi fanlar shug'ullanadi. Hozirgi davrda inson muammosi aniq va gumanitar fanlarning umumiy tadqiqot ob'ektiga aylanib bormoqda. Shunga qaramasdan, bir tomondan, insonni o'rganishda differensiasiya hodisasi yuz bermoqda, ikkinchi tomondan, inson taraqqiyotining sintetik tavsifi bo'yicha integrasiya holati ko'zga tashlanmokda. Inson bir qator fanlarning tadqiqot ob'ekti ekanligini yig'iq tarzda tasavur etish uchun uni biososial va sosiobiologik jihatdan o'rganish maqsadga muvofiq. Ma'lumki, inson hayoti va faoliyatining operatsional (o'quv, operatsiya, harakat, malaka) mexanizmi uning ontogeneza funksional mexanizmga o'sib o'tadi, binobarin, unda komillik belgisi shakllanadi, natijada u kamolot cho'qqisining muayyan darajasiga erishadi.

Inson — jamiyat — tabiat — turmush munosabatlarini tekshirgan rus olimlari **S.L.Rubinshteyn, L.S. Vigotskiy, A.N. Leontev, B.G. Ananiev** odamning ular bilan har xil turdagi va ko'rinishdagi kauzal, strukturaviy,

funksional, fazoviy va makoniy aloqalar tizimi mavjudligini ta'kidlab o'tganlar. **Birinchi**dan, inson u yoki bu aloqalar tizimiga binoan biologik mahsuli „Homo Sapiens“ sifatida o'rganiladi. **Ikkinchi**dan, tarixiy jarayonning ham ob'ekti, ham subyekti tariqasida shaxs tadqiq etiladi. **Uchinchi**dan, individ muayyan koiamda o'zgaruvchan, taraqqiyotning genetik dasturiga asoslanuvchi alohida xususiyatli jonzot tarzida ilmiy jihatdan **tekshiriladi**. Insonni jamiyat ishlab chiqarishining etakchi tarkibi, bilish, kommunikasiya va boshqaruv subyekti, tarbiya predmeti sifatida tadqiq etilishi muhim ahamiyatga ega. Inson va uning borliq bilan ko'p qirrali munosabatga hamda aloqaga kirishishi quyidagi tarzda namoyon boiishi mumkin:

- **tabiatning biotik va abiotik omillari — inson;**
- **jamiyat va uning tarixiy taraqqiyoti — inson;**
- **inson — texnika;**
- **inson — madaniyat;**
- **inson va jamiyat — yer va fazo.**

Yana shuni ma'lumot o'rnida ta'kidlab o'tish joizki, „**Shaxs**“ tushunchasi psixologiyada eng ko'p qo'llaniladigan tushunchalar sirasiga kiradi. Psixologiya o'rganadigan barcha fenomenlar aynan shu tushuncha atrofida qayd etiladi. Inson ruhiy olami qonuniyatlari bilan qiziqqan har qanday olim yoki tadqiqotchi ham shaxsning ijtimoiyligi va aynan jamiyat bilan bo'lgan aloqasi masalasini chetlab o'tolmaydi. Shaxs ijtimoiy xulqiga turli tashqi kuchlar ta'sir qiladi: siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy, ma'naviy, axloqiy va boshqalar. Bu ta'sirotlar mohiyatan, aslida jamiyat a'zolari bo'lmish shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ayrim alohida yo'nalishlarini belgilab beradi. Shunday qilib, shaxs turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta'sirida bo'ladi va ko'plab ijtimoiy institutlar (oila, mahalla, o'quv maskanlari, mehnat kollektivlari, norasmiy tashkilotlar, din, san'at, madaniyat

va boshq.) bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, shaxsdagi turli g'oyalar, fikrlar va mafkura, mafkuraviy munosabatlar tizimi ta'sirida shakllanib, ular bevosita oila, bog'cha, maktab, boshqa o'quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta'sir uning e'tiqodi darajasiga ko'tarilsa, va unda yana yangidan-yangi fikrlar va g'oyalarning paydo bo'lishi, o'sishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyat sohasini tanlaydiki, o'z qobiliyatlari, malaka va ko'nikmalarini rivojlantira borib, ziyoli sifatida yo o'qituvchi, yoki vrach, yoki olim,

kashfiyotchi, muhandis bo'lib, el-u yurtiga xizmat qiladi.

Shaxs ijtimoiylashuvining eng asosiy mahsuli — bu uning hayotda o'z o'mini topib, jamiyatga manfaat keltiruvchi faoliyatlarda ishtirok etishidir. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda, shaxsning yo'nalganligi masalasiga ham fanda katta e'tibor beriladi. **Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs faoliyatini yo'naltirib turadigan va real vaziyatlarga nisbatan turg'un, barqaror motivlar majmuiga ega bo'lishlik shaxsning yo'nalganligi deb ataladi.**

Yo'nalganlikning eng muhim tarkibiy qismlarini quyidagilar tashkil etadi:

- Mas'uliyat**
- Maqsadlar va ideallar**
- Qiziqishlar va e'tiqod**
- Iymon**
- Dunyoqarash**

Shaxs — ijtimoiy munosabatlar mahsuli, deyilishining eng asosiy sababi — uning doimo insonlar davrasida, ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'lishini anglatadi. Bu shaxsning eng etakchi va nufuzli faoliyatlaridan biri muloqot ekanligiga ishora qiladi. Muloqotning turi va shakllari turlichadir. Masalan, bu faoliyat bevosita „yuzma-yuz“ bo'lishi yoki u yoki bu texnik vositalar (telefon, telegraf va shunga o'xshash) orqali amalga oshiriladigan; biror professional faoliyat jarayonidagi amaliy yoki do'stona bo'lishi; subyektsubyekt tipli (diologik, sheriklik) yoki subyekt-ob'ektili (monologik) bo'lishi mumkin. Insoniy munosabatlar shunday o'zaro ta'sir jarayonlariki, unda shaxslar munosabatlar shakllanadi va namoyon bo'ladi. Bunday jarayon dastlab odamlar o'rtasida ro'y beradigan fikrlar, his-kechinmalar, tashvish-u quvonchlar almashinuvini nazarda tutadi. Odamlar muloqotda kirishgani sari, ular o'rtasidagi munosabatlar tajribasi ortgan sari ular o'rtasida umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'ladiki, ular bir-birlarini bir qarashda tushunadigan yoki „yarimta jumladan“ ham fikr ayon bo'ladigan bo'lib qoladi, ayrim hollarda esa ana shunday muloqotning tig'izligi teskari reaksiyalarni — bir-biridan charchash, gapiradigan gapning qolmasligi kabi

vaziyatni keltirib chiqaradi. Masalan, oila muhiti va undagi munosabatlar ana shunday tig'iz munosabatlarga kiradi. Faqat bunday tig'izlik oilaning barcha a'zolari o'rtasida emas, uning ayrim a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin (ona-bola, qaynona-kelin va h-zo).

XXI asrda yashar ekanmiz, odamning eng tabiiy bo'lgan muloqotga ehtiyoji, uning sirlaridan xabardor bo'lish va o'zgalarga samarali ta'sir eta olishga bo'lgan intilishi yanada oshdi va buning qator sabablari bor.

Birinchiidan, industrial jamiyatdan axborotlar jamiyatiga o'tib bormoqdamiz. Axborotlarning ko'pligi aynan inson manfaatiga aloqador ma'umotlarni saralash, u bilan to'g'ri munosabatda bo'lishni taqozo etadi. Axborot XXI asrda eng nodir kapitalga aylandi va bu o'z navbatida insonlarga zarur axborotlar o'zatilishi tezligi va tempini o'zgartiradi.

Ikkinchiidan, turli kasb-faoliyat sohasida ishlayotgan odamlar guruhining ko'payishi, ular o'rtasida munosabatlar va aloqaning dolzarbligi axborotlar tig'iz sharoitda oddiygina muloqotni emas, balki professional, bilimdonlik asosidagi muloqotni talab qiladi. Umuman, XXI asming korporatsiyalar asri, deb bashorat qilayotgan iqtisodchilar ham bu korporasiya insonlarning o'zaro til topishlariga qaratilgan malakalarning rivojlangan, mukammal bo'lishi haqida gapirmoqdalar. Undan tashqari, bu kabi korporativ aloqa ko'p hollarda bevosita yuzma-yuz emas, balki

zamonaviy texnik vositalar — uyali aloqa, fakslar, elektron pochta, internet kabilar yordamida aniq va lo'nda fikrlarni uzatishni nazarda tutadi. Bu ham o'ziga xos muloqot malakalarining ataylab shakllantirilishini taqozo etadi.

Uchinchidan, oxirgi paytlarda shunday kasb-hunarlar soni ortdiki, ular sosionomik guruh kasblar deb atalib, ularda „odam-odam“ dialogi faoliyatning samarasini belgilaydi. Masalan, pedagogik faoliyat, boshqaruv tizimi, turli xil xizmatlar (servis), marketing va boshqalar shular jumlasidandir. Bunday sharoitlarda odamlarning ataylab muloqot bilimdonligining oshirilishi mehnat mahsulini belgilaydi.

Shuning uchun ham muloqot, uning tabiati, texnikasi va strategiyasi, muloqotga o'rgatish (sosial psixologik trening) masalalari bilan shug'ullanuvchi fanlarning ham jamiyatdagi o'рни va salohiyati keskin oshdi. Shaxslararo munosabatlarni o'rganish psixologiya fanida eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Chunki inson shaxsining eng nufuzli va etakchi faoliyatlaridan biri bo'lgan muloqot va u orqali o'zaro munosabatlar odamlar orasida umumiylik, o'xshashlik, uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'lishiga olib keladi. Ayniqsa, oila muhitida shaxslararo munosabatlarning, chunonchi, otana va farzand orasidagi munosabatlarning o'ziga xos tomonlari shaxsning hayoti, faoliyatining samarasi va mazmuniga bevosita ta'sir etadi. Shunday ekan, insonlar orasida amalga oshadigan shaxslararo munosabatlar, ularning turli psixologik xususiyatlarini o'rganish masalasi ijtimoiy psixologiya fanida muhim va dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Ijtimoiy psixologiya "ijtimoiy jihatdan aniqlangan shaxs" ning xatti-harakati va faoliyatini ko'rib chiqadi. Real ijtimoiy guruhlar, individual hissa guruh faoliyatida har bir shaxs, sabablari, umumiy faoliyatga ushbu hissaning qiymati bog'liq. Aniqrog'i, bunday sabablarning ikkita turkumi o'rganiladi: shaxs harakat qiladigan guruhlarining tabiati va rivojlanish darajasiga bog'liq bo'lganlar va shaxsning o'zida, masalan, uning sotsializatsiyasi sharoitida.

Xulosa qilib aytganda, shaxsga sotsial-psixologik yendoshish uni ma'lum guruhlarining a'zosi, konkret sharoitda o'ziga o'xshash shaxslar bilan muloqotga kirishuvchi konkret odam deb tushunishdir. Shaxs sotsializatsiyasi to'g'risida gap ketarkan, uning fanda ko'pincha "Shaxs taraqqiyoti" yoki "Tarbiyasi" tushunchalari bilan sinonimdek ishlatilishiga alohida e'tibor berish kerak. Lekin sotsializatsiya sof ijtimoiy-psixologik tushuncha bo'lib, aytib o'tilgan tushunchalardan farq qiladi. Sotsializatsiya - bu individning ijtimoiy muhitga qo'shilishi, ijtimoiy ta'sirlarni o'ziga singdirishi va aktiv ravishda muloqot sistemasiga kirib borish jarayonidir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib, bir tomondan, shaxs aktiv ravishda ijtimoiy ta'sirlarni qabul qiladi, ikkinchi tomondan esa, ularni hayotda o'z xulq-atvorlari, munosabatlarida namoyon bo'ladi. Bu jarayon normal individda tabiiy tarzda ro'y beradi, chunki individda shaxs bo'lishiga extiyoj hamda shaxs bo'lishiga imkoniyat va zaruriyat bordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Maxmudov I.I. Boshqaruv psixologiyasi: O'quv qo'llanma. Mas'ul muharrir: AXolbekov. T., DJQA „Rahbar“ markazi; „YUNAKS-PRINT“ MChJ, 2006. 230b.
2. Mayers D. Sosialnaya psixologiya / Perev.s angl. -SPb., „Piter“ , 1999. 688- s.
3. Merlin V.S. Struktura lichnosti. Xarakter, sposobnosti, samosoznaniye. Perm,1990.
4. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T., „ O'zbekiston“, 2001.
5. Nemov RS. Psixologiya. Uchebnik dlya studentov visshch. ped. ucheb. zavedeniy: V 3-xt. M., Gumanit. izd. sentr „VLADOS“, 2003. 576-s.
6. Prikladnaya sosialnaya psixologiya / Pod red. A.N.Suxova I A.A.Derkacha. M., Izd-vo „Institut prakticheskoy psixologii“ ; Voronej: Izd-vo NPO „MODEK“, 1998.688- s.
7. Platonov Yu.P. Psixologicheskiye tipologii: Posobiye dlya menedjerov i prakticheskix psixologov. M., Izd-vo. Rech. 2005. 512- s.
8. Psixodiagnostika i proforiyentasiya v obrazovatelnix uchrejdeniyax Red. sost. L.D. Stolvarenko. Rostov n/D: „Feniks“, 2005. - 416 s.
9. Psixogigiyena detey i podrostkov. M.: 1985. 17-34.
10. Psixologiya. Uchebnik. Otv. red. prof. A A Krilov. - 2-e izd., pererab.idop. M., Izd-vo: PROSPEKT (TKVelbi). 2004. 752 s.

INNOVATIVE
WORLD

TASVIRIY SAN'ATDA PORTRET JANRINING O'RNI VA TARIXIY PORTRET ISHLASH YUZASIDAN METODIK TAVSIYA

Azizova Xilola Egamberganovna

Urganch davlat pedagogika instituti

Aniq va amaliy fanlar fakulteti

san'atshunoslik kafedrası Stajor o'qituvchisi

Ibragimova Mahbuba G'ofurjon qizi

UrDPI Aniq va amaliy fanlar fakulteti talabasi

KALIT SO'ZLAR

janr, portret, rassom, rang,
idrok, tafakkur, tasavvur..

ANNOTATSIYA

Rassom-rassom bo'yoqlar bilan yozadi va ular bilan ishlashning juda ko'p usullari, usullari mavjud, ular murakkab va xilma-xildir, bu butun bir fan. Lekin rasmda ko'rsatilgan narsaga qarab, uning janrini belgilashingiz mumkin. Tasviriy san'atning eng murakkab janri bo'lgan portret, uning qisqacha tarixi, ma'nosi hamda inson qiyofasini tasvirlashda psixologik holatlarni ifodalashdagi ahamiyati to'g'risida fikr yuritilgan.

Tasviriy san'at o'quv predmeti har bir inson uchun zarur bo'lgan badiiy madaniyatga doir elementar bilim va malakalar beradi. Chunki, har bir o'quvchi kelajakda qaysi sohada ishlashidan qat'iy nazar u ishdan tashqari vaqtlarida dam olishi, hordiq chiqarishi, ish vaqtida sarflangan quvvatini tiklashi kerak bo'ladi. Bunga u yuksak badiiy saviyada ishlangan san'at asarlari bilan muzey, ko'rgazmalar va boshqa joylarda tanishish, ularni idrok etish, ulardan zavqlanish orqali erishadi. Tasviriy san'atning tur va janrlari mana shunday vazifani bajaradi. Ular orasida portret o'zining alohida o'rniga egaligi bilan ajralib turadi. Tasviriy san'atning janrlaridan biri portretdir. "Portret" frantsuzcha "portrait" so'zdan olingan bo'lib, kishilarni chehrasini xuddi o'ziga o'xshatib tasvirlash ma'nosini bildiradi.

Portret janrida real hayotda mavjud bo'lgan yakka, ikki yoki bir guruh kishilar yoki rassom tasavvurida paydo bo'lgan xayoliy qiyofalarning tasviri aks ettiriladi. Rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika, shuningdek, foto san'atining muhim janrlaridan biri hisoblanadi. Portret janrida insonning ichki va tashqi gozalligi, uning xarakteri ochib beriladi. Portret bilan haykaltaroshlikdagi portret bir-biriga yaqindek tuyuladi. Ularning birida tekis, kul rangli tasvir bolsa, ikkinchisida boshning butun xajmiy shakli tasvirlanadi. Lekin buturdagi sanatlarga aloqador bolgan portretlar mazmun jihatdan bir-biridan farq qiladi. Portretda jonli kozning jozibasining, yuzga tushayotgan soya va nurlar farqini ranglar jilvasini, insonlarning ichki dunyosini, xarakatini ko'rsatishga qodirdir. Bundan tashqari portretda kolorit ham muhim o'rin egallaydi. Qadimiy Rus tasviriy san'atida XVIII-XIX asrlarda portret janri bir oqimda emas, balki bir necha tarmoqlarda amalga oshirila boradi. Partret insonning shunday tasviridirki, unda nafaqat tashqiqiyofa, balki ichki dunyo va psixologik

xususiyatlar ham ochib beriladi. Portret biror shaxsga xos bo'lgan tashqi qiyofani, uning ichki dunyosi, xarakterini aks ettirish bilan birga, ma'lum tarixiy davrga xos fazilatlarini ham siymolarda haqqoniy ifodalabberadi. Insonning ichki kechilmalarini uning yuz tuzilishi, nigohi, yurish-turishi va kiyimida ko'rish mumkin.

Tasviriy san'atning eng murakkab janrlaridan biri odam yuzini tasvirlash bo'lib, bu rassomdan shakl, nisbat va ranglarni mohir ustasi bo'lish bilan birga, odam shaxsini, yaxshi tushunishi, uning psixik holatini idrok eta olishi, uning his-tuyg'ularini ko'ra olishi, yuz tarangligi, yuzdagi rangni rasm ishlayotgandagi holatiga mos kelishi, kishining yuragidagi bo'layotgan o'zgarishlarni, psixik hayajonni real holda ifodalash malakalariga ham ega bo'lishi kerak, chunki, asar tasvirdagi kishini kimligini, yoshini, fe'lu-odatini, amal-unvonini, hatto gavda tuzilishi, boy-kambag'alligini ham ko'rsatib berishi lozim. Har bir inson o'ziga xos murakkab va shu bilan birga qiziqarli xarakterga ega bo'lib, xilma-xil obrazlarga boy xayoti portretida yetakchi o'rinni egallaydi.

Portret san'ati bir necha ming yillik uzoq tarixga ega. Qadimgi Misrda inson qiyofasini tasvirlashda haykaltaroshlarning o'rni beqiyos bo'lgan. Ular insonning ichki hissiyoti va kechinmalarini ko'rsatib bermagan bo'lsalarda, odam tasvirini o'ziga o'xshatib tasvirlashda etarlicha aniqlikka erishganlar. Qadimgi grek usta hunarmandlari xudolar va afsonaviy qahramonlar, shoir, faylasuf va mashhur shaxslarining obrazlarini ideallashtirgan holda tasvirlashga harakat qilganlar. Bu bilan ular o'zlarining go'zallik va nafosat olamiga bo'lgan munosabatlarini badiiylashtirgan. Keskin insoning psixologiyasi va xarakterini juda aniqlik va haqqoniylik bilan ifodalaganlar.

Portretni turli ko'rinishlari mavjud:1) samimiy, mussavir tor doirada ma'lum bo'lgan insonga hos xususiyatlarni yanada bo'rttirib, oshkora ifodalaydi. Tantanavor, ommaviy joylarga mo'ljallangan mashhur kishilar portretlari. Ulardan tasvirlangan insonning ko'rsatgan xizmatlari, jamiyatdagi o'rni, unga monant libos, interyer, buyumlar ifodalanadi;2) timoiy, keng doiradagi hamjamiyat sinfining turmush tarzi;Psixologik, unda xarakter yuksak badiiy mahorat bilan ifoda etiladi. Portretida bosh va qolning bilakdan pastki qismi muhim ahamiyatga ega, surat chizayotgan kishi tomoshabin nigohini birinchi navbatda shu omillarga jalb qilmogi kerak. Insonga xos xarakterni ifodalashda qo'l katta ahamiyatga ega. Ko'pchilik odamlar qol imo-ishoralari komagida suhbatlashadilar va bu xususiyatlar ham xarakterni yoritishda yordam beradi. Portret, inson qiyofasini tasvirlash uchun juda murakkab jarayondir. Portret inson obrazini yaratish tasviriy san'atda eng murakkab janr hisoblanadi. Har bir rassom portret ishlaganda uning kompozitsion yechimi, g'oyasi va mazmunini ochib berishga xarakter qiladi. Asarni ishlash jarayonida har biri ijodkor uning koloritiga, rang nisbatlariga va qo'shimcha detallarga e'tibor bergan holda, uning kompozitsion yechimini topdi. Portret asosida aniq shaxsning qiyofasini abadiylashtirish yotadi. Portretning muhim tomoni tasvirning tasvirlanuvchi (model, asli) ga aynan o'xshashligidir. Ijodkor portret orqali tasvirlanuvchi shaxsning ma'naviy dunyosini, ijtimoiy hayotdagi o'rnini, kasbi, jamiyatdagi mavqeini aks ettiradi va

uning shu jihatlari orqali davr xususiyati, siyosiy -iqtisodiy ahvol haqida ma'lumot bera oladi.

Rassomning kasbiy mahorati, Portret ishlash uchun tanlangan materiallari esa uning yaratgan asarlariga takrorlanmas o'ziga xoslik baxsh etadi. Tarixan portretning xilma-xil tur va ko'rinishlari shakllangan: ishlanish usuli, bajaradigan vazifasi, shakli, mazmuniga ko'ra, dastgoh (kartina, byust, grafika varag'i) va monumental (monu-mental xaykal, freska, mozaika), miniaturali, ishqiy, tan-tanavor parad va intim, hajviy, satirik portret tarzida tasvirlanuvchining faqat bosh qismi, beligacha, butun bo'y-basti bilan old va yon tomonidan ishlanishi mumkin. Shuningdek, turli tarixiy davrlarda nishon, tanga, medallar yuzasiga (medal yasash san'ati) ishlangan, gemma (gliptika), medalyonlardan miniatura portret keng tarqalgan. Portret janridagi bir asarda ko'pincha bir necha janrlar qo'shilishi mumkin. Portretda tasvirlanuvchi sof holda (zaminsiz, ya'ni atrof-muhitni aks ettirmasdan), tinch holatda yoki biror faoliyati bilan ma'lum muxitda ishlanishi mumkin. Shu tufayli shartli ravishda Portretni portret va portret-kartina (janrli portret) ga ajratiladi.

Portretning keng tarqalgan turlaridan biri -avtoportretidir. Avtoportret bu-rassom o'zini o'zi oynaga qarab yoki o'zining fotosidan foydalanib chizishidir. Tasvirlanayotgan kishilar soniga ko'ra portret, yakka qo'shaloq va guruh portretlarga bo'linadi. Portret san'ati bir necha ming yillik tarixga ega bo'lib, qadimda paydo bo'lgan. Misrda haykaltaroshlar odamning ichki hissiyotlariga chuqur kirib bormasalarda, uning tashqi qiyofasini yetarli aniqlik bilan o'xshatganlar. Grek ustalari esa xudolar va afsonaviy qahramonlarning, shoir, faylasuf va jamoat arboblarning siymolarini ideallashtirilgan holda tasvirlab o'zlarining go'zallik olamiga munosabatlarini plastik yechim bilan ifodalaganlar. Keskin psixologik harakterlilikni hayron qolarli darajada haqqoniyligi bilan qadimiy rim portret-haykallari ham alohida ajralib turadi. O'zining paydo bo'lishi bilan buyuk yangilik bo'lgan timsoliy-ramziy ahamiyatga molik bo'lgan portretlar Misrda eramizdan avvalgi IV asrlarda yaratilgan rangtasvir portretlari ishlanganligi ma'lum bo'ldi. Keyinroq bu portretlar ular topilgan joyni nomi bilan "fayum portretlari" deb ataldi. Qadimgi Misrda portretning noyob na'munalari (haykaltaroshlikda -Exnaton, Nefertiti va boshqa haykallar) yaratiladi. Yunonistonda shoir, faylasuf va davlat arboblarning umumlashma, ideallashtirilgan haykal portretlari ishlanadi (haykaltarosh Alopekli Demetriy, Lisipp va boshqalar), ellinizm davrida dramatik obrazlar yaratishga intilish kuchaydi. Antik davr xaykaltaroshlik portreti qadimgi Rim san'atida yuksak cho'qqisiga ko'tarildi, aniq shaxsga e'tibor oshdi. Portretda shaxsning individual fazilatlarini aniq ko'rsatish, ruhiy kechinmalarini ochish jarayoni sezilarli o'rin egalladi, haykal va byustlar bilan bir qatorda tanga va medallar, gemmalarga portret, shuningdek, rangtasvir portret ishlash keng tarqaldi. Dastgoh portretning rangtasvir na'munalari bo'lgan fayyum portretlari (Misr, 1-4-asrlar) ham antik san'at an'analari tasirida rivojlandi. O'rta asrlarda qat'iy diniy qonunlar bilan cheklangan portret cherkov-me'moriy ansamblining ajralmas qismiga aylandi. Ijodkorlar portretda podsho, din ahllarining obrazlarini

yaratdilar, diniy mazmundagi portretlarda aniq shaxslarning fazilatlari, xususiyatlarini ifodalaydilar. O'rta asrlar xitoy ustalari asarlarida aniq shaxslar ko'pincha o'ziga xos fazilatlari bilan, Yapon rassom va haykaltaroshlarining ayrim portretlarida o'tkir psixologik holat aks ettirildi. Portret san'ati o'zining eng gullagan davrini Uyg'onish davrida oldi. Bu davrda oliy-yuqori yangilikning boshlanish sifatida inson shaxsining ulug'lanishi san'atdagi olamshumul boylik va qahramonlik deb sanaldi. Uyg'onish davrida portretning rangtasvir, haykaltaroshlik va grafika turlari yuksak taraqqiy etdi. Faol, o'z qadr-qimmatini biladigan qo'rqmas, jasur inson qiyofasi bu davrning bosh qahramoniga aylandi. Borliqni ilmiy asosda o'rganish va shu bilimlarni amaliyotda qo'llashga intilishlar portretning yangi tizimini yuzaga keltirdi. Endilikda tasvirlanuvchi noreal makon va muhitda emas, balki insonga yaqin bo'lgan tabiat qo'ynida aks ettildi. Monumental rangtasvir asarlarining personajlar orasida rassom o'zining qiyofasini ham ishlay boshlaydi. Bu jarayon keyingi davr san'atida yanada rivojlantirildi (rassom Jotto, Mazachcho, A.del Kastano, D.Girlandayo, S.Bottichelli, Pyero dela Francheska, J. Bellini, haykaltarosh N. Pizano, Donatello, A. Verrokko, dastgoh haykaltaroshligida Deziderio da Settinyano, Antonio Rossellino, medallarda A. Pizanello).

Portretda bosh va qo'lning bilakdan pastki qismi muhim ahamiyatga ega, surat chizayotgan kishi tomoshabin nigohini birinchi navbatda shu omillarga jalb qilmog'i kerak. Insonga xos xarakterni ifodalashda qo'l katta ahamiyatga ega. Ko'pchilik odamlar qo'l imo-ishoralari ko'magida suhbatlashadilar va bu xususiyatlar ham xarakterni yoritishda yordam beradi. Portretda ko'z murakkab joylardan biri bo'lib, o'ta aniqlikni va tafakkurni jamlashni talab etadi. "Ko'z – qalb ko'zgusi" deyiladi xalq maqollarining birida. Har bir ishni kompozitsiyadan boshlash va uning echimini topish uchun bir necha qoralama va tezkor rangli etyudini bajarish maqsadga muvofiqdir. Bu tayyorgarchilik yaratilajak portretning kompozitsiyasini tanlab olishga, nisbatlar va rang echimlarining to'g'ri topilishiga yordam beradi. Detallarni ishlab chiqqandan so'ng ular umumlashtiriladi, xarakterli joylari belgilanadi va ortiqcha narsalardan voz kechiladi. Bu bosqichda umumiylik, yaxlitlik va uyg'unlik ustida ish olib boriladi. Portret ishlashda detallarning qanday ashyodan ekanligini ifoda etish muhim ahamiyatga ega. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida bolani ko'rish a'zolari takomillashib boradi. Chunki, har bir mashg'ulotda narsalarni e'tibor bilan kuzatishga va ularni idrok etishga o'rgatib, bolani diqqat-e'tiborini bir nuqtaga qaratish malakasi ham beriladi. Bu jarayon bolani ixtiyoriy diqqatini barqaror bo'lishini ham ta'minlaydi. Shuningdek, tasviriy san'at mashg'uloti o'quvchilarni e'tiborli, zehn bilan faoliyat ko'rsatishga o'rgatib, ularni barcha his-tuyg'ularini jamlagan holda, o'zida bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni ishga soladi. Butun vujudi, aql-idroki, tasavvur-tafakkuri bilan faoliyat ko'rsatishga olib keladi. Shu boisdan nemis pedagog rassomi P.Shmitning, - "Tasviriy san'at mashg'uloti aql gimnastikasi" - degan xulosasi mutloq to'g'ridir.

XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek portretchi rassomlaridan Lutfilla Abdullayev, Abdulhaq Abdullayev, Rahim Ahmedov, Malik Nabiyeu, Zokir

Inog`omovlar samarali ijod qildirlar. L.Abdullayevning "Mulla To`ychi Toshmuhamedov", "Yo`ldosh Oxunboboyev portreti" nomli asarlari real rangtasvirning mohirona ishlangan gultoji hisoblanadi.

A.Abdullayev ilk o`zbek milliy portretchi ustoz rassomlaridan biri. O`zbekiston tasviriy san`atida o`zining yuksak ijodi bilan mazmunli va sermahsul ijod qildi. "Abror Hidoyatov Otello rovida" asari orqali Otelloni o`ychan boqishi, gavda harakati portretga romantik ko`tarinkilik ruhini baxsh etgan. Unda yuz ifodasi psixologik holati mohirona tasvirlangan. "Oybek portreti" asari orqali muallifning chuqur ma`noga ega sara asarlaridan biri hisoblanadi. Rassom "Oybek portreti"da o`zbek buyuk adibining xarakteri va ichki hissiyotlarito`laqonli ochib berilgan. Rassom o`z asarida insonning ichki kechinmalarini qiyofasida tasvirlabgina qolmay, barcha egzu insoniy hislatlarini, fazilatlarini, psixologiyasini yoritib berish orqali buyuk o`zbek yozuvchisining jonli obrazini yarata oldi.

Rahim Ahmedov qalamiga mansub "Surxandaryolik ayol", "Ona o`ylari", "Dehqon" kabi asarlarida inson obrazini, uning ichki kechinmalarini hamda his-tuyg`ularini, yuksak orzularini va go`zal insoniy qalbini ochib berishga harakat qilgan va buning uddasidan chiqa olgan.

Xullas, tasviriy san`at darslari o`quvchilarni har tomonlama rivojlanishi asosi bo`lib qoladi, bunda uni o`rni va roli benihoyat kattadir. Tasviriy san`at inson zotini mehnatga, aql-idrokka, tafakkur qilishga, ijod qilishga, go`zallikka intilishga o`rgatib, unda chiroyli, go`zal ma`naviy dunyosini yaratib keldi. Shuningdek, kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko`rsatmoqdaki, tasviriy san`at yoshlarga faqat ilm-tafakkur, go`zal estetik ideallar beribgina qolmay, odam zotini eng muhim jihatlarini, ya`ni kuzatish, ko`rish, idrok qilish va tafakkur-tasavvurlarini rivojlantiradigan bosh va asosiy vosita ekanligi isbotlanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Sulaymonov. Tasviriy san`at ta`limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari. T.: 2017 y.
2. R.Xasanov. Maktabda tasviriy san`atni o`qitish metodikasi. T.: 2004 y.
3. Jaborov. Rangshunoslikka oid ayrim atama va iboralarning izohli lug`ati. T.: 2001y.
4. B.Oripov. Tasviriy san`atni o`qitish metodikasi. N.: 2007 y.
5. N.Abdullayev. San`at tarixi elektron o`quv qo`llanma. T.: 2005 y.
6. A.Эгамбердиев. Жанровая Живопись Узбекистана. T.: F.Фулям, 1989
7. Abdirasilov S., Tolipov N., Oripova N. Rangtasvir. –T.: "O`zbekiston", 2006.
8. Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N. Tasviriy san`at. –T.: "Cho`lpon" nashriyoti. 2012.
9. Abdirasilov S. Tasviriy san`at va uni o`qitish metodikasi. –T.: "Ilm-Ziyo" nashriyoti. 2011.

TASVIRIY SAN'ATDA GRAFIKA SAN'ATI ASARLARINING KO'RINISHLARI

Azizova Xilola Egamberganovna
Urganch davlat pedagogika instituti
Aniq va amaliy fanlar fakulteti
san'atshunoslik kafedrasida stajor o'qituvchisi
Aminboyeva Munisa Husanboy qizi
UrDPI Aniq va amaliy fanlar fakulteti talabasi

KALIT SO'ZLAR

grafika san'ati, dastgoh
grafikasi, illustratsiya, kitob
grafikasi, kompozitsiya, plakat

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada grafika asarlari o'zining bajaradigan funksiyasi va mazmuniga ko'ra turlari, dastgoh grafika san'ati asarlarining ko'rinishlari, kitob hamda gazeta-jurnal grafikasining ko'rinishlari haqida to'liq bayon qilingan.

Kirish: Grafika - yunoncha so'z bo'lib o'zbek tilida yozaman, chizaman degan ma'noni bildiradi. Grafika rasm va rasm san'atiga asoslangan, ammo o'z tasvir va ifoda vositalariga ega bo'lgan bosma badiiy asar hisoblanadi.

Grafika termini dastlab xat va xattotlik san'ati ma'nosida foydalanilgan. XIX asr oxiri - XX asr boshlaridan yangi ma'no kasb etdi, poligrafiya sanoatining rivoji, fotomexanikaning vujudga kelishi bilan grafika tasviriy san'at turiga aylanadi.

Grafika san'ati - tasviriy san'atning eng keng tarqalgan hozirjavob va jangovar turi sanaladi. Grafika san'atida voqelik asosan chiziq, shakllar va oq-qora ranglar yordamida tasvirlanadi. Bu san'at turida doimo ham turli ranglar foydalanavermaydi, ishlatilganida ham asar mohiyatini ochib berishda muhim vazifani olmaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Grafika asarlari o'zining bajaradigan funksiyasi va mohiyatiga ko'ra, dastgoh grafikasi, kitob va gazeta-jurnal grafikasi, plakat, shuningdek amaliy grafika san'atiga bo'linadi. Dastgoh grafika san'atiga mustaqil xarakterga ega bo'lgan, o'zida tugal fikrni anglata oladigan, yangi fikrlarni dastlabki suradigan grafika asarlariga aytiladi. Dastgoh grafika san'ati asarlarining ko'rinishlaridan biri estampdir.

Dastgoh grafikasi asarlarida biron-bir mohiyat, odamlarning xatti-harakati, tabiat ko'rinishi yoritiladi. Kitob va gazeta-jurnal grafikasi turi dastgoh grafikasidan farq qilib, bevosita kitob va jurnal mazmuni bilan bog'liq bo'ladi, shuningdek ularning maqsad va mohiyatini to'laroq ochib berish uchun xizmat qiladi. Kitob va gazeta-jurnal grafikasiga rassom tarafidan kitob va gazetalarga chizilgan turli rasmlar, bezaklar, harf kompozitsiyalari kiradi. Kitob hamda gazeta-jurnal grafikasining ko'rinishlaridan biri bu illustratsiyalar hisoblanadi.

Illustratsiya badiiy asar bilan bog'liq bo'lib, ushbu asarda tasvirlangan biron-bir lavhaning tasvirini aks ettiradigan rasmga aytiladi. Rassom biror-bir hikoya yoki kitobga illustratsiya ishlashga o'tishdan oldin uni sinchiklab o'qiydi,

matnda tasvirlangan har bir obrazning xarakterini, voqea sodir bo'layotgan joyning xususiyatlarini o'rganib chiqadi, shundan keyingina unga illustratsiya ishlashga kirishadi.

Grafika san'ati eng demokratik san'at sanaladi. U goh plakat tarzida, goh gugurt qutichasining yuzasiga ishlangan tasvir tariqasida, goh gazeta sahifalaridagi surat tarzida o'lkaning uzoq chekkalariga kirib boradi, o'sha yerlarda ma'rifat tarqatadi, kishilarni bo'layotgan yangiliklar bilan tanishtiradi. Shuning uchun ham grafika san'ati yuqori g'oyaviy-siyosiy ahamiyatga egadir.

Grafika hayot hodisalarini tezroq aks ettirishi bilan ommaviylik xususiyatiga ega. Uni ko'rgazmalarda namoyish etish bilan birga ko'p narsalarda ko'paytirib tarqatish mumkin. Grafika o'z mohiyati va maqsadiga muvofiq dastgohli va amaliy ko'rinishlarga ega. Dastgohli ko'rinishi nisbiy mustaqil bo'lib unda suv bo'yoqli, yumshoq rangli qalam, musavvir yaratgan bosma shakldan nusxa ko'chirish, o'yib solingan, maxsus taxtachaga o'yib tushirilgan ko'rinishlarida yog'och, metall, ko'mir, karton va boshqa ashyolarda ifodalanadi.

Amaliy grafika badiiy ijod turlari bilan bog'liq ravishda sanoat grafikasi kitoblarga tushirilgan rasmlar ko'rinishida ham amal qiladi. Kitob grafikasi bezakli bo'lishi bilan birga asar mohiyatining adabiy qiyofalar teranligini ochib berishga ham xizmat qiladi. Muallif badiiy rejasi va uslubiga mos bo'ladigan haqqoniy va mahorat bilan ishlangan kitob bezaklari badiiy asar mazmunini anglash va uni chuqur histuyg'u bilan idrok qilishga yordam beradi.

Natijalar:

Bugungi vaqtda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan tasviriy san'at o'quv fani o'z mohiyatiga ko'ra integrativ fan sanaladi. Sababi uning mohiyatida tasviriy san'atdan tashqari amaliy bezak san'ati, badiiy hunarmandchilik, me'morlik va dizaynga doir o'quv materiallarini o'zlashtirish belgilab qo'yilgan. Shuningdek, tasviriy san'at ta'limining mohiyati o'qitilishida muayyan tafovutlar mavjud va tasviriy san'atning uzluksiz tizimi mantiqiy takomillashib borish prinsipi asosiga quriladi.

Bo'yoqlar kishilarni jalb etishi yoki chaqiriq vazifasini bajarishi mumkin. Shuning uchun ham bu sohada ikki uch xildan ortiq bo'yoq deyarli foydalanilmaydi. Grafika san'ati o'z o'rnida quyidagi turlarga bo'linadi. Masalan: dastgoh grafikasi turiga, ijodkorning mustaqil badiiy faoliyatini anglatish bilan birga yangi g'oya va fikrlarni ilgari suradigan asarlar kiradi. Kitob grafikasi san'atida esa kitobning turiga ko'ra muqova, titul muqova kabilar hisobga olinadi.

Kitob grafikasi shu kitobning mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Kitob, gazeta-jurnal grafikasi va bulardan tashqari, ana shu kitob grafikasining o'ziga xos bir turi gravyura san'ati deb ataladi. Gravyura ham o'z o'rnida mazkur turlarga bo'linadi.

1. Litografiya - asosan toshga maxsus qalam bilan ishlanadi.
2. Linogravyura - linoleumga o'yib ishlanadi.
3. Ksilografiya-yog'ochga o'yib ishlanadi.
4. Ofort - alyuminiy va boshqa metallarga o'yib ishlanadi.

Grafika san'atining yana bir turi plakatlar chizish sanaladi. Siyosiy plakatlar, reklama afishalar, satira va yumoristik asarlar shular jumlasidandir. Sanoat grafikasiga esa yorliq, ramz va boshqalar kiradi. Arxeografiyada loyiha, reja, uy sxemasi, manzil bo'yicha yo'nalish kabilar tasvirlanadi.

Tasviriy san'atning bu turiga oddiy qora qalamda chizilgan surat, mavzuli kompozitsiyalar, kitobning ichki va tashqi tarafiga ishlangan turli rasmlar, illyustratsiya, plakat, karikatura, sharj, etiketka, marka, ekslibris va boshqalar kiradi. Grafika san'ati asarlari hajm jihatdan uncha katta bo'lmay, asosan qog'ozga ishlanadi. Grafikaning xarakterli tomonlaridan biri, uning seriyali qilib ishlanishi, ya'ni voqeani bir necha qog'ozda tasvirlanishidir. Bunday seriyali rasmlar o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lib, ma'lum bir mohiyatni ochib beradi.

Muhokama:

Tasviriy san'at tushunchasi keng ma'noga ega. XIX asrgacha me'morchilik, haykaltaroshlik va rangtasvir tasviriy san'atning turlari bo'lib sanalgan. Asrning oxirlarida esa grafika tasviriy san'atning eng asosiy va hozirjavob turlaridan biriga aylandi. Oxirgi 20 yil ichida san'atning dizayn kabi turi ham o'z o'rnini topdi. Tasviriy san'atning barcha turlari bir-biriga juda yaqin va ularning bir qator o'xshashliklari mavjud.

Grafika san'ati hozirjavob san'at hisoblanadi. Masalan, rassomlik asarlari yaratilishi uchun uzoq vaqt zarur bo'ladi, grafika san'ati asarlarida esa shu bugun sodir bo'lgan voqea shu bugun o'z aksini topishi mumkin. Grafika asarlari o'zining bajaradigan funksiyasi va mohiyatiga ko'ra, dastgoh grafikasi, kitob va gazeta-jurnal grafikasi, plakat, shuningdek amaliy grafika san'atiga bo'linadi. Dastgoh grafika san'atiga mustaqil xarakterga ega bo'lgan, o'zida tugal g'oyani ang'lata oladigan, yangi g'oyalarni ilgari suradigan grafika asarlariga aytiladi

Dastgoh grafikasi asarlarida biron-bir mohiyat, insonlarning xatti-harakati, tabiat ko'rinishi yoritiladi. Kitob va gazeta-jurnal grafikasi turi dastgoh grafikasidan farq qilib, bevosita kitob va jurnal mohiyati bilan bog'liq bo'ladi, shuningdek ularning maqsad va mohiyatini to'laroq ochib berish uchun xizmat qiladi.

Grafika san'atining turlaridan yana biri plakat janri sanaladi. Plakat lotincha so'zdan olingan bo'lib, «e'lon», «guvohnoma» degan ma'noni anglatadi. Grafika san'atining nihoyatda keng tarqalgan turlaridan biri amaliy grafika hisoblanadi. Turli xildagi etiketkalar, konvert yuzasiga ishlanadigan bezak rasmlar, tabriknoma, telegrammalar, markalar grafikaning shu turiga mansubdir

Amaliy grafika shunchaki bezak uchun foydalaniladigan san'at emas, u ham san'atning boshqa turlari kabi ijtimoiy hayotda faol qatnashadi, jamiyatda bo'layotgan yangiliklar bilan ommani tanishtiradi. Hukumatning fikrlarini xalq orasida targ'ib qiladi. Grafika san'ati eng demokratik san'at hisoblanadi. U goh plakat tarzida, goh gugurt qutichasining yuzasiga ishlangan tasvir tariqasida, goh gazeta sahifalaridagi surat tarzida o'lkaning uzoq chekkalariga kirib boradi, o'sha yerlarda ma'rifat tarqatadi, kishilarni bo'layotgan yangiliklar bilan tanishtiradi.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, grafika san'ati asosan chiziq, shakl va oq qora ranglar yordamida tasvirlanadi. San'atning ayrim turlarida bo'yoqlardan ham qo'llaniladi, ammo asar mohiyatini ochib berishda muhim vazifani o'tamaydi, faqat insonlarni jalb etishi yoki chaqiriq vazifasini bajarishi mumkin. Shuning uchun ham bu sohada ikki uch xildan ortiq bo'yoq deyarli foydalanilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Shoyoqubov. Zamonaviy O'zbekiston miniatyurasi. T. -2006 .
2. Qodirxo'jaev P. T. Badiiy bezak san'ati. -T: "Iqtisod moliya" 2007.
3. Qodirxo'jaev P. T. Maktabda badiiy bezak ishlari. -T: O'qituvchi 2001.
4. Xolmatov B.Q. Kompozisiya. -T: "Iqtisod-moliya", 2007.

INNOVATIVE
WORLD

ҚАСИДАҲОИ "ШИКОЯТ АЗ ПИРӢ" ДАР АДАБИЁТИ АСРИ Х

Саломатуллоев Ҷовидҷон Хайруллоевич

Донишҷӯи факултети филологияи Донишгоҳи давлатии
Самарқанд ба номи Шароф Рашидов

Вожаҳои калидӣ

қасида, мазмуну мундариҷа,
забону услуб, анъана ва навоарӣ.

АННОТАТСИЯ.

Дар мақола оиди инкишоф ва шаклгирӣ, мазмуну мундариҷа ва ҷиҳатҳои муштараку фарқкунандаи қасидаҳои "Шикоят аз пирӣ"-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Мантиқии Розӣ ва Кисоии Марвазӣ маълумот дода мешавад. Барои таълифи мақола асосан қасидаҳои шарҳиҳои адیبони номбурда, ки дар қарни X зиндагӣ ва эҷод намудаанд, мавриди таҳлил қарор гирифт.

МУҚАДДИМА

Қасида дар истилоҳ яке аз шаклҳои лирикии адабиёти классикӣ буда, шаклу тарзи қофиябандии он аз адабиёти араб омадааст, вале мазмуни он дар адабиёти қадимии форсу тоҷик дида мешавад, зеро сурудҳо ба Худоҳо, қаҳрамонҳои халқӣ, афсонавӣ ва подшоҳон вучуд дошт. Ин шакли шеърӣ дар адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои IX-X инкишоф ёфт. Тарзи қофиябандии он монанди ғазал буда, дар шакли аа, ба, ва, га... мебошад. Ҳаҷми қасида аз на кам аз 15 байт буда, аз ҷиҳати сохт ва устухонбандӣ ду хел - пурра ва нопурра мешавад.

Қасидҳо бештар дорои мазмуни мадҳӣ буда, ба қисмҳои зерин ҷудо мешавад:

1. Насиб ё ки ташбиб
2. Гурез.
3. Мадҳ.
4. Талаб.
5. Хотима.

Қасида аз рӯи ҳаҷм ва вазн маҳдудият надорад. Муҳимтарин хусусияти ин жанр дар объекти тасвири вай аст. Доираи объекти тасвири қасида хеле васеъ, муҳташам, камназиру бузург мебошад. Қасида бояд оҳанги лангардор, мутантан, босалобат дошта бошад.

Хусусияти дигари қасида офариниши батафсили образи қаҳрамони лирикӣ аст, ки инро бозефти жанри қасида меҳисобанд. Ҷаҳонбинии қаҳрамони лирикӣ, дараҷаи дониш, завки эстетикӣ ӯ, махсусан мавқеи иҷтимоии вай тамоман равшан баён мешавад. Ғайр аз ин аз қасидаҳои Рӯдакӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ, Лабибӣ, Манучеҳрӣ, Носири Хусрав, Анварӣ, Мушфиқӣ ва дигар адибони қасидасаро чеҳраи хунарии худи шоиронро шинохтан мумкин аст.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҶО

Аз таърих медонем, ки жанри қасида аз ибтидои асри X сар карда, яке аз навъҳои адабии роиҷ ва ҳоким дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ҳисоб меёфт. Ин жанр дар адабиётшиносии асримиёнагии тоҷику форс, хусусан дар давраҳои аввали он бамаънии умумии шеър истифода мешуд. Дар таърихи адабиёти форс-тоҷик навъҳои гуногуни қасида ба миён омадааст; аз ҷиҳати мавзӯ, мазмуну мундариҷа ва шакл онҳоро ба якҷанд гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст. Номи қасидаҳо ба мавзӯ, мазмуну хели онҳо ишорат менамоянд, ки чунинанд: мадҳия, марсия, баҳория, фаҳрия, хазония, ҳаҷвия, ҳолия, ишқия, хамрия ва фалсафӣ. Вобаста ба шароити зиндагӣ, ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии давр, аҳволу маишати шоирон мазмуну мундариҷа ва шакли қасидаҳо тағйир ёфтааст. Дар тарғибу ташвиқи ақоиди иҷтимоӣ шоирон (даъвати шоҳон ба адлу адолат дар мадҳияҳо, оҳангҳои шикоят аз давру замон ва ё ҳолатҳои худи муаллиф дар қасидаҳои шиквоӣ), ашъори панду ахлоқии онҳо, баёни афкори фалсафӣ ва ғ. аҳамияти ин жанр зиёд аст.

Мақсад ва вазифаи асосии пажӯҳиши илмии мо омӯхтан ва муайян намудани ҷойгоҳи қасидаҳои шиквоӣ, махсусан қасидаҳои "Шикоят аз пирӣ" дар асри 10 мебошад.

Қасидаи ҳолӣ, шикоятӣ (шиквоия), қасидае, ки дар он шикояти шоир аз замон, зиндагии номусоид, баёни ночизию беътибории ҷаҳон, тасвири ягон лаҳзаи ҳаёт, гузаштани умри ҷавонӣ, азобу машаққатҳои зиндон, дурӣ аз зану фарзанд, хешу табор ва ғайра, оварда шудааст. Қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ, Мантиқии Розӣ, Кисоии Марвазӣ дар асри 10 ва баъдтар, яъне дар асри 11 қасидаҳои шиквоии Масъуди Саъди Салмон беҳтарин намунаҳои ин навъи қасида ба шумор мераванд.

Дар адабиёти асри X-и форс-тоҷик аввалин қасидаи шикоят аз пирӣ ба устоди бузурги суҳан Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ тааллуқ дорад. Ӯ қасидаи пурмуҳтавои худро ки бо номи "Шикоят аз пирӣ" машҳур гардида, то имрӯз аҳамияти илмию таърихӣ худро аз даст надодааст бо маҳорати баланду диди нозук ва эстетикаи махсуси фардӣ эҷод намудааст. Минбаъд ин анъана давом ёфта бошад ҳам, то ҳади Рӯдакӣ ба дараҷаи бояду шояд таълиф нагардидааст. Профессор Абдунабӣ

Сатторзода дар мақолаи "Шикоят аз пирӣ ва шеъри ҳолия дар асри даҳум" оиди қасидасароёни садаи Х чунин мегӯяд:

"Дар миёни шеърҳои ҳамасрони Рӯдакӣ, аз он ҷумла дар байни сурудаҳои Мантиқии Розӣ (ваф. дар солҳои 977 ва 990), Кисоии Марвазӣ (охири а. 10 ва аввалҳои а. 11) чанд қасида ва қасидагунае боқӣ монда, ки аз бисёр ҷиҳатҳо қасидаи «Шикоят аз пирӣ» - и устод Рӯдакиро ба хотир меорад."¹

Қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ дорои 34 байт буда, аз нигоҳи мавзӯӣ шарҳиҳолӣ мебошад, ки дар айёми пириву рӯзҳои саҳти шоир эҷод гардидааст. Дар қасида шоир лаҳзаҳои муҳимтарини рӯзгори худ ва пастию баландии онро ба ёд овардааст. Устод Рӯдакӣ ҳаёти гузаштаи ширини афсонавӣ ва рӯзгори ҳозираи талхи воқеии худро як-як пеши назар оварда, аз онҳо ёд мекунад. Қасида аз нигоҳи устухонбандӣ ба панҷ қисмат ҷудо карда шудааст. Аз рӯйи гуфтаи шоир фалокате ба сараш меояд ва аз таъсири он дандонҳояш мерезанд. Дар ҳамин ҷо тасвири ин манзараро бо ҳамагуна санъатҳои рӯзгор вобаста медонад:

Маро бисуду фурӯ рехт ҳар чӣ дандон буд,

Набуд дандон, ло бал чароғи тобон буд.

Сапеду симзада буду дурру марҷон буд,

Ситораи саҳарӣ буду қатраборон буд.

Яке намонд кунун з-он ҳама, бисуду бирехт.

Чӣ наҳс буд? Ҳамоно, ки наҳси Кайвон буд.

Баъдан, шоир масъалаи ҳамеша дар ҳаракат будани одаму оламо ба қалам медиҳад. Рӯдакӣ баъди омӯхтани олами воқеӣ ба хулосае омадааст, ки олами моддӣ якранг набуда, ҳамеша дар гардиш аст:

Ҷаҳон ҳамеша чу чашмест, гирд гардон аст,

Ҳамеша то бувад оин-ш гирдгардон буд.

Ҳамин тариқ, Рӯдакӣ аввалин устои суҳанест, ки аз таҷрибаи рӯзгор ҳарф задааст. Ӯ дар ин соҳа муаллиме будааст, ки ҳама бояд аз ӯ дарси ибрат мегирифтанд.

Тавре дар боло зикр гардид Кисоии Марвазӣ, ки намояндаи доираи адабии Марв мебошад, қасидаи шарҳиҳолие дорад, ки бевосита дар пайравии қасидаи Рӯдакӣ ба миён омадааст. Матлаъи қасидаи Кисоӣ чунин аст:

Ба сесаду чиҳилу як расид навбати сол,

Чаҳоршанбаву се рӯз боқӣ аз шаввол.

Кисоӣ дар иғози қасидаи худ зикри солу рӯзу моҳи таваллудаш, аз парешону ройгон гузаштани ҳама умраш, пойбанди ҳирсу оз буданаш, шабу рӯз аз марг ниҳеб доштаниш, ба молу амал беш аз ин майл накарданаш ва ғ., аз он ёд овардааст, ки ба қаҳон аз ҷумла ба хотири суруд гуфтани шодӣ кардан ба неъмату мол омада буд:

Биёмадам ба қаҳон, то чӣ гӯяму чӣ кунам,

Суруд гӯяму шодӣ кунам ба неъмату мол.

Дареғи фарди ҷавонӣ, умри латиф, сурати накӯ, хусну ҷамоли хеш карда, бо ҳасрат хабар додааст, ки он ҳама хубӣ, он ҳама ишқ, он ҳама нерӯ ва он ҳама ҳол, ки дар «он айём» дошт, гузашт, «кунун» сараш ба гунаи шир сафеду дилаш ба гунаи қир сиёху руҳаш ба гунаи нил зарду танаш ба гунаи нол (най) нолон аст:

Дареғи фарри ҷавонӣ, дареғи умри латиф,

Дареғи сурати некӯ, дареғи хусну ҷамол.

Кучо шуд он ҳама хубӣ, кучо шуд он ҳама ишқ,

Кучо шуд он ҳама нерӯ, кучо шуд он ҳама ҳол?!

Сарам ба гунаи шир асту дил ба гунаи қир,

Руҳам ба гунаи нил асту танам ба гунаи нол.

Ин гуфтаҳои Кисоӣ, бешак, бардоште аз байтҳои зери Рӯдакӣ:

Ҳама чӣ донӣ, эй моҳрӯйи мушкинмӯй,

Ки ҳоли банда аз ин пеш бар чӣ сомон буд?

Ба зулфи ҷавгон нозиш ҳама кунӣ ту бад-ӯ,

Надидӣ он гаҳ ӯро, ки зулф чавгон буд.
Шуд он замона, ки рӯяш ба сони дебо буд,
Шуд он замона, ки мӯяш ба сони қатрон буд.
Чунон ки хубӣ меҳмону дӯст буд азиз,
Бишуд, ки боз наёмад, азиз меҳмон буд.
Басо нигор, ки ҳайрон будӣ бад-ӯ дар чашм,
Ба рӯи ӯ-дар чашмаш ҳамеша ҳайрон буд.
Шуд он замона, ки ӯ шод буду хуррам буд,
Нишоти ӯ ба фузун буду ғам ба нуқсон буд.

Пас, маълум мегардад, ки Кисой ҳам дар офаридани маъниҳои гуногун ва ҳам дар тарзи услуби нигориш ба устоди панҷрӯдӣ така намуда, барои пуробуранг намудани қасидаи худ аз таркибу тасвирҳои муштарак хеле фаровон истифода намудааст.

Дигаре аз ҳолиясароёни ин аҳд - Мантиқии Розӣ буда, ӯ низ дар адабиёти асри X-и форс-тоҷик бо ашъори нисбатан камшумори худ мавқеи ба худ хос дорад. Дар байни ашъори парокандаи Мантиқӣ, ки аксар қасида ҳастанд дуто қасидаро, ки мазмуни шикоят аз пириро доранд, дучор мешавем.

“Мантиқии Розӣ, ки аз муосирони ба нисбат наздики Рӯдакӣ ба шумор меравад, бар хилофи Кисой замони зинда будани соҳиби «Шикоят аз пири»-ро дарёфтааст. Шояд ба ҳамин сабаб ва ҳам ба иллати он ки дар пириаш мисли Рӯдакӣ аз тамоми дороию хушиҳое, ки дошт, маҳрум гардида, аз хидмати дарбор ҳам дур монда буд, аз тарзи сухани устод Рӯдакӣ беш аз дигар муосиронаш, хосса Кисой баҳра бардоштааст. Гуфтан бамаврид аст, ки вай бар вазн ва сабки «Шикоят аз пири»-и Рӯдакӣ як не, дуто қасидаи ҳолия офарида, ки аз якумӣ 17 ва аз дуюмӣ 11 байт боқӣ мондааст. Дар ҳар дуи ин қасидаҳо Мантиқии Розӣ мисли устод Рӯдакӣ дар «Шикоят аз пири» ёде аз гузашта – «он айём» ва ҳозира – «кунун»-и ҳоли хеш намудааст.”²

Шуд он маваддату он дӯстию он айём,
Ки бар муроди дили хеш мениҳодам гом...
Басо шабо, ки ба рӯи нигор кардам рӯз,
Сапедрӯз, ки кардам ба зулфи хубон шом.

Мантиқии Розӣ дар баробари истифода аз тарзи баён (яъне тазоди «он айём» ва «кунун»), воситаҳои тасвир (тазод, такрор, тавсиф, ташбеҳу истиораҳо) ва таъбиру таркибҳои қасидаи Рӯдакӣ (мисли «бад-он замонаву» «бад-ин замона», «буду» «шуд», « аз ину в-аз он», «сапедӣ», «зулф», «мушк», «ғолия», «сиёҳ», «ҳамеша», «ҳаме», «кирою маро», «нигор» ва ғ.) маъниҳои баъзе аз байтҳои ӯро низ айнан ё мазмунан гирифтааст. Монанди:

Ҳамехариду ҳамедод бешумор дирам

Ба шаҳри ҳар кӣ яке турки норпистон буд.

Басо канизаки некӯ, ки майл дошт бад-ӯ

Ба шаб зи ёрии ӯ назди ҷумла пинҳон буд.

ХУЛОСА

Аз муқоисаи қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ бо ашъори ҳолияи Мантиқии Розӣ ва Кисоӣ маълум мегардад, ки шоирони номбурда дар гуфтани қасидаи ҳолия асосан зери таъсири устои панҷрудӣ монда, аз қолаби ихтироънамудаи ӯ дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» берун нарафтаанд. Зеро Рӯдакӣ дар ҷодаи шеърӯи шоирӣ, махсусан қасидасарой, ки як навъи нави шеъри он замон ба ҳисоб мерафт, мислу ҳамто надошт. Ҳарчанд бисёре аз шоирону адибони давр барои баробар шудан ба дараҷаи ӯ ҳаракат мекарданд, аммо натавонистанд баробар шаванд, ҳатто ба пояи шоирӣ ӯ натавонистанд расида гиранд. Аз ин боис дар қасидасароии шиквоия низ Мантиқиву Кисоӣ Марвазӣ аз қолаби асосии Рӯдакӣ баромада натавонистанд. Ба маънии дигар, дар шарҳи ҳолиनावисӣ навигарие дохил накардаанд.

КИТОБНОМА:

1. Ҳамроев Ҷумъакул, Сирочиддини Эмомалӣ. Назарияи адабиёт. - Душанбе, соли 2020. Саҳифаи 168.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. - Сталинобод, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. 257 с.
3. Насриддин.А, Насриддинов.Ф.- Рӯдакӣ - устои суҳанварони аҷам.- Хуҷанд 2008.
4. Забеҳуллоҳ Сафо.- Таърихи адабиёт дар Эрон.-ҷ.1.-Техрон, 1389.- с.431-433
5. Сатторзода А. Таърихчаи назариёти адабии форсии тоҷикӣ. - Душанбе, "Адиб", 2001. 98 с.
6. Сатторзода А. Аз Рӯдакӣ то Лоиқ. - Душанбе, "Адиб", 2013. 145с.
7. Шарифов Х. Адабиёти аҳди Сомониён. - Душанбе, 2009. 35 с.
8. Фурӯзонфар Б. Суҳан ва суҳанварон. - Техрон, Хоразмӣ, 1990, 67 с.

THE EVOLUTION OF BANKING SYSTEM

Abdusalomov Samandar Azizbek ugli

Andijan Institute of Agriculture and Agrocultural Technologies

3rd year student of the Faculty of Economics

Phone: +998979766112,

Email: samandarabdusalomov4121@gmail.com

KEY WORDS

Banking history, financial evolution, deposit taking, lending, central banking, digital banking, fintech.

ABSTRACT

This article explores the fascinating journey of banking systems, tracing their evolution from the rudimentary practices of ancient civilizations to the sophisticated digital landscape of today. We delve into the core functions of banking that have remained constant throughout history – safekeeping deposits and facilitating loans – while highlighting the dramatic changes in technology, accessibility, and financial instruments that have transformed the way we interact with money.

Introduction: The concept of banking, at its core, revolves around trust. It is the act of entrusting one's valuable resources to an institution that safeguards them and facilitates their movement. This seemingly simple idea has underpinned economic activity for millennia, evolving alongside human civilization.

The earliest forms of banking can be traced back to Mesopotamia and ancient Egypt, where temples functioned as storehouses for grain and other valuables. Over time, these institutions expanded their roles, accepting deposits, offering loans, and exchanging currencies. The rise of merchant banking in medieval Italy further solidified the foundation of modern banking practices, with families like the Medici establishing branches across Europe.

This article delves into the two main parts of this evolution:

• **Part 1: The Traditional Banking System:** This section explores the development of brick-and-mortar banks, the rise of central banking, and the regulations that govern the financial sector.

• **Part 2: The Digital Revolution in Banking:** This section examines the transformative impact of technology, the rise of online and mobile banking, and the emergence of FinTech (financial technology) companies.

The Traditional Banking System

The traditional banking system, characterized by physical branches and paper-based transactions, dominated the financial landscape for centuries. Here's a closer look at its key features:

- **Brick-and-Mortar Banks:** The cornerstone of the traditional system was the physical bank branch. Customers could deposit and withdraw cash, apply for loans, and access other financial services by interacting with bank tellers. This personalized approach fostered trust and relationships between banks and their customers.

- **Central Banking:** As economies grew more complex, the need for a central authority to regulate the money supply and oversee the banking system became apparent. Central banks emerged, tasked with ensuring financial stability, issuing currency, and managing interest rates.

- **Financial Regulation:** To protect depositors and maintain financial stability, governments established regulations for banks. These regulations cover capital adequacy requirements, lending practices, and consumer protection measures.

The Strengths and Limitations of Traditional Banking

The traditional banking system provided a safe and secure environment for financial transactions. However, it also had limitations:

- **Limited Accessibility:** Physical branches restricted access to banking services for people residing in remote areas. Additionally, banking hours often posed a challenge for busy individuals.

- **Slow Transaction Speeds:** Processing transactions, particularly loans and international payments, could be time-consuming due to manual verification and paperwork.

- **Limited Product Innovation:** The traditional system was slow to adapt to changing customer needs and technological advancements.

The Digital Revolution in Banking

The advent of the internet and digital technologies has revolutionized the way we bank. Here's how:

- **Online and Mobile Banking:** The rise of online and mobile banking platforms has transformed accessibility. Customers can now manage their accounts, transfer funds, and pay bills 24/7 from virtually anywhere with an internet connection. This has empowered individuals and businesses with greater control over their finances.

- **FinTech and Innovation:** The FinTech industry has emerged as a force for disruption and innovation in banking. FinTech companies offer a wide range of digital financial services, from alternative lending platforms to mobile payment solutions. This has increased competition in the financial sector, driving down costs and creating new financial products and services for consumers.

- **Data and Analytics:** Banks are increasingly leveraging data analytics to gain deeper insights into their customers' financial behavior. This allows them to offer personalized financial products and services, improve risk management, and enhance fraud detection.

The Future of Banking

The future of banking appears to be a blend of the traditional and the digital. Here are some potential trends:

- **Embedded Finance:** Banking services will become seamlessly integrated into everyday life experiences. For instance, imagine paying for your groceries or booking a ride directly through your messaging app.

- **Artificial Intelligence (AI):** AI will play a more prominent role in areas such as automated loan processing, fraud detection, and personalized financial advice.

- **Blockchain Technology:** Blockchain technology offers the potential to revolutionize banking by enabling secure, transparent, and efficient cross-border transactions.

Conclusion: The banking system has undergone a remarkable transformation, evolving from rudimentary practices in ancient civilizations to the sophisticated digital landscape of today. While the core functions of banking remain the same, the way we interact with and manage our money has been radically reshaped. The digital revolution has brought convenience, speed, and a wider range of financial products to consumers. However, with these advancements come new challenges, such as cybersecurity concerns and the potential for increased financial inequality if access to technology is not equitable. As we move forward, the banking system will likely continue to evolve, adapting to new technologies and the ever-changing needs of individuals and businesses. The key will be striking a balance between innovation and stability, ensuring that everyone has access to safe and secure financial services.

References:

- Jeanne Gobat "Banks: At the heart of the matter" 2024 / <https://www.imf.org>
- Andrew Beattie "The evolution of the banking over time" 2023 / <https://www.investopedia.com>
- Board of Governors of the Federal Reserve System <https://www.federalreserve.gov/>
- Čihák, M. (2012). Money and banking. John Wiley & Sons. [This is a textbook reference, you can replace it with a more general reference on the history of banking if needed]
- The European Commission https://commission.europa.eu/index_en (2024). A Digital Strategy for Finance [Report]

THE EVOLVING LANDSCAPE OF UZBEKISTAN'S BANKING SYSTEM

Abdusalomov Samandar Azizbek ugli

Andijan Institute of Agriculture and Agrocultural Technologies

3rd year student of the Faculty of Economics

Phone: +998979766112,

Email: samandarabdusalomov4121@gmail.com

KEY WORDS

Uzbekistan banking system, state-owned banks, private banks, financial inclusion, digital banking, Central Bank of Uzbekistan (CBU)

ABSTRACT

This article examines the banking system in Uzbekistan, exploring its historical development, current structure, and ongoing reforms. We delve into the dominance of state-owned banks, the rise of private and foreign participation, and the recent push towards digitalization. The article also analyzes the challenges faced by the Uzbek banking sector and its future prospects within the context of a growing economy.

Introduction: Uzbekistan, a nation strategically located in Central Asia, boasts a rich history and a rapidly developing economy. Its banking system, like many aspects of its economic landscape, is undergoing significant transformation. This article sheds light on the evolution of Uzbekistan's banking sector, its current composition, and the factors shaping its future.

A Legacy of State Control

The Uzbek banking system emerged from the Soviet era, characterized by a high degree of state control. Key features of this period included:

- **Dominant Role of State-Owned Banks:** Four large state-owned banks – National Bank of Uzbekistan (NBU), Asaka Bank, Uz sanoatqurilishbank, and Agrobank – held a dominant position, controlling a significant share of assets and credit disbursement. These banks primarily focused on serving state-owned enterprises and agricultural projects.

- **Limited Private Participation:** The private sector, including private and foreign banks, had a limited presence in the early years of Uzbekistan's independence. This restricted access to financial services for entrepreneurs and individual consumers.

- **Centralized Control:** The Central Bank of Uzbekistan (CBU) exercised significant control over interest rates, credit allocation, and foreign exchange operations. This limited the flexibility of banks and hindered market-driven competition.

Winds of Change: Reforms and Diversification

Since the late 2010s, the Uzbek government has undertaken significant reforms to modernize and diversify the banking sector. Here are some key initiatives:

• **Promotion of Private and Foreign Banks:** The government has actively encouraged the entry of private domestic and foreign banks. This has led to increased competition, a wider range of financial products, and improved customer service.

• **Financial Inclusion:** A focus on financial inclusion aims to expand access to banking services for underserved populations, particularly in rural areas. This includes initiatives like microfinance and mobile banking solutions.

• **Liberalization Measures:** The CBU has implemented measures to liberalize interest rates and foreign exchange operations, allowing for greater market forces to influence financial activity.

The Rise of Digital Banking

Technological advancements are transforming the Uzbek banking landscape, with digital banking emerging as a critical driver of change:

• **Growth of Online and Mobile Banking:** Banks are actively investing in online and mobile banking platforms, enabling customers to conduct transactions conveniently and securely. This caters to a growing tech-savvy population and promotes financial inclusion.

• **FinTech Innovation:** The FinTech sector in Uzbekistan is showing promise, with startups offering innovative financial solutions like mobile payments and alternative lending platforms. This fosters competition and creates new avenues for financial services.

• **Challenges and Opportunities:** While digitalization offers immense potential, challenges remain. These include ensuring cybersecurity, bridging the digital divide, and promoting financial literacy among the population.

Conclusion: Uzbekistan's banking system is at a crossroads. The legacy of state control is gradually giving way to a more diversified and market-oriented approach. The government's commitment to reforms, coupled with the rise of digital banking, promises a future where financial services are more accessible, efficient, and innovative. However, addressing existing challenges and ensuring inclusive growth will be crucial for the sector to reach its full potential and contribute significantly to Uzbekistan's economic development.

References:

1. Central Bank of the Republic of Uzbekistan [CBU](#): Official website of the Central Bank of Uzbekistan, providing information on regulations, policies, and financial statistics.
2. Emerics Journal online [invalid URL removed] (2022). Uzbekistan's Banking System Ownership Concentration and the Ongoing Privatization Process.
3. The World Bank [online](#) (2024). Overview: Uzbekistan.

O'ZBEKISTONDA MILLIY HUNARMANDCHILIK TARIXI VA BUGUNI(FARG'ONA VILOYATI MATERIALLARI ASOSIDA)

Botirov Javlonbek Tilavoldiyevich

Andijon mashinasozlik instituti

"Gumanitar fanlar" kafedراسi stajyor o'qituvchisi

Tel:+998998574409

Email: botirovjavlonbek24@gmail.com

KALIT SO'ZLAR

Farg'ona, Milliy hunarmandchilik, Qo'qon, Marg'ilon, Quva. Rishton, atlas, adras, yog'och o'ymakorligi,

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Farg'ona viloyati milliy hunarmandchiligining tarixi va bugungi ko'rinishi ifodalangan. Shuningdek viloyatdagi alohida hunarmandchilikka ixtisoslangan shaharlar va hududlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Qadim-qadimdan Farg'ona vodiysi, xususan, viloyatdagi hunarmandchilik an'analari doimiy ravishda shakllanib, avloddan-avlodga o'tib, meros bo'lib kelgan.

"O'zarxiv" agentligi saqlorida bo'lgan tarixiy fotohujjatlarda aks etgan farg'onalik hunarmandlar ish jarayonlari o'zbek xalqining o'ziga xos milliylik va mehnatsevarligini ifodalaydi. Ustalarning ish jarayonidan lavhalar, jumladan, farg'onalik yog'och o'ymakori usta Qodirjon Haydarov o'z uyi hovlisida yog'och materiallaridan turli xil o'ymakorlik namunalari yaratib kelganligi to'g'risida 1963 yildagi rasmlar va Farg'ona viloyatidagi Avval qishlog'ida joylashgan masjidning shift qismiga tushirilgan milliy naqqoshlik namunalari ham ko'rishimiz mumkin.

Shuningdek, Rishton tumani nafaqat viloyatning, balki respublikamizning kulolchilik markazi hisoblanadi. Bugungi kunda ham ushbu kulolchilik markazida yaratilgan ijod namunalari sayyohlar e'tiborini jalb etib kelmoqda. Rishtonlik kulollar tomonidan tayyorlangan turli xil ko'rinisdagi buyumlarda milliylikimizni ifodalovchi o'ziga xoslik, tarix va hozirgi zamoni ifodalanishi xorijiy mehmonlarni o'ziga jalb qilib kelmoqda. Hozirgi milliylikni saqlab qolish murakkab bo'lgan davrda, ushbu harakatlar taqsinga sazovordir. Zero, milliy hunarmandchilikni saqlash, uni avloddan-avlodga meros tariqasida o'tkazib borish natijasida tariximizni barhayotligini saqlab qolishimiz mumkin.

Bundan tashqari har qanday o'zbekistonlikdan sof ipak mahsulotni qayerdan sotib olish mumkinligi haqida so'rang. Sizga, albatta, Marg'ilonga borishingizni maslahat berishadi. Zero aynan shu hudud o'zining ipakchilik mahsulotlari bilan nafaqat O'zbekistonda, balki chet elda ham mashhurdir. Uzoq vaqt davomida ushbu shahar ipak ishlab chiqarish bo'yicha eng yirik markaz sifatida mashhur bo'lib kelgan. Shaharda eng qadimgi "Yodgorlik" ipak to'quv fabrikasi ishlaydi. Zavod 1972 yilda ochilgan. Bugungi kunda bu

O'zbekistondagi yagona fabrika bo'lib, u yerda ipak mahsulotlarini ishlab chiqarishning butun sikli qo'lqop yetishtirishning an'anaviy texnologiyalari yordamida qo'lda amalga oshiriladi. Har narsani o'z qiymati bo'lgani kabi ushbu hunarmandchilik mahsulotlarini ham o'z haridorlari ega. Zero ushbu qo'l mehnati bilan tayyorlangan mahsulotlarni sifati ham shunga yarasha bo'ladi.

Marg'ilonda shuningdek qadimiy kulolchilik va pillachilik maktablari faoliyat ko'rsatmoqda. Marg'ilonda 1000 dan ortiq oila hunarmandchilik bilan shug'ullanadi. Marg'ilon shahridan 500 dan ortiq hunarmandlar Hunarmand milliy uyushmasiga a'zo.

Marg'ilonda har yili "Atlas bayrami" xalqaro ipak festivali o'tkaziladi. 2017 yilda YuNESKOning Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo'yicha hukumatlararo qo'mitasining qarori bilan o'zbek an'anaviy atlas va adraslarini tayyorlash texnologiyasi YuNESKOning nomoddiy madaniy merosni saqlash bo'yicha eng yaxshi amaliyotlar reestriga kiritilgan. Noyob amaliyot "Marg'ilon hunarmandchilikni rivojlantirish, atlas va adraslarni himoya qilish, an'anaviy texnologiyalarni yaratish markazi" deb nomlandi. Albatta Marg'ilon atlasining YuNESKO ning nomoddiy merosi ro'yhatiga kiritilishi bularni jahon miqyosida tan olinishini kafolatlaydi. Bu harakatlar orqali xorijiy turistlarni ham jalb etish mumkin.

Atlas bayrami festivali kunlaridan birida Marg'ilon hunarmandchilikni rivojlantirish markaziga YuNESKO tomonidan ushbu amaliyot sertifikatini topshirildi, markaz 2007 yilda YuNESKO homiyligida ochilgan. Markazning vazifalariga Marg'ilon uchun an'anaviy bo'lgan atlas va adras matolarini ishlab chiqarish texnologiyasini qayta tiklash va saqlash kiradi. Festivalda Marg'ilon ipakchiligi va milliy mahsulotlarni keng targ'ib etish, milliy matolardan foydalangan holda liboslar dizaynini yaratish va an'anaviy hunarmandchilikni rivojlantirish, atlas va adraslarga bezak berish, ipak matolarga naqsh va gullar bosish, o'tgan asrlarda yurtimizda mashhur bo'lgan gazlamalar tarixini o'rganish masalalariga e'tibor qaratiladi. Markaz mashg'ulotlar bilan shug'ullanadi, ko'rgazma va yarmarkalarni o'tkazadi, shuningdek an'anaviy to'qish usulini saqlashga bag'ishlangan materiallarni tayyorlaydi va nashr etadi. Yosh hunarmandlar uchun taniqli ustalar ishtirokida an'anaviy kashtado'zlik, tabiiy bo'yash, liboslar dizayni bo'yicha mahorat saboqlari tashkil etilishi ko'zda tutilgan. 2020 yil boshida usta Ibrohimjon Sultonovning tashabbusi bilan davlat va xususiy sheriklik asosida Marg'ilonda yana bir hunarmandchilik markazi qurildi. Markazda 600 nafar hunarmand ishlaydi. Bu yerda atlas va adrasning 200 ga yaqin turi, gilamchalar, tikuvchilik va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Ikki qavatli markazning yer osti sathida atlas, adras, beqasam, ipak va baxmal matolari ishlab chiqariladigan to'quv ustaxonalari joylashgan. Birinchi qavatda tayyor mahsulotlar ko'rgazmasi, podium va atelye joylashgan. Bu matolarni tikish va ranglarni qo'llash jarayonini namoyish etadi. Ikkinchi qavatda gilam ustaxonasi mavjud.

Bu yerda haqiqiy ipakdan noyob gilamchalar tikiladi. Yangi Marg'ilon markazi yuqori sifatli ipak bilan mashhur, ipakni bo'yash uchun tabiiy bo'yoqlardan foydalaniladi. Markazning noyob mahsulotlari allaqachon Turkiya, AQSh, Italiya, Fransiya, Rossiya, Qozog'iston va Tojikistonga eksport qilinmoqda.

Farg'ona viloyatining yana bir milliy hunarmandchiligi bilan mashhur bo'lgan shahri Qo'qon shahridir. Shahar Farg'ona vodiysining g'arbiy qismida joylashgan bo'lib, Buyuk ipak yo'lidagi eng qadimiy shahardir. Qo'qonning ulug'vorligi va obodligi uning o'sha davrlardagi hashamatli me'moriy merosi – koshinli masjidlar, maqbaralar, madrasalarda hamon ko'zga tashlanadi. Buning ajablanarli joyi yo'q, chunki Qo'qon ta'lim va fan taraqqiyotining markazi edi. XX asr boshlarida 660 masjid, 67 madrasa, 26 ziyoratgoh, yuzdan ortiq xonaqoh, 6 markaziy va o'nlab ixtisoslashtirilgan bozorlar, 30 ga yaqin karvonsaroylar mavjud edi.

2023-yil 21 — 23 sentyabr kunlari Qo'qon shahrida II Xalqaro Hunarmandchilik festivali o'tkazildi. Ushbu festival uchun Qo'qon shahri tanlangani bejis emas. Qadimiy va go'zal shahar dunyoga dovrug'i ketgan mohir hunarmandlar maskani sifatida ma'lum va mashhurdir. Qo'qon yog'och o'ymakorlik maktabining atoqli namoyondasi, O'zbekiston xalq rassomi Qodirjon Haydarov ushbu sohada milliy an'analarni saqlab qolib va yanada rivojlantirib, iste'dodli yoshlarni tarbiyaladi. Bu borada amalga oshirilgan ishlari har qanday hunarmand uchun ibrat va o'rnak namunasidir. Bugungi kunda ham Qo'qon shahrida hunarmandchilik an'analari izchil rivolanmoqda. Xususan, yog'och o'ymakorligi, qog'ozgarlik, chilangarlik, zargarlik kabi hunarmandchilikning ko'plab turlari ravnaq topmoqda.

Aytish lozimki, 2019 yilda Birinchi "Xalqaro hunarmandchilik festivali" da 78 ta mamlakatdan 570 nafar ishtirokchi, yurtimizning 14ta hududidan esa 1200 nafar mahalliy hunarmandlarimiz ishtirok etib, tadbirga bir milliondan ortiq tashrif buyuruvchi va xorijiy sayyohlar kelgan. Ushbu nufuzli tadbirning o'tkazilishi natijalariga ko'ra Qo'qon shahriga sayyohlar oqimi 10 barobarga, hunarmandlar soni 3,5 barobarga, mehmonxonalar 2,5 barobarga oshdi. Jahon hunarmandchilik Kengashining 2019 yilning 23 iyulidagi qaroriga ko'ra, Qo'qon shahriga yog'och o'ymakorligi bo'yicha Hunarmandchilik shahri maqomi berilgan.

Shuningdek, undan so'ng, Hunarmandchilik shahri maqomi Buxoro hamda Marg'ilon shaharlariga ham berilgan. Xalqaro tashkilotning bunday e'tirofi yurtimizda hunarmandchilik qadimdan boy an'analarda asosida rivojlanib kelayotganligini ko'rsatadi. 2020 yilda Butunjahon Hunarmandlar Kengashi – Osiyo va Tinch Okeani Mintaqasining 2021-2024 yillar Prezidentligini O'zbekistonga topshirildi. Ushbu xalqaro tashkilotning Osiyo va Tinch Okeani Mintaqasi bo'yicha ofisini O'zbekistonga olib kelish va nufuzli tadbirlarini yurtimizda o'tkazish mamlakatimizda hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va mavqeini oshirishga xizmat qilmoqda.

Yana bir viloyatning muhim shaharlaridan biri Quva shahridir. Quva – Farg‘ona vodiysini qadimda Qoshg‘ar bilan bog‘lagan Buyuk Ipak yo‘lida joylashgan shaharlardan biri. Arxeolog olimlarning ta‘kidlashicha Quva shahriga er. avv. III asrda asos solingan. Xitoy manbalariga ko‘ra bu shahar arab bosqiniga qadar Xunmin deb atalgan. O‘rta asr Quva shahri esa shaharning qadimgi o‘rnida qayta tiklangan va uch qismdan: Ark, Shahriston va Raboddan iborat bo‘lgan.

Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, qadimda Quva shisha va undan tayyorlangan mahsulotlarni ishlab chiqarish bo‘yicha yirik hunarmandchilik markazi bo‘lgan. Shisha buyumlar nihoyatda yupqa bo‘lib ulardan qadah, atir sepkich, qon bosimini tushirishda ishlatilgan alambika, tibbiyot kolbalaridir. Quva ustalari ishlagan shisha buyumlar shakli, bezalishi, rango-rangligi bilan ajralib turgan. Ustalar nafaqat maishiy sohalarda uchun balki, qurilish oynalari ham ishlab chiqarganlar. Ular yasagan oynalar derazalar, tuynuklarga qo‘yilgan bo‘lib, qora ranglilari ham uchraydi. Bu yodgorlikda uzoq yillar arxeologik qazuv ishlari olib borgan arxeolog olim B.Matboboyev O‘rta Osiyoning yoz iqlimi sharoitida qoraytirilgan oynalarga bo‘lgan ehtiyoj yuqori bo‘lganligi va bunday oynalarning yaratilishi maishiy hayotda bundan ming yillar avval ham ishlatilganligini ta‘kidlaydi.

Bugungi kunda ushbu yodgorlikning ham tarixiy va madaniy ahamiyati katta. O‘zbekistonning turizm salohiyatini oshirishda arxeologik yodgorliklar va ularning ochiq osmon ostidagi muzeyga aylantirilishi Quva yodgorligi misolida Farg‘ona vodiysiga nafaqat O‘zbekiston, balki xorijiy turistlarni o‘ziga jalb qilishida alohida ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida keltirib o‘tilgan misollardan shuni anglash mumkinki Farg‘ona viloyati milliy hunarmandchiligi o‘zbek milliy hunarmandchiligida alohida mavqega ega. Zero, Farg‘ona, Qo‘qon, Marg‘ilon, Rishton, Quva kabi shaharlar nafaqat yurtimizda, balki dunyoda ham o‘z milliy hunarmandchiligi bilan dong‘I ketgan. Endilikda ushbu hududlarda milliy hunarmandchilikni yanada rivojlantirish, ustoz-shogird an‘analarini davom ettirish kun tartibidagi asosiy vazifalardan biriga aylandi. Chunki boy hunarmandchilikni kelajak avlodga yetkazishda ularning o‘rni beqiyosdir. Bu ishlar orqali viloyatga xorijiy sayyohlarni ham kata oqimini jalb qilish mumkin. Bu harakatlar natijasida hunarmandlar moddiy ta‘minoti yaxshilanadi, shuningdek xorijiy o‘lkalarda o‘zbek milliy hunarmandchiligiga qiziqish ham ortib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Esonov Z.Y. Farg‘ona vodiysi qishloq aholisining hunarmandchilik an‘analari.-Farg‘ona, 2023.
2. Omonova S. O‘zbek an‘anaviy hunarmandchiligi tarixiy jarayonlar kontekstida.-Toshkent, 2018.

НАМАНГАН ВИЛОЯТИНИНГ ЕР ОСТИ СУВЛАРИ САТХИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР.

Дурдона Собирова

“ГИДРОИНГЕО институти” ДМ
sobirovadurdona04@gmail.com

Нигинабону Диярова

“МРИ институти” ДМ
niginaa2797@gmail.com

Мунисахон Нормаматова

“МРИ институти” ДМ
normamatovamunisaxon1@gmail.com

КАЛИТ СЎЗЛАР

Сув ресурслари, ер ости сувлари,
ер ости сувлари мониторинги,
кузатув пункти, ер ости сувлари
сатхи, метеостанция.

АННОТАТСИЯ.

Ушбу мақолада Наманган вилоятининг ер ости сувлари сатхининг тушишига таъсир этаётган омиллар таҳлил қилинган. 2010-2020 йиллар оралиқида олиб борилган кузатув ишлар натижалари бўйича хулоса ва таклифлар берилган. Шунингдек мақолада, 2018-2020 йиллар оралиғида йиллик ўртача ёғинлар ҳамда ҳаво ҳарорати жадвал ва диаграмма кўринишида тақдим этилди.

Кириш.

Ҳозирги кунда, дунёнинг барча мамлакатларида сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни тўғри йўлга қўйиш долзарб муаммолардан бири ҳисобланмоқда. Сув ресурсларига бўлган талабнинг ортиши бу муаммони сиёсий даражада ҳал этилишини талаб этмоқда. Бугунги кунда, ичимликка яроқли сувларнинг катта қисмини ер ости сувлари ташкил этади. Ер ости сувлари турли мақсадларда сув таъминоти учун ишончли манбаъ бўлиб қолмоқда. Айтарли кўп миқдорда баҳоланган бўлишига қарамай уларнинг ресурслари битмас-туганмас эмас ҳамда ифлосланиш ва камайиб кетишдан сақлашни талаб этади. Миқдори ва сифатини сақлаб қолиш фойдаланиш режими ва даражасига боғлиқ.

Ер ости сувлари умумий фойдаланишда бўлиш билан бирга Давлат мулкидир. Шу сабабли улардан оқилона фойдаланиш, химоя қилиш ва фойдаланиш даражаси ҳамда ҳолати ҳақидаги маълумотларга, яъни мониторинг юритишга йилдан йилга талаб ошмоқда. Жаҳоннинг ривожланган давлатларида сув ресурсларини ўрганиш ва назорат қилиш бўйича кўплаб илмий ишлар амалга оширилмоқда.

Хусусан мамалакатимизда ҳам ушбу муаммо бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Мисол учун, ер ости сувларидан оқилона фойдаланишни назорат қилиш ва уларни ҳисобга олишни

йўлга қўйиш, самарали мониторинг тизимини яратган ҳолда уларнинг захираларини янада кўпайтириш, камайиб кетиш ва ифлосланишдан муҳофаза қилиш, шунингдек, республикамиз аҳолисини сифатли ичимлик суви билан таъминлаш мақсадида “2017 - 2021 йилларда ер ости сувлари захираларидан оқилона фойдаланишни назорат қилиш ва ҳисобга олишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида” қарор қабул қилинди.

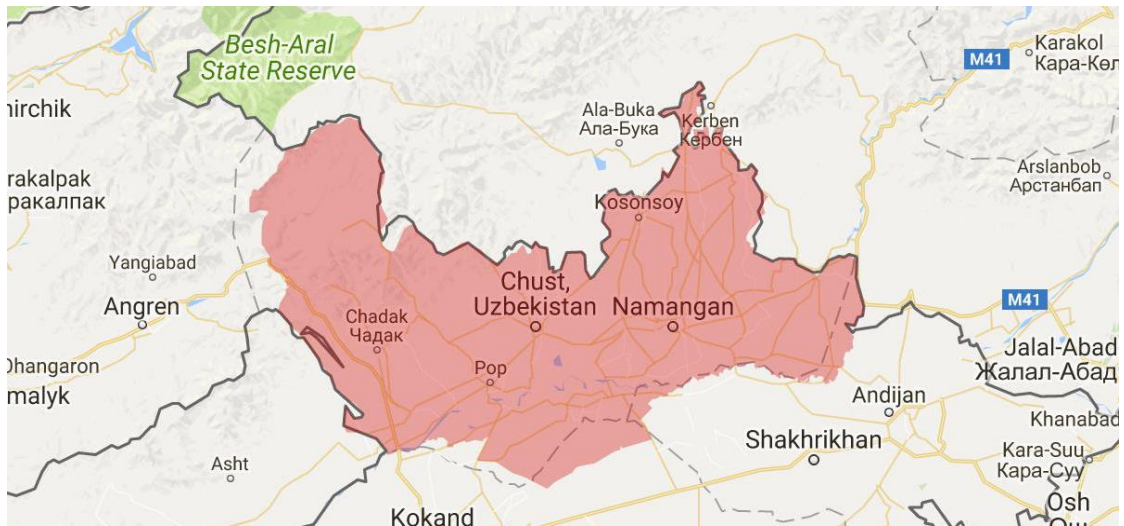
Қарорда мавжуд ер ости сув мониторинги тизимининг тўлақонлилик даражаси, ер ости сувларидан фойдаланиш, ҳисобга олиш ва назоратнинг амалдаги ҳолати баҳоланди. Уни яхшилаш бўйича масалалар қўйилди.

Шунингдек, ер ости сувлари мониторинги кузатиш пунктлари тармоғини кенгайтиришни ўз ичига олган 2017 — 2021 йилларда ер ости сувлари захираларидан оқилона фойдаланишни назорат қилиш ва ҳисобга олишни тартибга солиш чора-тадбирлари дастури тасдиқланди.

Бундан ташқари, республикамизда ер ости сувларидан фойдаланиш ва қудуқ бурғилаш тизимини янада такомиллаштириш, ер ости сув ресурсларини муҳофаза қилиш бўйича давлат ва жамоатчилик назоратини кучайтириш, аҳоли орасида сувдан оқилона фойдаланиш маданиятини кенг тарғиб қилиш, уларнинг миқдор жиҳатдан камайиб кетиши ва ифлосланишининг олдини олиш ҳамда пировард натижада аҳолини узоқ муддатли истиқболда сифатли ичимлик сув билан таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори қабул қилинди.

Асосий қисм.

Ўрганилаётган ҳудудимиз Наманган вилояти бўлиб, вилоят 11 та маъмурий туманлардан иборат. Умумий майдони 7.44 минг км² ни ташкил этади. Вилоят аҳолиси 2931,5 минг киши (2021). Наманган вилояти Республиканинг шарқида, Фарғона водийсининг шимоли-ғарбий қисмида, Тяншан тоғ тизмаси тармоқлари-Чотқол ва Қурама тоғларининг ён бағрида жойлашган. Шимолий ва шимоли-шарқдан Қирғизистон Республикасининг Жалолобод вилояти, жануби-шарқдан Андижон, жанубидан Фарғона шимолий ва шимоли-ғарбдан Тошкент вилояти ва Тожикистон Республикасининг Суғд вилояти билан чегарадош [1] (1-расм).

1-расм. Наманган вилоятининг маъмурий-худудий жойлашуви.

Аҳолининг асосий қисми қишлоқда яшайди. Вилоят иқтисодиётининг етакчи тармоғи қишлоқ хўжалиги бўлиб, пахта, дуккакли ўсимликлар етиштиришга ҳамда чорвачиликка ихтисослашган.

Ер ости сувлари вилоят аҳолисини хўжалик-ичимлик суви билан таъминлаш манбаи бўлиб колмокда, улардан суғориш ва ишлаб-чиқариш мақсадлари учун ҳам жадал фойдаланилмокда.

Вилоят худудида ер ости сувлари 9 та ер ости сув конларида, 3 та адирликлар ва Қурама тоғ тизмасининг жанубий-шарқий ён бағрида ривожланган. Ушбу худудларда ўта чучук ва юқори маъданлашган шифобахш ер ости сувлари кенг тарқалган. Ер ости сувлари турли ёшдаги, палеозойдан тортиб тўртламчи давргача ётқизиқларида учрайди. Масалан, халқ хўжалигида муҳим аҳамиятга эга бўлган ер ости сувлари тўртламчи давр ётқизиқларининг фаол сув алмашинув зоналарида тарқалган ва ундан қадимги термал сувлар тарқалган бўр, палеоген ва неоген даврига тегишли сувли қатламларида кузатилади.

2018 йил 1 январ ҳолатига Наманган вилояти худудида 107 қудуқ, 2 булоқ ва 1 та очиқ қудуқдан иборат 85 та кузатув пункти мавжуд эди. Улардан 21 пункт (қудуқ) минерал сувлар кузатув тармоғидир.

Натижа.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 майдаги ПҚ-2954- сон қарори ижросини таъминлаш мақсадида 2018-2022 йиллар мобайнида 40 та қудуқ бурғилаш ҳисобига кенгайтирилди, шу билан барга 21 та янги пункт (32 қудуқ) ташкил этилди ва 8 та мавжуд пунктда 8 та қудуқ қўшилди.

Булардан кўзланган мақсад, ер ости сувларининг сатҳини, босимини, сарфини ўлчаш ҳамда улардан турли таҳлиллар учун намуналар олишдан иборат. Ер ости сувларини режимининг кузатиш улардан мақсадли фойдаланишни амалга оширишга катта ҳисса қўшади.

Шунингдек, кузатиш натижаларини кўп йиллик таҳлили келгуси йиллар учун ер ости сувлари миқдорини башоратлаш имконини ҳам беради.

Худудимизда охириги 5 йилда сатх тушиши 5 дан 10 м гачани ташкил этди. Ер ости сувлари ҳолатининг бундай ўзгаришига асосий таъсир этган омиллар бу ер остидан сув олиш ҳамда иқлим ўзгаришидир. Ер остидан сув олиш кўрсаткичнинг ўртача йиллик миқдори 2016 йилга 1271,54 минг м³/сут ни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2021 йилда 2531,16 минг м³/сут ни ташкил этиб 2016 йил ҳолатига кўра 2 баробар ошганлигини кўришимиз мумкин. Олинаётган сув асосан (61%) ерларни суғориш мақсадида фойдаланилмоқда. Ер ости сувлардан фойдаланиш миқдори уларнинг табиий ресурслардан юқорилиги аниқланди. Бу эса ўз навбатида, ер ости сувларининг сатхи ва минерализациясига таъсир ўтказмоқда.

Ер усти ва ости сувларининг ҳосил бўлишида атмосфера ёғинларининг ҳиссаси катта. Шунинг учун ер ости сувлари сатҳидаги ўзгаришларни ёғин миқдорининг ўзгаришлари билан бирга ўрганиш мақсадга мувофиқ. Малумки, ёғин миқдори ҳароратнинг исиб бориши натижасида кўпайиб бориши керак. Чунки ҳаво ҳароратининг илиши унинг намлик сифимининг ошишига олиб келади. Аммо иқлимдаги ўзгаришлар Наманган вилояти ёғин миқдorigа турлича таъсир кўрсатган.

2010-2020 йиллар оралиғида ўртача йиллик ёғин миқдори 114-197 мм. Наманган метеорология станцияси маълумотларига кўра, 2018-2020-йилларда ёғингарчиликнинг йиллик миқдори 2014-2017 йилларга нисбатан сезиларли даражада кам (181 га нисбатан 218 мм). Поп метеорология станциясининг маълумотларига кўра, ёғингарчилик миқдори ҳам 183 дан 155 мм гача камайган. Метеорология станцияси маълумотларига кўра энг кам ёғингарчилик 2020 йилда Поп метеостанциясида - 114 мм, энг максимал ёғингарчилик миқдори 2019 йилда Наманган метеостанциясида - 197 мм, қайд этилган (1-жадвал).

Барча иқлим зоналарида ёғингарчилик миқдори олдинги тўрт йилга нисбатан камроқ бўлган ва одатдgia ўртача кўп йиллик кўрсаткичдан камроқ бўлган. Худудни ўрганиш даврида ёғингарчилик аввалги тўрт йилга нисбатан 80 мм га кам тушди, бу эса табиий ер ости сув ресурсларининг камайишига олиб келиши мумкин.

Кузатишлар натижаларига кўра, ёғингарчилик миқдори бўйича 2019-йил кўп сувли, 2020-йил еса кам сувли йил бўлди. 2020 йилда ёғингарчиликнинг минимал миқдори сўнгги 7-20 йил ичида камайди (2-расм).

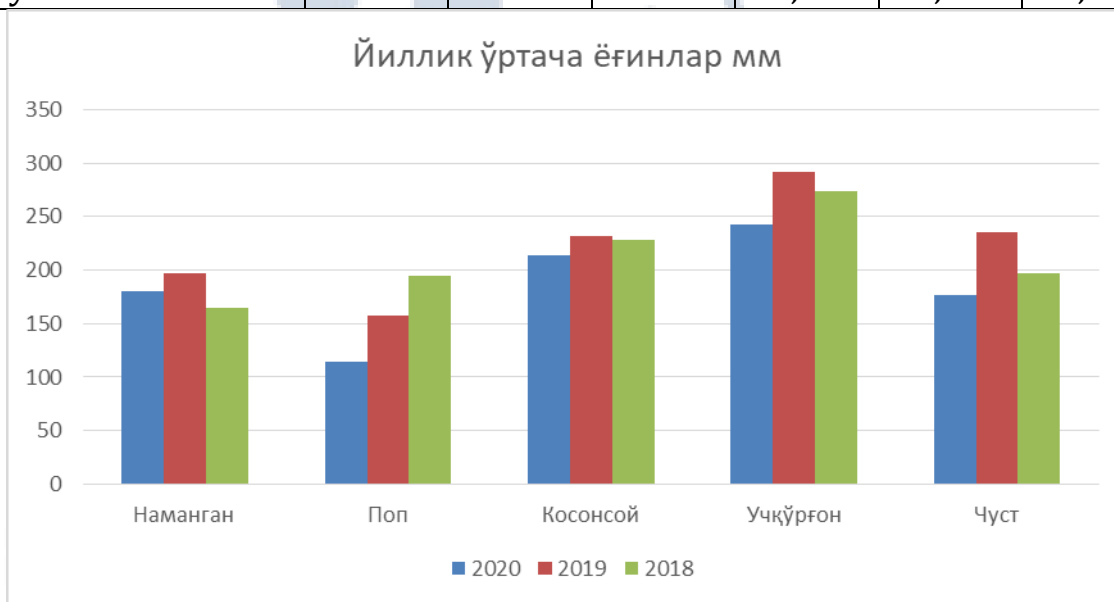
Ҳавонинг ўртача йиллик ҳарорати 14,9–15,7°С. Ўртача ойлик максимал ҳарорат июлда (21,6 - 30,8 ° С), энг пасти декабр-февралда (0,8 ° С гача) кузатилади. Ўртача йиллик ҳарорат олдинги тўрт йиллик даврда кузатилган.

Ҳаво ҳароратининг исиши ер ости сувлари сатхининг тушиши ва ерларнинг шўрланишига олиб келмоқда. Иссиқ ҳаво ер ости (гурунт) сувларини буғланишининг тез лашишига сабаб бўлмоқда.

1-жадвал.

Метеостанциялар бўйича йиллик ўртача ёғин ва ҳаво ҳарорати

№	Метеостанциялар номи	Йиллик ўртача ёғинлар мм			Йиллик ўртача ҳаво ҳарорати C ⁰		
		2018	2019	2020	2018	2019	2020
1	Наманган	165	197	180	15,6	15,56	16,32
2	Поп	195	157	114	15,3	15,7	15,3
3	Косонсой	228	232	214	13,7	15,3	14,4
4	Учқўрғон	274	292	242	15,3	16,1	15,1
5	Чуст	197	235	177	14,5	15,8	14,7

2-расм. Йиллик ўртача ёғинлар (мм) диаграммаси.

Ер ости сувлари режимини ҳосил қилувчи омилларнинг ўзгариши ҳудудда ер ости сувлари ресурсларининг камайишига, шу билан бирга ер ости сувлари сатхининг тушишига таъсир кўрсатмоқда. Ер ости сув ресурсларини ҳисоблаш натижалари ва сатх тушишини кузатилгани буни тасдиқлади.

Хулоса.

Иқлим омилларини уларнинг ҳудудда ер ости сувларининг шаклланишига таъсири нуқтаи назаридан баҳолар экан, шуни таъкидлаш керакки, ёғингарчиликнинг йил давомида нотекис тақсимланиши туфайли ер ости сувлари заҳираларининг ёғингарчилик билан тўлдирилиши куз-баҳор даврида содир бўлади. Ёз ойларида ҳаво ва тупроқ ҳароратининг кўтарилиши ер ости сувлари саёз бўлган жойларда буғланиш орқали ер ости сувларининг интенсив истеъмол қилинишига олиб келади.

Ер ости сувлари сатхининг кузатилган ўзгариши, яъни ҳудудда ер ости сувлари сатхининг тушиб кетиши табиий омиллар ер ости сув режимини хосил қилишда хал қилувчи ахамиятга эга эканлигидан далолат берди.

Ер ости сувидан фойдаланиш миқдори уларнинг табиий ресурсларидан ортиқлиги сабаб ер ости сув сатхи кескин паслаб бораётганли кузатили.

Суғоришни ер ости сувларига салбий таъсирини камайтириш мақсадида янги суғориш технологияларини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. uz.wikipedia.org
2. Иқлим ўзгаришининг Фарғона водийси сув ресурсларига таъсири. Э.А.Солиев. Наманган-2021 йил.
3. Наманган вилояти адирларининг ландшафт-экологик шароити баҳолаш. О.Т.Мирзамаҳмудов., К.М. Боймирзаев. Тошкент "Мухаррир" нашёти-2011 й.
4. [LEX.UZ - Ўзбекистон қонунчилиги](http://LEX.UZ)

INNOVATIVE
WORLD

ПОРЯДОК УСТАНОВКИ И ТЕХНИЧЕСКОГО ПОКАЗАНИЯ ГАЗОВЫХ БАЛЛОНОВ НА АВТОМОБИЛЯМ.

Мирзайев Баҳодир Нуриддинович

т.ф.н.доцент,

Зулфиқорова Гулдона Акбаржон қизи

2-курс таянч докторанти

Матқулов Отабек Ўқтамжонович

Магистрант

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация по установке и обслуживанию газобаллонного оборудования в автомобилях. Газовый баллон для автомобиля – самая большая и объемная часть всей системы. Производители предлагают емкости для газового топлива различных размеров и форм. Выбирая эту часть комплекта, необходимо заранее продумать, где будет располагаться баллон и какого размера он необходим. При этом большое внимание уделяется типам баллонов для сжатого газа, их производственным функциям и особенностям. Кроме того, ее осуществляет специалист по установке газовых баллонов на автомобили.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Автомобиль, двигатель,
баллон со сжатым газом,
баллон со сжиженным
газом.

ВВЕДЕНИЕ

В качестве топлива для автомобилей метановые баллоны со сжатым газом используются реже, чем пропан-бутан, поскольку для этого требуется более дорогостоящее оборудование и грузовые автомобили. Метановые заправочные станции встречаются реже. Этот газ, в отличие от пропан-бутана, измеряется кубическими метрами и хранится в специальных цилиндрических баллонах под давлением около 200-250 атмосфер. Обязательным условием при этом является подготовка усиленных сосудов с отсутствием сварных швов.

Емкость метанового баллона рассчитывается путем деления на коэффициент 4,2, что соответствует температуре окружающей среды 0°C. То есть в 40-литровом автомобиле содержится 9,5 м³ бензина.

В зависимости от материалов и способа производства эти изделия делятся на 2 основных и 4 подтипа:

Тип 1 – литые емкости из специальных сталей – самый распространенный, относительно дешевый, но очень тяжелый тип;

Изделия из металлопластика или композитных материалов. Металлические стенки этих резервуаров усилены высокопрочной карбоновой оболочкой (стекловолокно, кевлар):

Тип 2 – полимерная оболочка со стальной облицовкой усиливает только цилиндрическую часть;

Тип 3 – футеровка алюминиевая с армирующим слоем по всей поверхности цилиндра;

Тип 4 - с вкладышем из полимерных материалов с композиционным материалом по всей поверхности или армирующей оболочкой из углеволокна, легче остальных, но дороже в изготовлении.

По вышеуказанной информации мы знаем, какие газовые баллоны выпускаются для автомобилей.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ

Баллоны для сжатого газа цилиндрические изготавливаются по ГОСТ 33986-2016. Этот тип используется для топливных смесей пропан-бутан и метан. Размеры этих баллонов со сжатым газом практически не ограничены. У нас можно найти надежные конструкции от производителей объемом до 200 литров. Его можно установить как внутри, так и снаружи автомобиля. Последний вариант чаще встречается в более крупных автомобилях.

1- Картина. Цилиндрический баллон со сжатым газом 200 л.

Тем не менее, этот тип остается самым распространенным, надежным и простым.

К преимуществам баллонов со сжатым газом относятся:

- Надежность.
- Большой размер.
- Срок службы от 15 до 25 лет.
- Простота установки и обслуживания.
- Универсальность. При желании можно установить такие газовые баллоны на УАЗ или легковой автомобиль. Разница только в размере.
- Хорошая защита и долговечность от внешних факторов.

К недостаткам баллонов со сжатым газом можно отнести следующие:

- Тяжелый вес.

- Баллон следует проверять каждые 3 года (если он изготовлен из углеродистой стали) или каждые 5 лет (если он изготовлен из легированной стали).
- Занимает много места как внутри, так и снаружи автомобиля.

2- Картина. Цилиндрические газовые баллоны, устанавливаемые в автомобили.

Плоские цилиндрические баллоны со сжатым газом, данный вариант состоит из нескольких баллонов. Они надежно соединяются между собой сваркой, образуя единую прямоугольную конструкцию. В этом случае можно не только увеличить полезный объем устройства, но и разместить его более приспособленным для определенного типа автомобиля. Кроме того, газовые баллоны такого типа занимают мало места.

Такие цилиндры найти непросто. Их часто изготавливают на заказ, под конкретную конфигурацию. Но они сохраняют все преимущества цилиндрических и тороидальных. Что касается недостатков, то одним из очевидных будет низкая распространенность и, как следствие, высокая цена газового баллона. Трудности наблюдаются при ремонте таких газовых баллонов. Подобный сервисный центр по обслуживанию

газовых баллонов можно найти не в каждом городе.

3-Картина. Плоские баллоны со сжатым газом.

Существует множество параметров, которые являются основой выбора того или иного варианта газового баллона для сжатого газа. Выделим наиболее важные из них:

1. Цена газовых баллонов. Это напрямую зависит от размера и мощности. Чем больше цилиндр, тем больше за него придется заплатить. С другой стороны, на внушительный аппарат потребуется меньше топлива. Это очень важно для больших автомобилей и дальних поездок. Газовые баллоны для Газелей и другой крупной техники должны быть не менее 80 литров. Как правило, чем больше автомобиль, тем выше расход топлива. Контейнеры большего размера позволяют заправляться меньше.

2. Вид топлива. Если мы планируем использовать обычную пропан-бутановую смесь, то можно выбрать любой вариант. А вот для метана давление в баллоне должно быть не менее 200 атмосфер. В этом состоянии он сжимается для использования в качестве топлива. Только цилиндрический тип может выдержать такую нагрузку.

Производитель. Качество газовых баллонов напрямую зависит от того, кто их произвел. Компании Lovato, Atiker, Digitronic являются лидерами рынка. Все три можно назвать надежными и безопасными в использовании. Но цена компании Атикер немного ниже.

Виды правильной установки бензобаков: Сам процесс не сложный, но требует ответственности. Опытный мастер сможет установить газовые баллоны за несколько часов. Самое главное в газовых баллонах – это не сама установка, а большое требование – безопасность. Заправка баллонов со сжатым газом и установка их на автомобили – сложная система, требующая точной настройки. Кроме того, при неправильной установке баллона он может протечь, треснуть или упасть в бензопровод во время движения (если он установлен снаружи). Последствия могут быть очень печальными. Это не соответствует требованиям безопасности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение мы можем сказать, что установка газового оборудования в автомобиль с каждым годом становится все популярнее. Если раньше мы могли встретить их преимущественно в общественном транспорте, такси и учебных машинах, то теперь их решили воспроизвести и обычные автолюбители, предпочитающие разные категории автомобилей. Осталось только выбрать конкретное газовое оборудование, а между ними есть несколько отличий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сиддикназаров.К.М., Ахмедов.У.В. "Узбекистон автотранспорти утмишда ва истиклол йилларида". Тошкент ислом университети: 2001 йил, 272 бет.

2. "Техническая эксплуатация газобаллонных автомобилей"
.\Н.Г.Певнев, А.П.Елгин, Л.Н.Бухаров – Омск Изд-во СибАДИ,
2010-202с.
3. Одилов.Н (2020). The analysis of the development of gas cylinder
supply system. Academic research in educational sciences.
4. www.ziyonet.uz.

INNOVATIVE
WORLD

MUNDARIJA | TABLE OF CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

1.	ALTERNATIVE ENERGY: PROBLEMS AND PROSPECTS OF USE Nasirov Ilham Zakirovich Abbasov Saidolimhon Jaloliddin ugli Qozibolayeva Dilnoza Toxtasinovna	4
2.	COMMON FAILURES OF ELECTRIC BUS TRIALS AND WHAT WE CAN LEARN Zulfikarova G.A., Bahrom Kayumov	11
3.	ОМУЗИШИ БАЪЗЕ МАНБАЪҲОИ ТАЪРИХӢ ДОИР БА ШАХСИЯТИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ Мирзоев Хайём Тошқулович Асророва Зухал	16
4.	ЖАНРҲОИ СУННАТӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР АШЪОРИ БОЗОР СОБИР Акмал Шерназаров Марат Облоқулов	20
5.	КОРБАСТИ ҲИССАЧАҲО ДАР МАЧМУАИ "АСПИ ОБӢ"-И БАҲМАНӢР РАҲМОНҚУЛОВ АМИР АБДУАҲАТОВИЧ	25
6.	ЖАНРИ ҲИКОЯ ДАР ЭҶОДИЁТИ РАВШАН МАХСУМЗОД РАСУЛОВ ҶАВОҲИР ХУШВАҚТОВИЧ	31
7.	<i>Ona degan issiq jondi - ya ...</i> Махмуджонова Нургизaxon Мухаммаджон qizi	34
8.	АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ Раъно Каримова Музаффаровна	38
9.	Shaxs insoniy munosabatlar sistemasida muomala va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi To'xtasinov Xabibullo Yoqubjon o'g'li	42
10.	TASVIRIY SAN'ATDA PORTRET JANRINING O'RNI VA TARIXIY PORTRET ISHLASH YUZASIDAN METODIK TAVSIYA Azizova Xilola Egamberganovna Ibragimova Mahbuba G'ofurjon qizi	47
11.	TASVIRIY SAN'ATDA GRAFIKA SAN'ATI ASARLARINING KO'RINISHLARI Azizova Xilola Egamberganovna Aminboyeva Munisa Husanboy qizi	52
12.	ҚАСИДАҲОИ "ШИКОЯТ АЗ ПИРӢ" ДАР АДАБИЁТИ АСРИ Х Саломатуллоев Ҷовидҷон Хайруллоевич	56
13.	THE EVOLUTION OF BANKING SYSTEM Abdusalomov Samandar Azizbek ugli	62
14.	THE EVOLVING LANDSCAPE OF UZBEKISTAN'S BANKING SYSTEM Abdusalomov Samandar Azizbek ugli	65
15.	O'ZBEKISTONDA MILLIY HUNARMANDCHILIK TARIXI VA BUGUNI(FARG'ONA VILOYATI MATERIALLARI ASOSIDA) Botirov Javlonbek Tilavoldiyevich	67
16.	НАМАНГАН ВИЛОЯТИНИНГ ЕР ОСТИ СУВЛАРИ САТХИГА	71

	<p>ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР. Дурдона Собирова Нигинабону Диярова Мунисахон Нормаматова</p>	
17.	<p>ПОРЯДОК УСТАНОВКИ И ТЕХНИЧЕСКОГО ПОКАЗАНИЯ ГАЗОВЫХ БАЛЛОНОВ НА АВТОМОБИЛЯМ. Мирзайев Баҳодир Нуриддинович Зулфиқорова Гулдона Акбаржон қизи Матқулов Отабек Ўктамжонович</p>	77

INNOVATIVE
WORLD